

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BEYİN GÖÇÜNÜN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEYLA MELTEM SAĞBAŞ

Kasım, 2009

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BEYİN GÖÇÜNÜN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEYLA MELTEM SAĞBAŞ

Danışman: Doç. Dr. ZEKİ PARLAK

Kasım, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLE: Anabilim Dalı YÖNETİM
VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SEYLA MELTEM
SAGBAŞ' ın BEYİN GÖÇÜNÜN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih ve
2009/09-34 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi :

1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. ZEKİ PARLAK

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA AYKAÇ

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. SEDAT MURAT

Zeki Parlak
MUSTAFA AYKAÇ
SEDAT MURAT

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Seyla Meltem SAĞBAŞ
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı : Yönetim ve Çalışma Psikolojisi
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Zeki PARLAK
Anahtar Kelimeler : Beyin Göçü, Göç. Vasıflı İşgücü,

ÖZET

Beyin Göçü geniş anlamıyla nitelikli işgücünün kendi ülkesinden başka bir ülkeye hareketidir. Bu göç çoğu zaman gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru hareket eder. Bu olgu bazen de tersine gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru hareket eder. Beyin göçü olgusu kaynak ülke ile hedef ülke olarak iki farklı boyutta incelenmektedir. Beyin göçünün en dikkat çeken özelliği kaynak ülkelerin karşılaştığı sorunlardır. Bu tezin temel amacı beyin göçünün genel göç olgusu içindeki önemini ortaya koyarak Türkiye açısından ekonomik ve sosyal etkilerini açıklamaktır.

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Seyla Meltem SAĞBAŞ
Anabilim Dalı : Labor Economics and Industrial Relations
Programı : Psychology of Management and Work
Tez Danışmanı : Assoc. Prof. Zeki PARLAK
Anahtar Kelimeler : Brain Drain, Migration, Skilled Labour,

ABSTRACT

Brain-drain can be described as the migration of high-skilled labor from their home-country to another one. This form of migration flows mostly from the developing countries to the developed countries. It sometimes flows on the opposite direction that is the developed countries to the developing countries. The issue of brain-drain is examined from the perspective of the receiving and home countries. The most significant feature of brain drain is the consequences for the home-countries. The central objective of this thesis is to highlight the importance of the brain-drain within the process of migration along with explaining its effect in terms of the Turkish Case.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Beyin Göçünün Nedenleri.....	42
Tablo 2.2 Ülkeler arasında Beyin Göçüne Sebep Olan Farklı Noktalar.....	45
Tablo.3.1 Türkiye’de Beyin Göçünün Köşe Taşları.....	59
Tablo 3.2. 1960’lı Yıllarda ABD’de Bulunan Nitelikli Türk İşgücünün.....	62
Mesleklere Göre Dağılımı	
Tablo 3.3. 2000 Yılında OECD Ülkelerinde Net Beyin Kazancı.....	65
Tablo 3.4: Dünyada Beyin Göçünün Kronolojik Değişimi.....	66
Tablo 3.5: Yurt Dışında Türklerin En Fazla Bulunduğu Ülkeler.....	68
Tablo 3.6. Mühendislik Dallarının Kontenjan Dağılımı Fazlalığına Göre Sıralaması.....	69
Tablo 3.7.1985-1990 Yılları Arası Yurtdışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	71
Tablo 3.8. 1991-2000 Yılları Arası Yurtdışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	72
Tablo 3.9: 1990-2004 Yılları Arasında Yurtdışına Resmi Burslu Gönderilen ve Geri Dönmeyeceği Kesinleşen Öğrenciler.....	73
Tablo3.10. Yurt Dışındaki Türk Öğrencileri Akademik Düzeylere Göre Yurt Dışına Eğitim İçin İten ve Çeken Faktörler.....	75
Tablo 3.11. 2001 Yılı İtibariyle Yurtdışında Bulunan Türk Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	76
Tablo 3.12. Eğitim kurumlarına göre öğrenci sayısı ve yatırım 2003 –2004.....	77
Tablo 3.13. Türkiye’de Nitelikli İşgücüne Yönelik Çalışmaların Özellikleri.....	80
Tablo.3.14. Türkiye’ye Gönderilen İşçi Dövizleri 1984-2005.....	84

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
ATO	Ankara Ticaret Odası
BM	Birleşmiş Milletler
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
IMF	Uluslararası Para Fonu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
s.	Sayfa
S.	Sayı
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu

İÇİNDEKİLER

Öz.....	ii
Tablolar Listesi.....	iv
Kısaltmalar.....	v
GİRİŞ	1
1.GÖÇ KAVRAMI, GÖÇ TÜRLERİ VE YAKLAŞIMLAR	
1.1.Kavramsal Çerçeve	4
1.2.Göç Nedenleri	6
1.3.Göç Yaklaşımları	8
1.3.1.Fayda Maliyet Yaklaşımı	11
1.3.1.1.Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı	11
1.3.1.2.Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı	12
1.3.2. İkili İşgücü Piyasası Modeli	13
1.3.3.Dünya Sistemleri Kuramı	15
1.3.4.Merkez-Çevre Kuramı	16
1.3.5.İlişkiler Ağı (Network) Kuramı	17
1.3.6.Kuramsal Kuram	18
1.3.7.Kümülatif Nedensellik	19
1.3.8.Göç Sistemleri Kuramı	19
1.4.Göçlerin Sınıflandırılması	21
1.4.1.Yönüne Göre Göçler	21
1.4.1.1.İç Göç.....	21
1.4.1.2.Dış Göç	23
1.4.2.Göçe Karar Verme Açısından Göçler	26

1.4.2.1. Zorunlu Göç.....	27
1.4.2.2.Gönüllü Göç	27
1.4.3.Göç Edenlerin Niteliklerine Göre Göçler	28
1.4.3.1.İşgücü (Emek) Göçü	29
1.4.3.2. Beyin Göçü	31
2.BEYİN GÖÇÜ KAVRAMI ve YAKLAŞIMLAR	
2.1.Beyin Göçünün Tanımı	32
2.2.Beyin Göçünün Tarihsel Gelişimi	36
2.3.Beyin Göçünün Nedenleri	39
2.3.1.Beyin Göçünün Sebeplerine Yönelik Yaklaşımlar	44
2.3.1.1.Merkez-Çevre Ülkeler Yaklaşımı	45
2.3.1.2. Cazibe Kutupları Merkezi	45
2.3.1.2. Arz- Talep Dengesizliği Yaklaşımı	46
2.3.1.3.İtici – Çekici Güçler Yaklaşımı	48
2.3.1.4. Uluslar arası Bağımlılık Yaklaşımı.....	51
2.5.Beyin Göçünün Sonuçları	50
2.5.1.Beyin Göçünün Gönderen Ülke Açısından Sonuçları.....	51
2.5.2.Beyin Göçünün Alıcı Ülkeler Açısından Sonuçları	52
2.5.3.Beyin Göçünün Küresel Sonuçları	53
2.6. Beyin Göçüyle İlgili Politikalar.....	54
2.6.1. Göçü Arttırıcı Politikalar	54
2.6.2. Göçü Azaltıcı Politikalar.....	55

3.BEYİN GÖÇÜ ve TÜRKİYE

3.1. Türkiye'den Beyin Göçüne ilişkin Tarihsel Süreç	
3.1.1. 1950 Öncesi Dönem	57
3.1.2. 1950 – 1970 Arası Dönem	59
3.1.3. 1970 Sonrası Dönem	61
3.2.Beyin Göçünün Türkiye Profili	65
3.3.Türkiye’den Beyin Göçünün Ekonomik ve Sosyal Etkileri	76
3.3.1.Beyin Göçünün Ekonomik Etkileri.....	81
3.3.2.Beyin Göçünün Sosyal Etkileri.....	84
3.4.Beyin Göçünün Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yönelik Modeller.....	86
3.4.1.Enternasyonal (İnsanietçi) Model	84
3.4.2. Milliyetçi Model	85
3.5. Türkiye'den Beyin Göçünün Günümüzdeki Durumu.....	88
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	93

GİRİŞ

Göç kavramı genellikle insanların yaşadıkları yerden başka bir yere kalıcı olmak kaydıyla gidip yerleşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Yaşanan birçok ekonomik ve sosyal gelişmeler ışığında değişen göç kavramı zaman ve mekân unsurlarına sahip nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte algılanan durağan bir olgu olmaktan daha çok bir süreç olarak incelenen karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Kendi içinde birçok sınıflandırmaya tabi olan göç kavramı içinde yer alan beyin göçü boyutu nitelikli işgücüne artan ihtiyaca bağlı olarak günümüzde uluslararası alanda en çok önem atfedilen göç çeşididir.

Beyin göçü iyi eğitim görmüş kalifiye ve yetenekli işgücünün, daha iyi çalışma şartları, daha yüksek bir statü ve daha fazla gelir elde etmek amacıyla yetiştiği az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülkeye akışı şeklinde tanımlanmaktadır. Uluslararası göç çeşitleri içinde büyük bir öneme sahip olan beyin göçü beşeri sermaye olarak adlandırılan insan gücünün bedelsiz transferini ifade etmektedir. Bu açıdan kaynak ülkeler için telafisi mümkün olmayan beşeri sermaye kaybı anlamına gelen beyin göçü büyük önem taşımaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte dünyanın ekonomik yapısı değişirken yapılan işlerin niteliği ve çalışan işgücünün özellikleri de değişmekte, sürdürülebilir kalkınmada ve uluslararası rekabette insan kaynağının niteliği anahtar rol oynamaktadır. Gelişmiş ekonomilerin endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçmeleri ve bu toplumların temel özelliği olarak sermayenin yerini bilginin alması nitelikli işgücüne olan ihtiyacı arttırmıştır. Bugün ülkelerin gelişmişliği ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği, işgücünün miktarından ziyade işgücü piyasasının taleplerine cevap verebilecek niteliklere sahip işgücüne sahip olmalarına bağlanmaktadır. Böylesine önem taşıyan nitelikli işgücünün kaybedilmesinin kaynak ülkeye maliyeti büyük olmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde insan gücünün eğitime yapılan yatırımlar kalkınmanın en önemli girdisi niteliğini taşımaktadır. Türkiye'nin sınırlı kaynaklarla yetiştirdiği nitelikli beyinleri yurtdışına göndererek kaybetmesi bir yandan yapılan yatırımların hedef ülkelere transfer edilmesine neden olurken öte yandan gelecekteki getirisi nedeniyle yıllarca yatırım yapılan işgücü ülke ekonomisine katkı sağlayamadan kaybedilmektedir.

Gelişmiş ülkelerin beyin göçüyle nitelikli işgücünü kendilerine çekmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını bir uçuruma dönüştürürken, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının da önünü tıkamaktadır. Beyin göçü gelişmiş ülkeler lehine işleyen bir durum haline gelirken, gelişmekte olan ülkelerde büyük olumsuzluklara neden olmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte bilgi çağının yaşandığı günümüzde ülke ekonomilerinin kalkınmasında, gelişmişlik düzeylerinin daha da arttırılmasında kilit öneme sahip nitelikli işgücü ile ilgili çalışmalar, genellikle beyin göçünü yoğun şekilde kendilerine çeken ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde yapılmıştır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise söz konusu çalışmalar, beyin göçünün büyük maliyetlerine katlanılmasına rağmen son derece kısıtlıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de konuyla ilgili çok sayıda çalışma olmadığından Türkiye’den gerçekleşen beyin göçü hakkındaki veriler yetersiz kalmaktadır. Ülkemizden çok sayıda göç eden mühendis ve mimarlar ile ilgili veriler yabancı kaynaklardan elde edilmektedir.

Bu çalışmada beyin göçü hareketi hakkındaki farklı görüşler incelenerek, beyin göçünün olumlu ve olumsuz yanları karşılaştırılıp beyin göçü hareketi sonucunda olması beklenen olumlu sonuçların ne denli gerçekleşebildiği ve Türkiye’nin beyin göçünden uğradığı kayıp ve kazançların boyutları ile bu göç olgusunun Türkiye üzerindeki etkilerinin nasıl gerçekleştiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde genel olarak göç kavramını anlamak açısından tanımlara yer verilmiş, beyin göçünün nedenleri araştırılmış ve literatürde göçün çeşitli yönlerinin, boyutlarının ve süreçlerinin anlaşılmasına katkıda bulunan farklı yaklaşımlar incelenmiştir.

İkinci bölümde beyin göçü derinlemesine tartışılarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan göç olgusunun içinde beyin göçünün tarihsel olarak nereye oturduğu saptanmış, beyin göçünün sebeplerini açıklamaya yönelik yaklaşımlarla beyin göçüne neden olan etkenler ortaya konulmuştur. Son olarak beyin göçünün ülkeler arasındaki etkileri karşılaştırılıp beyin göçünü önleyici politikalara değinilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde beyin göçünün Türkiye’deki tarihsel süreci incelenerek bu süreç içerisinde Türkiye’nin nitelikli işgücü kaybı ile bu kaybın

Ülkemize maliyeti araştırılmıştır. Tüm bu veriler ışığında beyin göçünün ülkemiz üzerindeki ekonomik ve sosyal etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ KAVRAMI, GÖÇ TÜRLERİ VE YAKLAŞIMLARI

1.1. Kavramsal Çerçeve

Göç en basit şekliyle insanların yer değiştirmesi olarak tanımlanan bir olgu olup insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Göç kavramı genellikle insanların yaşadıkları yerden başka bir yere kalıcı olmak kaydıyla gidip yerleşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır¹. Göç olgusu, 19. Yüzyıla kadar sadece coğrafya bilimin ilgi duyduğu bir konudur. Ancak Sanayi Devrimi'ni takiben ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen pek çok köklü değişimin bir sonucu olarak diğer bilim alanlarının da ilgi odağı haline gelmiş ve farklı perspektiflerden incelenmiştir. Bunun bir sonucu olarak, her bir bilim dalı kendi amacına uygun bir tanımla geliştirmiş ve göç olgusuna farklı anlamlar yüklemiştir. Bu nedenle göçe dair tek bir tanımın mevcut olmaması, göçe ilişkin anlam ve tanım karmaşasına yol açtığı gibi bu konudaki tutarsızlıkların da kaynağını oluşturmaktadır.

Örneğin beşeri coğrafya göçün sadece mekânsal değişikliği ile ilgilenirken, demografi göç eden kişilerin sayısal özellikleriyle ilgilenmektedir. Buna karşın iktisadın göçe bakışı üretim faktörünün ülkeler arası geçişi ile ilişkili iken sosyal siyaset emek göçüne vurgu yapmaktadır. Bilim dalları arasında göçe ilişkin en kapsamlı bakış açısı ise sosyolojik boyut ve çevresindeki değişimleri dikkate aldığından sosyoloji tarafından yapılmaktadır². Buradan da anlaşılacağı gibi her bilim dalı göç olgusunu kendi sınırları içinde ve amaçları doğrultusunda inceleyerek tanımlar geliştirmektedir.

Kimileri göçü, insanların büyük topluluklar halinde ekonomik, siyasi, askeri ve tabii afetlerden kaynaklanan nedenlerle mekân değiştirmesi olarak tanımlarken³; kimileri ise, bireylerin aileler veya gruplar halinde devamlı yaşadıkları bölgeleri terk edip gerek geçici gerekse kalıcı olarak yaşamak amacıyla başka bölgelere gitme hareketi olarak tanımlamaktadır⁴. Mutluer, göçe ilişkin tanımlamasını, 'Göç, kişilerin gelecek yaşantılarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici

¹ O.Can Ünver; **Almanya'ya Türk İşgücü Göçü**, Sosyal Siyaset Konferansları, İÜ. İktisat Fakültesi Yayını, No:573; 45. Kitap, İstanbul:2003, s.178.

² Mehmet Fikret Gezin; **İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk işçileri**, İÜ. İktisat Fakültesi Yayınları, No:546, İstanbul:1994, s.13-16.

³ Kerim Özdemir; **Türkiye'de Kırsal Sanayinin Kentlere Olan Göçler Üzerine Etkisi**, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II, Mart 2004, s.102-111.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgeel/keas-II.pdf> , (Erişim Tarihi 12.04.2008)

⁴ Hayati Doğanay; **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.20.

bir süre için bir iskân ünitesinden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır'⁵ şeklinde ifade ederken, Tekeli ise göç kavramına miktar ve zaman boyutunu ilave etmekte ve göçü, 'belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanlara miktarı' olarak tanımlamaktadır⁶.

Birçok sebep tarafından etkilenen göç hareketi toplumda belirli bir hareketliliğe neden olmaktadır. Genelde göç tanımlarının ortak noktası olan 'fiziki mesafe değişikliği' göçün coğrafi ya da yatay sosyal hareketliliğini ifade etmektedir. Toplamların yapısal değişikliğinin itici gücü olan sanayi devrimi ile doğan yeni iş imkânları ve yeni sanayi faaliyetleri tarım ve imalat kesimini birbirinden tamamen ayırıp imalat sanayinin kentlerde ve eski yerleşim yerlerinde yoğunlaşmasına neden olurken yatay sosyal hareketliliği de etkilemiştir⁷. Göçülecek alanlar hakkında önceden bilgi edinilebilmesine, bu alanlara olan ulaşım imkânlarına ve bireysel ya da ailece göç edilmesine bağlı olarak yatay sosyal hareketlilik kademeli ve sıçramalı olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Başlangıçta yaygın olan kademeli göç hareketi zamanla ön bilgi ve ulaşım olanaklarının artması ve dayanışma sağlanabilecek önceden göç edenlerin varlığıyla yerini kademesiz göçe bırakmıştır.

Göç bireysel nitelik gösterebildiği gibi gruplar ya da kitleler halinde de gerçekleşebilmekte, değiştirilecek fiziki mekân ulusal sınırlarla kısıtlı olmayıp uluslar arası sınırlarda gerçekleşebilmekte, göç hareketine karar verme süreci de genelde bireylerin kendi iradelerine bağlılık gösterirken kimi zaman zorunluluk ve baskı sonucu da oluşabilmektedir. Bu doğrultuda göç bireysel açıdan kendi başına zor ve oldukça riskli bir süreci beraberinde getirmektedir.⁸ Göçün zaman ve mekân unsurlarına sahip nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte algılanan durağan bir olgu olmaktan daha çok bir süreç olma özelliği, tanımlanmasını da karmaşık bir hale getirmektedir. Hangi tanım ya da tanımlar benimsenirse benimsensin göç hareketi, ekonomik, sosyal, siyasal ve

⁵ Mustafa Mutluer; **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İstanbul:2003, s.58

⁶ İlhan Tekeli; **Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi**, Türkiye'de İçgöç Konferansı, Bolu-Gerede: 6-8 Haziran 1997,s.9.

⁷ Sunay Üner; Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler, **Türkiye' de Nüfus Sorunu Semineri**, Antalya, Nisan 1974, s.9.

⁸ Sema Erder; **Yabancılaşmış Kurgulanan Ülkenin Yabancıları**, Uluslar arası Göç İşgücü ve Nüfus Hareketleri, Derin Yayınları, İstanbul:2006, s.31.

kültürel, birçok faktör tarafından etkilenen, toplumlara ve ülkelere göre farklılık göstererek gerçekleşen, nedenleri ve sonuçları ile birlikte dinamik bir süreçtir⁹.

1.2. Göç Nedenleri

Çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olan göç kavramı diğer tüm toplumsal olaylar gibi çeşitli birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Göçün tüm insanları kapsayabilecek genişlikte olması, toplumlara göre farklı biçim ve içerikte gerçekleşmesi ve zamana bağlı olarak yoğunluğu ve yönünde meydana gelen değişimler, bir yandan bu etkileşim nedenlerini oluştururken öte yandan göçün tüm toplumlarda benzerlik göstermesinin de sebebini oluşturmaktadır¹⁰. Göç veren ve göç alan ülkelerin sosyo-ekonomik yapısının bilinmesi göç olgusunu anlamak ve nedenlerini belirlemek açısından önemlidir. Göç hareketinin ekonomideki yapısal değişimleri en iyi gösteren göstergelerden biri olması, onun sosyo-ekonomik olaylardan bağımsız olmamasından kaynaklanmaktadır¹¹. Göç nedenleri temelde 4 kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar Ekonomik Nedenler (İş aramak, Kazancın yetmemesi, İş olanağının olmaması, Birikim yapmak, Daha iyi bir yaşam seviyesine sahip olma isteği), Bireysel Nedenler (Evlilik, Eğitim, İş değişikliği/tayin, Emeklilik), Ailevi Nedenler (Ebeveynin veya eşinin yanına gitmek, Ebeveynin veya eşin iş değişikliği/tayini, Ebeveynin veya eşin iş araması, Ebeveynin göç etmesi), Güvenlik Nedenleri (Can ve mal güvenliğine ilişkin kaygı, Yerleşim yerinin boşaltılması, Terör nedeniyle yaşana baskılar)’ dır.

Bunların yanı sıra deprem, heyelan gibi doğal afetler nedeniyle yapılan göçler, kan davası- töre/namus cinayetleri nedenleriyle yapılan göçler, sağlık nedenleri ile ilgili yapılan göçler de diğer sebepler olarak yer almaktadır¹². Ayrıca güvenlik nedeniyle meydana gelen bir göç sonrasında terk edilen yerleşim yerine ya da ona yakın bir yere yapılan geri dönüşlerde göç nedenlerine dâhil edilmektedir.

Tüm bunlara ek olarak göçü etkileyerek sebep olan bir diğer etken de psikolojik temellere dayanmaktadır. Yaşadıkları ülkede kötü hayat standartlarında

⁹ Kerem Karabulut ve Dilek Polat; **Türkiye’de Yaşanan Göç Olgusu Üzerine Bir Alt Bölge Uygulaması**, 8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Mayıs 2007, s.2. <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/karabulut-polat.pdf> , (Erişim Tarihi 12.04.2008)

¹⁰ Sevcin Topçu ve Ayşe Beşer; ‘Göç Ve Sağlık’, **C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, 2006, s.38. <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1479.pdf> , (Erişim Tarihi 16.07.2008)

¹¹ Halis Başel; “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri”, **Prof.Dr. Haşmet Başar’a Armağan**, 53. Kitap, Yayın No: 595, s. 520-521.

¹² (TGYONA)Türkiye Göç ve Yerinden olmuş Nüfus Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Yayın no. NEE-HÜ.06.01, s.55. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf , (Erişim Tarihi 10.08.2008)

yaşayan ve gelecekte bunu iyileştirecek bir gelişmenin olamayacağı inancına sahip bazı insanlar, aradıklarını bulabilmeyi umdukları başka bir ülkede yerleşip çalışmayı daha cazip görmektedirler. Eğer gitmeyi düşündükleri yerde önemli bir insan olma ya da mülk sahibi olma imkânları da mevcutsa bu istek daha da kuvvetlenmekte ve göç hareketini başlatmaktadır¹³.

Göçün nedenlerini açıklamaya yönelik bir başka araştırma da piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bir toplumda göçü ortaya çıkaran dört tip neden analiz etmektedir. İlk gruptaki analizlerde göç toplumda bir dengenin bozulmasıyla açıklanır. Göç alan ve veren ülkeler arasındaki ücret farklılıkları ile işgücü talep ve arzının dengesizliğinden kaynaklanan işsizlik oranları arasındaki farklar, göçü denge anlayışına göre açıklayan iktisatçılar tarafından başlıca dengesizlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak göç ise sosyal sistemdeki dengesizliklerin doğurduğu bir olgu olup dengeyi sağlamak için ortaya çıkan bir mekanizmadır. Bu analizler, net göçün iki bölge arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde gerçekleştiğinde sistemin dengeye ulaşacağını ve sistem dengeye ulaştıktan sonra da net göçün ortadan kalkacağını varsaymaktadır. İkinci grup analizlerde ise göç, toplumun dönüşümlerine paralel olarak gerçekleşen tek yönlü bir uyum hareketi olarak ifade edilmektedir. Bunun en bilinen örneği toplumlarda sanayileşme süreciyle başlayan kırdan kente göç hareketidir. İkinci grup analizler net göç olgusunu temel almasıyla birinci grupla benzerlik gösterirken aralarındaki ayrımı ise ikinci grup analizdeki şehirleşme olgusunun bir yer değiştirmenin ötesine geçerek kişide nitel bir değişime neden olma özelliği oluşturmaktadır. Üçüncü grupta incelenen göçler ise varış ve gidiş yerlerine göre simetrik olduğundan toplum dengesinde bir değişime yol açmamaktadır. Bu gruptaki göç analizleri ilk iki grubun net göç olgusundan farklı olarak toplumdaki tüm yer değiştirmeler üzerinde durmaktadır. Bu analizlere göre toplumda herhangi bir denge sorunu ya da evrimsel bir değişim olmasa da göç hareketi olacaktır. Çünkü göç toplumdaki bireylerin heterojenliğinden kaynaklanan değerlendirme farklılıkları ile seçim süreçlerindeki çeşitli etkenler gibi nedenlerle açıklanmaktadır. Son olarak dördüncü grup analizler ise konuyu biraz daha özele indirgeyip daraltarak siyasal süreçlerin doğurduğu göçleri incelemekte ve göçü, toplumda etkin baskı gruplarının kararlar üzerinde oluşturdukları etki güçleri doğrultusunda açıklamaktadır. Buna göre her toplumda piyasa mekanizmasının doğurduğu göç hareketi siyasal kararlar üzerinde

¹³ Alpaslan Işıklı; 'Milletlerarası İşgücü Hareketleri', **Anadolu Üniversitesi SBF Dergisi**, C, XVIII, No:1, Mart 1963, s.87.

etki sahibi olan bazı grupların çıkarlarını zedeleyen sonuçlar doğurabilmektedir. Geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere olan becerikli işgücü akımı örnek olarak gösterilmekte ve bu analiz çerçevesinde bu tür akımları azaltmayı ya da ortadan kaldırmayı hedefleyen politikalar geliştirilmektedir¹⁴.

Göç hareketi, her ne nedenle olursa olsun içerdiği riskler ve yükümlülükler nedeniyle alınması zor bir karardır ve birçok engelle karşı karşıya kalınmasına yol açmaktadır. Göç kararının alınması yalnız başına yeterli olmayıp uygun koşul ve şartların da sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda göçü engelleyen bazı nedenler şöyle sıralanmaktadır: Göç edilecek yerdeki açık işler ve çalışma şartları, Bir mesleğin veya yer değişikliğinin talebinde karşılaşılan ilgililerin isteksiz tavırları, Yaşanabilecek mesleki yetersizliğin giderilmesinde kullanılacak gerekli araçların mevcut olmaması, Yer ve meslek değiştirmenin getirdiği maliyet, Bazı sanatlara girmeye imkân vermeyen engeller, Ücret, çalışma şartları ve yaşam koşulları gibi konularda gerek meslekler ve sanayiler gerekse bölgeler arasındaki farklılıklar, Göç edilmesi planlanan yerdeki konut durumudur¹⁵.

Bir davranış süreci olarak göçün evreleri ise; İdrakteki değişmeler, göçe güdülenme, mekânın reddedilmesi, yerleşme, konaklama, etkileşim; uyum veya çatışma, bireysel tatmin veya tekrar göçe güdülenme olarak özetlenmektedir¹⁶.

1.3. Göç Yaklaşımları

Ekonomik kalkınma, işgücü planlaması, kentleşme ve sosyal yapının değişiminde büyük bir öneme sahip olan göçün, sebepleri kadar sonuçları da büyük önem taşımaktadır. Göçe konu olan çeşitli nedenler mutlaka beraberinde psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sorunları da birlikte getirmektedir. Göç bir yandan bireyler için yeni fırsat, yeni umut anlamını taşıırken diğer yandan kent yaşantısında çeşitli sıkıntıların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Farklı sosyal tabakaların oluşması, kültürel yozlaşma, toplum yapısının değişmesi, suç oranlarının artması ve psikolojik baskı bu sıkıntıların içinde sayılabilecek önemli sorunlardan bazılarıdır¹⁷.

¹⁴ İlhan Tekeli; **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s.24-27.

¹⁵ Sabahattin Zaim; **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, 10.Baskı, İstanbul:1997, s. 59.

¹⁶ Bekir Ali Demirel; “Doğuda Göçün Temelleri”, Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, **Eleştirel - Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı**, Pivolka, Sayı.14, 2004, s.8 <http://elyad.baskent.edu.tr/pivolka/pivolka14.pdf> (Erişim Tarihi 23.05.2008)

¹⁷ Adem Yılgin; **Türkiye’de Yaşanan Göç Olgusu Bağlamında Adana İlinde Göçün Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri Yaratdığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Planlama Uzmanlığı Tezi, Adana

Göç hareketinin uzun tarihi geçmişine rağmen göçle ilgili ilk akademik çalışmalar 19.yy'ın son dönemlerine rastlamaktadır. Bu alanda yapılan ilk bilimsel çalışma 1885 yılında yayınlanan Ravenstein' in 'Göç Kanunları' adlı çalışmasıdır. Göç olgusunun genel geçer kurallarını bulmayı amaçlayan Ravenstein çalışmasının kuramsal temelini endüstrileşme ve kentleşme olguları üzerine kurarak 1871-1881 yılları arası yapılan nüfus sayımı istatistikleri verilerinden yararlanmış ve göçü açıklamak için yedi kanun belirlemiştir.

Bunlardan ilki olan 'Göç ve mesafe'de göçmenlerin çoğunluğunun kısa mesafeli yerlere göç ettiğini ve bu tür göçlerin gidilen yerde bir göç dalgası oluşturarak göçün yönüne büyük merkezlere doğru bir eğilim kazandırdığını savunmaktadır. Büyük merkezlere olan göçün boyutunu ise o bölgedeki iş imkânları ile yerli nüfusun yoğunluğu belirlemektedir. İkinci yasa olan 'Göç ve basamakları' hızlı ekonomik büyüme, sanayileşme ve ticaretin, kent çevresine yakın yerleşim birimlerinde yaşayan insanlar üzerinde kente çekici bir etki yarattığından söz etmektedir. Kente göç edenlerin yarattığı çevre bölgelerdeki seyrelme daha uzak bölgelerden göç edenlerle kapanırken bu göçmenlerin kendi uzak bölgelerinde yarattıkları seyrelme ise o bölgelere daha yakın olan yerlerden gelen göçmenlerle kapanmaktadır. Böylece her bir basamak kente yaklaştıkça kentin avantajları ve cazibeleri diğer göçmenler tarafından algılanacak¹⁸, göç çoğunlukla önce yönünü kentsel mekânlara doğru çevirecek daha sonra da tüm ülkeye yayılacaktır. Bu ikinci kanun aslında birinci kanunu açıklayıcı ve destekleyici bir nitelik taşımaktadır. Üçüncü kanun olan 'Yayılma ve Emme Süreci'nde de Ravenstain bu süreçlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bir amaç birlikteliğine sahip olduklarını ifade etmektedir. Kentin getirisinden pay alma ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemekte, gelen göçün kentsel sanayi merkezlerince emilimi de yeni ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücünün göçle karşılanmasıyla yapılmaktadır. Bu işleyişte her iki süreç ihtiyaçlarını göçle karşılarken amaçları doğrultusunda birbiriyle uyum içinde hareket etmektedirler.

Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak gerçekleştiğini ve göç alan yerlerin aynı zamanda göç vermesinden sebeple her bir göçün yeni bir göç dalgası yaratan tetikleyici bir özelliğe sahip olduğunu 'Göç zincirleri' kanununda anlatırken, beşinci

2007 www.ilplanlama uzmanlari.org/index.php?option=com_content&task=view&id=172&Itemid=96 - 64k , (Erişim Tarihi 12.08.2008)

¹⁸ Sevinç Bahar Yenigül, "Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri", **G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, cilt:18, 2005, s.273.

kanunda ilk dört kanundan farklı olarak uzun mesafeli ve basamaksız göçü vurgulamaktadır. Beşinci kanun olan ‘Doğrudan Göç’ de göçün uzun mesafeli oluşu göçmenlerin büyük sanayi ve ticaret merkezlerine yönelmesiyle basamaksız şekil ise göçmenlerin doğrudan bu kentlere yerleşmeyi tercih etmesiyle gerçekleşmektedir. İlk beş modeldeki ortak nokta ise göçün sanayinin geliştiği büyük kentlere doğru olmasıdır. Ravenstein’ ın, ‘Kır-Kent Yerleşimcileri Farkı’ olarak belirlediği model, kırsal kesimden kırsala yapılan göçlerin kırsal kesimdeki yerleşikleri yerinden oynatarak göç dalgası yaratmasına karşın kırsaldan kente doğru olan göç eğilimlerinin kentte yaşayan yerleşiklerde çok fazla bir yerinden oynamaya neden olmadığını ifade etmektedir. Son model olan ‘Kadın-Erkek Farkı’ ise altıncı model gibi bir karşılaştırmaya dayanmakta ve kadınlardaki göç eğiliminin erkeklere oranla daha fazla olduğunu savunmaktadır. Ravenstein, 1889 yılında yayınladığı ikinci makalesinde bu modele yeni bir ekleme yaparak kadınların kısa mesafeli göçler ve iç göçlerde yüksek eğilimli olduğunu, erkeklerin ise yurtdışı ve uzun mesafeli göçlerde kadınlara oranla yüksek eğilim gösterdiğini belirtmektedir¹⁹.

Ravenstein, göçün temel nedenini bireyin ekonomik olarak daha iyi bir standartta yaşama isteğinden kaynaklandığını, bunun dışındaki diğer koşulların daha güçsüz olduğunu savunmakta ve sanayinin gelişmesi ve ticaret merkezlerinin artmasıyla göçün sürekli artarak devam eden bir süreç haline geldiğine vurgu yapmaktadır. Ravenstein’in göç yasası her ne kadar derinlik ve güçlü bir analizin yoksunluğundan dolayı eleştirilse de dönemi ve kendisinden sonraki çalışmalar için anlamlı bir öncü olma özelliği taşımakta; ancak göçün günümüzdeki yapısını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Göç hareketlerini açıklamada 19. yüzyılın tek bir kapsamlı kuram kullanma anlayışı 20. yüzyıl toplumbilimcileri tarafından yetersiz bulunmuş ve farklı kavramlar, farklı varsayımlar ve farklı kalıplar oluşturularak çeşitli kuramsal modeller geliştirilmiştir. Literatürde göçün çeşitli yönlerinin, boyutlarının ve süreçlerinin anlaşılmasına katkıda bulunan bu farklı teoriler, göçü anlamak açısından birbirlerini tamamlayıcı olarak görülse de iç mantığı, varsayımları ve önermeleri açısından ayrı ayrı inceleme gerektirmektedir.

¹⁹ Cemal Yalçın; **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayınları, Ankara: 2004, s.25.

1.3.1. Fayda Maliyet Yaklaşımı

Fayda maliyet yaklaşımı göçün beşeri sermaye içinde incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde klasikler bireyin fayda maliyet analizi sonucunda maksimum gelir elde edecekleri yere göç edeceğini savunurlar. Neoklasikler ise bu yaklaşımı iki farklı perspektifte ele alırlar. Bunlar makro ve mikro kuramlardır

1.3.1.1. Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı

Neoklasik iktisat teorisinden esinlenen bu teori Lewis, Ranis, Fei ve Todaro ‘nun da aralarında bulunduğu sosyal bilimciler tarafından ekonomik gelişme ile ilgili olarak geliştirilmiş en eski uluslar arası göç kuramıdır. Göçün yapısal belirleyicileri üzerinde odaklanan bu yaklaşıma göre göç emeğin ve sermayenin coğrafi dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklanır²⁰. Var olan sermayeye kıyasla emek fazlasına sahip ülkelerdeki ücret piyasası düşük olurken, emek piyasasının sermayeye oranla kısıtlı olduğu ülkelerde ise ücret düzeyleri yüksek olmaktadır. Bu ücret farklılıkları düşük ücretli emeğin yüksek ücret imkânı sunan ülkelere göç etmesine sebep olurken ülkeler açısından durumu terse çevirmekte ve sermaye zengini ülkelerde ücretler düşerken göç veren emek zengini ülkelerdeki emek piyasası daralma gösterdiğinden ücretler yükselmektedir. Böylece de bir denge oluşmaktadır. Bu kuramın içerdiği varsayımlar şöyle sıralanabilir:

1-Ülkeler arası ücret farklılıkları işçilerin uluslar arası göç hareketine sebep olmaktadır.

2-İşgücü gönderen ve kabul eden ülkelerin işgücü piyasaları hükümetlerce kontrol altında tutulmalı ve denetlenmelidir.

3-Vasıfsız işçinin göçü ile yüksek vasıflı işgücü göçü arasında büyük farklılıklar mevcuttur.

4-Göçün son bulması ücretler arasındaki uçurumların kapanmasıyla olasıdır. Ücret farklılıklarının kapanması göç hareketinin de son bulmasını sağlayacaktır.

²⁰ Gülay Toksöz; **Uluslar arası Emek Göçü**, I.Baskı, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s.16.

5-Uluslar arası göç için önemli olan işgücü piyasasıdır²¹.

1.3.1.2. Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı

Mikro düzeydeki ekonomik kuram Borjas ve Todaro tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım göçün yapısal belirleyicileri üzerinde odaklanan makro kurama karşın bireyin davranışları üzerine odaklanır. Mikro kurama göre göç, yaşam standartlarını yükseltmek isteyen rasyonel bireylerin gidilecek yere ilişkin fayda maliyet hesabını yaparak gönüllü bir şekilde karar vermesiyle başlar. Bireyler ülkeler arası farklılık sonucu en yüksek kazanç elde edeceği yere göç ederken bir yandan da yolculuk, taşınma, yeni dil öğrenme vb. gibi maliyetleri de göze almaktadır. Abadan Unat bu kurama ilişkin varsayımları şöyle sıralamaktadır:

1- “Uluslar arası göç hareketleri, gerek kazanç gerekse istihdam açısından farklılıkların algılanmasına dayanmaktadır (Makro modelde tam istihdam varsayılıyordu).

2- Diğer faktörlerin eşit kalması halinde öğrenim, deney, işbaşı eğitimi, yabancı dil bilgisi, beceriler gibi insan kapitalinin başlıca özellikleri gidilecek olan ülkede göç edecek kişinin iş bulma olasılığını arttıran unsurlardır.

3- Göç masraflarını düşüren bireysel özellikler, toplumsal koşullar ve teknolojiler göç sonucu elde edilecek olan kazanımları arttıracak niteliktedir, dolayısıyla bunlar uluslar arası göçü hızlandıracaktır.

4- Ülkeler arasındaki göç akımları bireysel maliyet kar hesabına dayalı hesapların toplu sonucudur.

5- Uluslar arası göç hareketleri, ancak ülkeler arasındaki kazanç ve/veya istihdam oranları farklı olduğu hallerde cereyan etmektedir.

6- Göç hareketlerini doğuran kararlar, işgücü piyasaları arasındaki dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

²¹ Nermin Abadan Unat; **Bitmeyen Göç- Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Kasım 2006, s.22.

7- Göçmen kabul eden ülkelerin çalışma koşulları psikolojik açıdan çekici ise maliyet masrafları negatif sayılır. Bu takdirde göç hareketini durdurma yolu, bu çekici çalışma koşullarını azaltmak ya da kaldırmaktır.

8- Hükümetler, göç hareketlerini gönderen ve kabul eden ülkelerdeki kazançları etkileyecek önlemlerle denetlemektedirler. Örneğin illegal istihdam olanağı durumunda işverenlere ağır para cezaları yüklemek ya da gönderen ülkelere geliri arttırmak üzere uzun vadeli gelişme kredileri tahsis etmek”²².

1.3.2. İkili İşgücü Piyasası Modeli

Piore ve diğerlerince geliştirilen bu kuram uluslar arası göçün, modern sanayi toplumlarının işgücü talebi sonucunda oluşan bir hareket olduğunu savunmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde sermaye yoğun sektörler ve işler ile emek yoğun sektörler ve işlerden oluşmak üzere işgücü piyasasında tabakalı yani ikili bir yapı bulunmaktadır. Sermaye yoğun sektörler birincil sektör olarak değerlendirilir ve birincil sektör işçileri ileri teknolojiyle, yoğun bilgi ve yetenek gerektiren işlerde çalışan vasıflı işçilerdir. Bu işçilerin eğitimi işveren tarafından bir yatırım olarak kabul edildiğinden işten çıkarılmaları kolay olmaz. Bu işçiler genelde sendika üyesi olduklarından toplu sözleşmenin verdiği haklara sahip bulunmaktadırlar. İkincil emek yoğun sektörü ise bilgi gereksinimi olmayan, istikrarsız ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştırılan, kolayca göz ardı edilebilecek niteliksiz işçiler oluşmaktadır. Ekonomik buhran dönemlerinde ilk işten çıkarılan sınıftır.

İkili İşgücü Piyasası Teorisinin savunucusu Piore’a göre, ileri düzeyde sanayileşmiş toplum ve ekonomiler sürekli olarak ucuz ve esnek işgücüne ihtiyaç duymaktadır²³. Dolayısıyla göç hareketi işçi gönderen ülkedeki yüksek işsizlik ya da düşük ücretten değil de, işçi kabul eden ülkelerin düşük ücretli işgücü ihtiyacının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürekli ihtiyacın ileri endüstrileşmiş toplum ve ekonomilerinin dört temel özelliğinden ileri geldiği savunulmaktadır. Bunlardan ilki yapısal enflasyondur. Ücretler arz ve talebin yanı sıra işin karşılığındaki statü ve itibarı da yansıtmaktadır. Düşük ücretli işler mesleki hiyerarşinin en alt basamağında yer alan, işte ilerleme yollarının kapalı olduğu ve kötü çalışma koşullarına sahip vasıfsız işler olup, kendisi için yaşam standardının yanında toplumsal itibarında önemli olduğu yerli

²² Unat; a.g.e. s.24.

²³ Michael J. Piore; *Birds of Passage – Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

işgücü tarafından kabul edilmesi zor işler olmaktadır. İşverenin bu vasıfsız ve aşağı konumdaki işler karşılığında yüksek ücret ödemesi hiyerarşik dengeyi bozacağından bu işlerdeki işgücü ihtiyacı, en alt basamakta statü ve itibar kaygısı olmaksızın sadece para biriktirmeyi amaçlayan göçmen işçilerle karşılanmaktadır. İkinci özellik çalışma güdülerıyla ilişkilidir. Mesleki hiyerarşinin en alt kademesinde çalışan işçiler de toplumsal itibar açısından güdülenme isteği taşımaktadır. Bu durumda en altta sadece para biriktirmeyi amaçlayan bir işgücü bulundurmak yerli işgücünün yükselme isteklerini yanıtlayacaktır. Böylece alt basamakta çalışan düşük ücretli yerli işgücüne de toplumsal itibarı daha yüksek kademelere yükselme imkânı verilmiş olacaktır. Kendi ülkesine oranla daha fazla kazanç sağladığı için bu işleri kabul eden göçmen işgücü ise, kendisini geldiği ülkenin bir üyesi olarak görmediğinden anayurdunda statü ve itibar sahibi olmaya önem vermektedir²⁴. Uluslar arası göç sürecinin üçüncü özelliği işgücü arzının sınırsız oluşuyla alakalı, dördüncü özelliği de bu göç akımının tükenmezliğiyle açıklanmaktadır²⁵.

Emek ile sermayenin arasındaki fark göz önüne alındığında sermaye sabittir, talebin dalgalanması karşısında kullanılmaz ve işsizlik dönemlerinde masrafları taşımak zorunda kalan taraftır. Emek ise değişken faktördür ve talep azalması durumunda işten çıkartılır. Sermaye sahipleri yüksek sermaye gerektiren metotlarla alt yapı yatırımları yaparak sürekli talebi ve temel istekleri karşılamaya çalışırken dalgalanan talebi ve mevsimlik istekleri işgücü ithal ederek emek-yoğun metotlarla karşılamaya çalışmaktadır. Bu nedenle oluşan bu ikilik durumu işgücü piyasasını ikiye bölmektedir. Bölünmüş işgücü piyasası kuramı, göç eden kişilerin kendi çıkarlarına en uygun olan kararları verdiklerini yadsımazken göçmen işçinin sağladığı kazançların geride kalan aileye önemli bir fayda sağladığını kabul etmektedir. Ancak dayandığı varsayımlar açısından farklılık göstermektedir.

Bu kurama göre gelişmiş ülkelerin hükümetleri veya işverenleri tarafından belirtilen işgücü isteği ya da istihdam kararı sonucu göç hareketi başlamaktadır. Yabancı işgücü isteğinin ekonomik gereksinim ya da ücret önerilerinden daha çok istihdam uygulamaları sonucu oluşması, işgücü akımı için uluslar arası ücret farklılıklarını yeterli ya da gerekli bir koşul olmaktan çıkarmaktadır. Göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük ücretler ise göçmen işçi sayısının azalmasıyla yükselmez aksine

²⁴Toksöz; **a.g.e.**, s.17-18.

²⁵ Unat; **a.g.e.** s.26.

göçmen işçilerin artması durumunda zaten düşük seviyede olan ücretler daha da düşebilir; Çünkü ücretleri düşük seviyede tutan toplumsal ve kurumsal mekanizmalar, ücretlerin düşmesini engelleyememektedir. Hükümetlerin uluslararası göç hareketini ücret ve istihdam alanında oluşacak küçük değişikliklerle etkilemesi imkânsızdır. Göçmen alanındaki isteği değiştirmek dünya ekonomik yapısında köklü değişikliklerle ancak mümkün olabilmektedir²⁶.

1.3.3. Dünya Sistemleri Kuramı

1970' lerde Wallerstein'in geliştirmiş olduğu kavramlara dayanan bu yaklaşım göçün kökenini dünya pazarının genişlemesinde görmektedir. Wallerstein, dünya ekonomisinin farklı işlevlerin üstlenildiği iki bölge olan merkez ve çevre arasında yer alan yarı-çevre bölgelere bölündüğünü, bu bölünmenin mesleksel hiyerarşiyi de içerdiğini belirtmektedir. Buna göre; büyük oranda sermaye birikimini gerektiren ve yüksek düzeyde niteliğe bağlı olan işler, dünya ekonomilerinin yüksek dereceli alanları olan merkez bölgelerinde toplanmaktadır. Çünkü kapitalist dünya ekonomisi, insan sermayesi de dahil olmak üzere sermaye birikimini, daha yüksek bir oranda ödüllendirmektedir. Bu mesleksel niteliklerin coğrafi anlamda dengesiz dağılımı, kendi kendini sürdürme yönünde güçlü bir eğilime sahiptir. Bu nedenle dünya ekonomisinin ilerleyen süreci, merkez ve yarı-çevre ile çevre alanlar arasındaki ekonomik ve sosyal farklılığın genişlemesi yönünde bir etki yaratmaktadır²⁷.

Nüfusun göç hareketi, merkezdeki kapitalist ağların kapitalist olmayan toplumları etkisi altına alması ve bunun paralelinde ucuz emeğin sermaye için harekete geçmesiyle başlamaktadır. Kapitalist ekonomi yayıldıkça toprak, hammadde ve emeğin dünya piyasalarının denetimi altına girmesi küçük üreticileri mülksüzleştirirken kalkınmakta olan ülkelerde de tarımsal üretimi dönüştürerek çiftçi kesimini, ucuz emeğe ihtiyaç duyan sektörlerin göçmen işgücü haline getirmektedir. Küreselleşme bir yandan kırdan kente doğru olan bu göç sürecinin ivmesini arttırırken diğer yandan ihracata dayalı sanayinin ucuz emeğe duyduğu ihtiyaç üzerinden de iç ve dış göçü teşvik etmektedir. Bu görüşe ilişkin varsayımlar ise şöyle sıralanmaktadır:

²⁶ Unat; **a.g.e.**, s.31

²⁷ Şenay Gökbayrak; Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar -Türk Mühendislerinin "Beyin Göçü" Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış doktora tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.**, Ankara, 2006, s:35

1- Kapitalist piyasa sisteminin merkezden çevre ülkelere doğru gelişmesi uluslar arası göç hareketini başlatmaktadır.

2- Uluslar arası göç özellikle geçmişte sömürgecilik yapmış ülkelerle onların eski sömürgeleri arasında cereyan etmektedir.

3- Sermaye sahipleri yatırım yaptıkları bölge ve ülkelerde ulaşım ve iletişim sistemleri kurarken hem mal, ürün ve sermayenin akışkanlığını hızlandırmakta hem de göç hareketini kolaylaştırmaktadır.

4- Devletlerin kısıtlayıcı düzenlemeleri ve yok denecek düzeydeki denetim faaliyetleri uluslar arası göçü frenleyememektedir.

5-Kapitalist ekonomilerin sınır ötesi yatırımlarını korumak adına yaptıkları siyasi ve askeri müdahaleler başarısızlıkla sonuçlandığında, geri dönüş göçüne yönelen sığınmacılar oluşmaktadır²⁸.

Uluslararası işgücü akımları, mal ve sermaye akımlarının tersi yönünde gerçekleşmektedir. Kapitalist yatırım dalgaları, çevre ülkelerde, nüfus gruplarını köklerinden kopartırken aynı zamanda göç edilen merkez ülkeler ile güçlü maddi ve kültürel bağlar kurulmasına neden olmaktadır. Bu kurama göre söz konusu ideolojik ve kültürel bağlar merkez devletlerin kontrolü altında olan medyanın yayınladığı reklam ve programlar aracılığıyla güçlendirilmektedir. Temelde dünya ekonomisini elinde tutan bankacılık, finans, yönetim ve profesyonel hizmetlerin yoğunlaştığı mesleklerin, yoğunlaştığı kent merkezleri yüksek bir refah düzeyi yaratırken, bir taraftan da bu refahın yaratılmasında önemli etkiye sahip olan yüksek nitelikli insan gücünü de bu merkezlere çekmektedir. Böylece çok uluslu şirketler kanalıyla ağır sanayi üretimi, gelişmekte olan ülkelere kaydırılırken, elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon gibi ileri teknolojiye sahip sektörler merkez ülkelerde konumlanmakta ve yüksek nitelikli işgücüne olan talebi arttırarak bu işgücünü söz konusu merkezlere toplamaktadır²⁹.

1.3.4. Merkez-Çevre Kuramı

Bu kuram ‘Bağımlılık Okulu ya da Bağımlılık Teorisi’ olarak da adlandırılır. Kurama göre dünya, birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilen merkez ve

²⁸ Unat; **a.g.e.**, s. 31-34.

²⁹ Gökbayrak 2006, **a.g.e.**, s:37

çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkez olarak adlandırılan ülkeler kapitalist sistemi bütünüyle benimsemiş ve ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise kapitalist sistemin tüm öğeleriyle etkisi altına aldığı merkez ülkelere bağımlı ülkelerdir. Merkez ülkeler ucuz işgücü, hammadde ve üretilen malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Çevre ülkelerde kapitalist gelişimini tamamlamak için merkez ülkelere ihtiyaç duyarlar. Bu ilişki bağımlılık ilişkisidir ve tek taraflı değildir; çünkü kurama göre, gerek merkez gerekse çevre olarak adlandırılan ülkelerin çeşitli bağlamlarda ve yapılarda birbirine ihtiyaçları bulunmaktadır. Dolayısıyla merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır³⁰.

Kuramın vurguladığı bir başka yön ise kötü, tehlikeli ve daha düşük ücretli işlerde çalışan göçmen işçilerin, ülkelerine sağlıksız ve yaşlı döndüklerini bundan dolayı da kendi ülke ekonomilerine katkıda bulunamadıklarıdır³¹. Ayrıca bu kuram merkez-çevre ilişkilerini, gelişmiş-azgelişmiş ülkeler arası istismara dayanan ilişkiler olarak da kabul etmektedir.

1.3.5. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Genel olarak göç kuramları ya göçün hangi sebeplerden kaynaklandığını üzerinde yoğunlaşmakta ya da ekonomik temelli olup tarihsel perspektiften kopuk zamansal bir donukluk yaşamaktadır. Oysa günümüzde yaşanan göç hareketleri, birden fazla faktör tarafından etkilenmekte ve yarattığı etkiler çerçevesinde göç- göçmen ilişkisi bazında tarihsel sürece hâkim geniş bir bakış açısıyla irdelenmeyi gerektirmektedir. Ağ kuramı ise gerek göçe gerekse göçmene olan yaklaşımı ve göçün nedenleri yerine göçün sürekliliğiyle kendini yeniden üretmesiyle ilgilenerek farklılık göstermektedir.

Bu teoride göçmenlerin geride bıraktıkları aileleri, arkadaşları ile yeni yerleştikleri ülkelerdeki yeni göçmen ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağları üzerine kurdukları ilişkileri Massey ‘göçmen ağı’

³⁰ Savaş Çağlayan; “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Güz 2006, sayı.17.

<http://www.mu.edu.tr/sbe/sbedergi/dosya/S-Caglayan.pdf> , (Erişim Tarihi 12.07.2008)

³¹ Cengiz Şahin; “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2 (2001), s. 57-67.

<http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2001/2/2001-2-57-67-5cengizcahin.pdf> , (Erişim Tarihi 18.06.2008)

kavramıyla tanımlanmaktadır. Bu ağlar göçün maliyetini ve risklerini azaltırken uluslararası göçü özendirerek göçün de süreklilik kazanmasına katkıda bulunmaktadır.

Göçmenle bazen işgücü temin eden firmalar aracılığıyla yola çıkarken bazen de illegal yollarla sınırı geçmeyi sağlayan suç şebekeleri tarafından göç girişiminde bulunmaktadır; ancak bu illegal yollarla yapılan göçün kendisi sıkıntılı ve zor olduğu kadar sonu da çok ağır maddi yükümlülüklerle sonuçlanmaktadır. Böylece işe yerleştirme ajansları, avukatlar, göçmen kaçakçıları ve diğer aracı kişilerden oluşan bir sektör oluşmakta ve bu sektör 'Göç Endüstrisi' olarak adlandırılmaktadır³².

Göçmen ilişkiler ağları, özendirme etkisiyle göç etme isteğini sürekli yaygınlaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu ağlar göçün masraflarını ve risklerini en aza indirdiğinden ücret farklılıkları faktörünün önemini kaybetmesine neden olmaktadır. Göçmen ilişkiler ağları kurulduktan sonra kabul eden ülke hükümetleri uygulanan politikalar nasıl olursa olsun bu akımı denetlemekte zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ilişkiler ağı ne kadar kurumsallaşırsa sosyoekonomik açıdan seçiciliği o kadar azalmakta ve gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil edebilmektedir. Bunun yanı sıra göçmenlerle ailelerinin birleşmesi amacıyla uygulanan politikalar göçmen ilişkiler ağını kuvvetlendirirken belirli ilişkiler ağına sahip aile bireylerine özel giriş hakkı sağlamaktadır³³.

1.3.6. Kurumsal Kuram

Bu kuram göçmen adaylarının gitmek istedikleri hedef ülkelere, legal ya da illegal yollarla girişini sağlamaya çalışan kurum, örgüt ya da girişimciler üzerinde odaklanmaktadır.

Uluslararası göç başladıktan sonra sermaye zengini ülkelere girmek isteyenlerle bu ülkelere girişi sağlayan vize, çalışma izni gibi hukuksal düzenlemeler arasındaki dengesizlik, yer altı piyasasında yüksek kazanç sağlamayı güden karaborsacıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sığınmacı adı altında ülkesini terk eden kişilerden sınırdan kaçak geçiş, sahte evrak, vize düzenleme ve hatta girilecek ülkenin vatandaşı olan kişilerle evlilik düzenleme gibi illegal işlemler karşılığında çok fahiş ücretler talep eden bu istismarcılar göçmenleri sömürmektedirler. Bunlara karşın gelişmiş ülkelerde çalışan insan hakları odaklı kurumlar ise yasal ve yasal olmayan yollarla ülkeye giriş yapan

³² Toksöz; **a.g.e.**, s.21.

³³Unat; **a.g.e.**, s.36

göçmenlerin haklarını savunmak için çalışmaktadırlar. Konuyla ilgili alınmaya çalışılan önlemlerden biri olan polis denetimleri zaten yüksek olan karaborsa fiyatlarını arttırırken, bir diğer önlem olarak görülen sıkı göç politikaları ise bu kez insan hakları odaklı kurumlarca direnişle karşılanmaktadır³⁴.

Uluslar ötesi hareket eden göçmenlerin sayısındaki artış, uluslar arası göç akımlarının gün günden daha kuramsal bir şekilde gerçekleşmesini sağlarken bu kurumsallaşma süreci ise hükümetlerin göç akımları üzerindeki denetim hâkimiyetini zayıflatıcı bir etki yaratmaktadır.

1.3.7. Kümülatif Nedensellik

Bu kuram her göç hareketinin kendinden sonraki göç hareketini kümülatif biçimde etkileyen sekiz etkenden söz etmekte ve bu etkenleri; ‘gelir ve toprak bölüşümü, çalışmanın toplumsal anlamı, üretim yapısı, tarımın örgütlenme biçimi, göç ilişkiler ağının yaygınlık ölçüsü ve kültür ve insan sermayesinin bölgesel dağılımı şeklinde sıralamaktadır.

Çok sayıda göçmenin çalıştığı bir iş, yerliler tarafından ‘göçmen işi’ olarak nitelendirilmekte, yapıştırılan bu etiket bir yandan işyerinin itibarını düşürürken öte yandan yerliler tarafından tercih edilmesini engellemektedir. İşsizlik dönemlerinde dahi hükümetler yerli işçiler arasında oluşan değer değişikliğinden sebeple daha önce göçmen işçilerin çalıştığı işlerde yerli işçileri çalıştıramamakta ve yeniden göçmen işçi alımına gitmek zorunda kalmaktadır. Uluslar arası göçün hem gönderen hem de alan ülkede neden olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel değişiklikler hükümetlerin bu hareketi engelleme ya da durdurma çabalarını da güçleştirmektedir³⁵.

1.3.8. Göç Sistemleri Kuramı

Bu kuram, iki veya daha fazla ülkenin karşılıklı göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluşturması esasına dayanmaktadır. Bu ülkeler coğrafi açıdan birbirine yakın olmak zorunda olmayıp birbirinden hayli uzak da olabilmektedir. Faist göç sistemleri kuramının üç ana niteliği olduğundan bahsetmekte ve şöyle sıralamaktadır:

³⁴ Unat; **a.g.e.**, s.36.

³⁵ Unat; **a.g.e.**, s.37.

“1- Göç sistemlerinin, hareketlerin ortaya çıktığı bağlamları oluşturdıklarını ve bu sistemlerin kalmak ya da gitmek tavırlarında etkili olduğunu varsaymaktadır. Temel olarak bir göç sistemi birbirine insan akısı ve karşı-insan akışlarıyla bağlı iki ya da daha fazla mekân –genelde ulus-devlet içerirler. Bağımlılık kuramları ile dünya sistemleri yaklaşımları genişletilirse, göç sistemleri kuramları insanlardan ziyade ülkeler arasındaki bağlantıların varlığı üzerine, mesela ticaret ve güvenlik anlaşmaları, kolonyal bağlarla (Portes ve Walton, 1981) mal, hizmet, bilgi ve fikir akışlarına vurguda bulunmuşlardır. Bu bağlantılar genelde göç akıntıları meydana gelmeden mevcuttur. Anayurt tekrardan göç alan bir ülkeye dönüşebilir, özellikle de genelde uluslar arası göç içindeki yüksek geri dönüş oranları sebebiyle. Ticaret ve güvenlik bağlantılarıyla kolonyal bağların bir analizi merkez ve (yarı) çevre devletler Göç Kuramları, Göç ve Göçmen ilişkisi arasındaki uluslararası hareketin yönünü açıklamakta bizlere yardımcı olmaktadır.

2- Göç sistemleri kuramı göç sistemlerindeki süreçler üzerine yoğunlaşmaktadır. Hareket bir-defalık bir olay değildir, aksine zaman içinde bir olaylar silsilesini barındıran aktif bir süreçtir (Boyd, 1989, 641). Göç hareketleri dinamikleri kuramlaştırılması, hareketin çizgisel, tek yönlü, itici –ve- çekici, neden-sonuç hareketi olduğu hususundan, göçün içindeki bir parçada görülen değişimin bütün sistemleri etkilediği, döngüsel, birbirine bağlı, gelişim anlamında karmaşık ve kendi kendini değiştiren sistemler üzerine vurguda bulunan düşüncelere yönelmektedir (Magobunje 1970, 4). Mesela bu hipotez, uluslar arası göçün bir kez başladı mı neden kendi-kendini besleyen bir süreç hâline dönüştüğünü kısmen açıklamaktadır.

3 -Ulus-devletler arasındaki ekonomik eşitsizlikler ve göç alan ülkelerin kabul etme siyasaları gibi önemli etmenler bağlamında bireyler, hane halkları ve aileler kalış veya gidiş alternatifleri –çıkış, fikirlerini ifade etme ve in situ adaptasyonun çeşitli biçimleri- ile başa çıkmak amacıyla stratejiler geliştirirler. Son olarak sistem kuramcıları toplumsal ağ kuramını güçlü bir biçimde uygulamıştır. Bir ağ, bir bireysel ya da kolektif aktörler –bireyler, aileler, şirketler ve ulus-devletler- bütünü olarak ve onları birleştiren ilişkiler anlamında tanımlanır”³⁶.

³⁶ Faist, T.; **Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar**, Bağlam, İstanbul:2003 s.82-83

1.4. Göçlerin Sınıflandırılması

Göç olgusunun karmaşık olduğu kadar uzun soluklu olması, kendi içinde farklı birimlere ayrılmasına neden olmaktadır. Göç tipleri olarak da nitelendirilebilen bu birimler göçü ve göç eden kişileri tanımlamada etken rol oynamaktadır. Bu tipler kapsamında en genel ayırım göç yönünün esas alındığı iç ve dış göç ayırımıdır. Bunun yanı sıra her işgücü aynı özelliklere sahip olmadığından göç edenlerin niteliğine göre emek göçü ve beyin göçü ayırımı da yapılmaktadır. Göç, bir taraftan bireyin isteğine bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi diğer taraftan bireyin kendi isteğinin dışında çeşitli etkenlerin zorlamasıyla da gerçekleşebilir. Bu durum ise zorunlu ve gönüllü göç kavramlarını oluşturmaktadır³⁷.

1.4.1. Yönüne Göre Göçler

Yönüne göre göçler ulusal sınırlar içinde gerçekleşen İç göçler ile uluslar arası sınırlarda gerçekleşen Dış göçler olarak ayrılmaktadır. Yapısal birçok benzerliklerinin olmasının yanı sıra, göç veren ve göç alan bölgeler arasındaki fiziksel, ekonomik ve kültürel düzeylerdeki uzaklık, göç hareketinin kontrolünün siyasal açıdan daha belirli olması ve göç edenlerin uyum sorunlarının farklı boyutları gibi noktalar dış göç ile iç göç arasındaki önemli farklılıklardır³⁸.

Kural olarak göçler, gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşmektedir. Göçün kaynağını sanayileşmiş bölgeler oluşturmakta ve özellikle sunulan iş imkânları nedeniyle kentleşen sanayi bölgeleri, kırsal alanlardan göç edenlerin varmak istedikleri yer haline gelmektedir³⁹.

1.4.1.1. İç Göç

Ülke nüfusunun ulusal sınırlar içindeki hareketinin bir sonucu olan iç göç kavramı, ‘Bir ülke içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi yerlerin birinden ötekine yerleşme amacıyla yapılan devinim’ olarak tanımlanmaktadır⁴⁰. Tekeli ise günümüzdeki iç göçleri ‘belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların kendi

³⁷ Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydın, **Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi**, Türkiye’de İçgöç Konferansı, İstanbul Tarih Vakfı Yayını, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, s.216 .

³⁸ Ahmet İçduygu ve Turgay Ünal, **Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri**, Türkiye’de İçgöç Konferansı, İstanbul Tarih Vakfı Yayını, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, s. 39.

³⁹ Cahit Talas; **Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul: 1997, s.198.

⁴⁰ Ruşen Keleş; **iç Göç Maddesi**, Kentbilim Terimleri Sözlüğü, imge Kitabevi, 2. Baskı, 1998 s.63.

iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanlara miktarı' olarak tanımlarken, gönüllülük esasına vurgu yapmakta ve gönüllü bir iç göç hareketinin oluşması için modern toplumun, ulus devletin ve özgür bireyin oluşmuş olması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumun, tarım toplumlarında bireyin toprağa olan bağımlılığının yer değiştirme konusunda kendi iradesini kısıtlamasından sebeple modern sanayi toplumlarında geçerli olduğunu ileri sürmektedir⁴¹.

Ekonomik gelişmedeki farklılıklar ülkeler arasında olduğu kadar bölgeler arasında da mevcut bulunmaktadır. Göçlerin temel nedenlerinden biri olan bölgesel dengesizlik kavramı üç kategoriden oluşmaktadır. İlki, kıyı ve liman bölgeleri, maden bölgeleri, yüksek verimliliğe sahip tarım alanları gibi fiziki şartlar ve tabi kaynakların doğurduğu bir sonuç olan 'Coğrafi veya tabii dengesizlik', ikincisi bireylerin yararlandıkları sosyal hizmetlerin bölgelere göre nitelik ve miktar açısından farklılık göstermesinden doğan 'Sosyal dengesizlik', üçüncü ise 'Ekonomik veya fonksiyonel dengesizlik'tir. Fonksiyonel dengesizlik aynı üretim faktörlerinin bölgelere göre farklı gelir ve verimliliğe sahip olmasıyla ilişkili olmaktadır⁴². Bazı bölgeler gelişerek sanayileşirken bazı bölgeler gelişimden pay alamayarak geri kalmış birer tarım bölgesi olarak kalmaktadır. Bölgeler arasındaki farklılığın göç hareketine genel etkisi kentsel mekâna doğru yönelme şeklinde olmaktadır. Sanayi Devrimi ile hız kazanan kentleşme ve buna bağlı olarak gerçekleşen kırdan kente göç hareketi gelişmekte olan ülkelerde kaçınılmaz bir süreci oluşturmaktadır.

Genel olarak kentin çekiciliği ve köyün iticiliğine dayandırılan iç göç, her ülkenin kendi özel koşullarına göre bir karakteristiğe bürünürken sebep olduğu sorunlar genelde aynı şekilde gruplandırılmaktadır. İç göçün nüfus değişimindeki rolü ciddi boyutlarda gerçekleşirken kırsaldan kente olan göç hareketlerinde kent nüfusunun üç katına ulaştığı ve bununla birlikte barınma, işgücü ve iki kültürün karşılaşması sonucu ortaya çıkan bir kültürel çatışmanın kentsel alandaki sorunları körüklediği görülmektedir. Buna karşın ise kırsal alanda azalan nüfusa paralel olarak işgücü ve sermaye kaybı oluşmaktadır⁴³.

⁴¹ Tekeli 2008, **a.g.e.**, s.173.

⁴² Başel; **a.g.e.**, s.526-527.

⁴³ Yenigül 2005, **a.g.e.**, s.275.

1.4.1.2. Dış Göç

Bir kentin, bir bölgenin veya bir ülkenin sınırlarını aşmak suretiyle uzun süre kalmak, çalışmak ya da yerleşmek amacıyla yapılan nüfus devinimi olarak tanımlanan dış göç, uluslar arası sınırlarda gerçekleşmektedir⁴⁴. Dünyada küreselleşmenin doğrudan ve dolaylı etkileri, bölgesel çatışmalar, yoksulluk, teknoloji ve buna bağlı olarak ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesinden dolayı uluslar arası sınırlarda göç edenlerin sayısı giderek artmaktadır. Dünyanın belirli bölgelerinin gelişmiş olması ve belirli bölgelerinin gelişmemiş olması yani bölgeler arasındaki gelir uçurumunun varlığı, sanayileşme ile hizmetler sektörüne kayan istihdam sonucu tarım ve sanayide yaşanan boşluk ve gelişmiş ülkelerde vasıfsız işgücüne duyulan ihtiyacın artış göstermesi temelde dış göçün nedenlerini oluşturmaktadır⁴⁵.

Uluslararası göçte üç önemli aktörden birisi göçü alan ülke, birisi göçü veren ülke, diğeri de göçmenlerin kendileridir⁴⁶. Göç olgusunu sadece demografik bir devinim olarak değerlendirmek oldukça yanıltıcıdır. Gerçekte zaman içindeki bir değişimi ve süreci belirleyen bu devinim, toplumsal ve ekonomik açıdan çok yönlü boyutlar taşımaktadır. Bundan dolayı göçü bu üç aktör arasında olan bir ilişki olarak değerlendirmek gerekmektedir. Hem göç veren hem de göç alan ülkelerin sosyo-ekonomik yapısında ve göç eden işgücünün niteliğinde önemli değişimler meydana gelmektedir.

Ekonomilerinin gelişmesi amacına araç olarak kullanacakları işgücünü talep eden ülkelerin yabancı işçilerden çeşitli beklentileri vardır ve bunlar dört ana kategoriden oluşmaktadır: İlk kategoriyi işgücü ihtiyacını karşılayarak işgücü açığını kapatmak oluşturmaktadır. Göç alan ülkeler ileri sanayi ülkeleri olduğundan emeği açığa çıkaran sermaye-yoğun teknoloji kullanmaktadırlar; buna karşın işgücü miktarları ekonomideki açığı kapatmaya yetmemektedir. Ayrıca nüfusun büyümesiyle ekonominin sürekliliği arasında bir orantısızlık bulunmaktadır. Bunlardan sebeple bu ülkelerin birincil beklentisini insan gücü ihtiyacını karşılamak oluşturmaktadır. Göç alan ülkelerin ikincil hedefi yerli işgücüne oranla daha düşük ücretle çalışan işgücüne sahip olmaktır. Bunu, özellikle yasal olmayan yollarla göçmen işgücüne daha düşük ücret

⁴⁴ Keleş; **Dış Göç Maddesi**, a.g.e., s.40.

⁴⁵ Topçu ve Beşer; **a.g.e.**, s.38.

⁴⁶ Ahmet İçduygu; **Avrupa ile İnsan Bağı: Yirmibirinci Yüzyıl Başında Türkiye, Avrupa ve Göç**, Siyasi iktisat Söyleşileri, Osmanlı bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007.
http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html (Erişim Tarihi 15.11.2008)

ödeyerek, göçmen işçilere yapılan sosyal harcamaları azaltarak ve kendi ülkelerindeki emek arzını yükseltip işçi ücretlerindeki artışı durdurarak sağlamaktadırlar. Üçüncü kategorideki beklenti vasıfsız işgücüne yöneliktir. Göç alan ülkelerin yerli işçileri, ağır, tehlikeli ve düşük statülü işlerde çalışmayı tercih etmemekte, edenler ise yüksek ücret talep etmektedir bundan dolayı da vasıf aranmayan bu işlerde çalıştırılmak üzere yabancı işçi istihdam edilmektedir. Son kategori göç alan ülkelerde ileri sermaye-yoğun işletmelerin yanı sıra emek-yoğun ağırlıklı teknoloji kullanan küçük işletmelerin yüksek miktarda bulunmasıyla ilişkilidir. Yerli işgücünün tercih etmediği bu işletmeler yabancı işgücüne fazlasıyla ihtiyaç duymaktadır⁴⁷.

Yabancı işgücünün göç alan ülkelerin gelişmesine yönelik katkıları ise genelde göç alan ülke lehine olup; İşgücü açıklarının yol açtığı üretim darboğazlarını önlemek, İhraç mallarının fiyatlarını düşürerek rekabet olanaklarını arttırmak, sermaye birikimini hızlandırmak ve ekonominin durgunluk dönemlerinde, toplam üretkenliği üst düzeyde tutmak için göçmen işgücünü ülkesine gönderebilme esnekliğine sahip olmak⁴⁸ şeklinde sıralanmaktadır.

Göç veren ülkeler açısından ise durum daha farklı bir durum sergilemektedir. Dış göçler, yapılan tasarrufların yatırıma değil de tüketime gitmesi sonucu göç veren ülkelerde enflasyonist baskıları arttırmaktadır. Dış göçe katılanların çoğunluğunun vasıf kazanmamasının yanı sıra vasıflı ve yetenekli işgücünün çekilmesi, göç veren ülkelerin kilit sanayi kollarında işgücü darboğazlarına yol açmaktadır. Göç veren ülkelerin uzun dönemde oluşabilecek etkileri ise şunlardır:

1-İşgücünün yetiştiği topluma maliyeti: Dışa göç veren ülkenin ekonomik yönden en önemli kaybı; tüketicilikten çıkıp üretici olacağı bir zamanda, yetişmiş işgücünü başka ekonomilerin hizmetine vermek ve onların sağlayacağı katma değerden kendi toplumundan mahrum bırakmaktır.

2- Göç edilen ülkede verilen vergi ve sigortalar: Göç edilen ülkede işçi ücretlerinden alınan vergiler yanında sigorta primleri de uzun dönemde geri ödeneceği için, göç alan ülkenin sosyal fonlarına finansman kaynağı ve kolaylığı sağlamaktadır.

3- Havaleler ve ticaret bilançosunun gelişimi: Gönderilen döviz havaleleri göç veren ülkenin ödemeler dengesinde kısa dönemde bir ferahlama yaratmaktadır; fakat bu

⁴⁷ Gezgin; **a.g.e.**, s.89-91.

⁴⁸ Sami Güven; **Dış Göç ve İşçi yatırım Ortaklıkları**, TODAİE Yayını No:168, Ankara 1997, s.19.

paranın göç alan ülkenin mallarının ithali için kullanılması ve çoğunun bireysel tüketimlere gitmesi uzun dönemde ödemeler dengesinde bir kapanma sağlamamakta; hatta ödemeler dengesi açığı büyümektedir.

4- Yaratılan katma değer: Göç alan ülkelerin bu işgücünden elde ettiği katma değer, göç veren ülkelerin gelişmesi yanında yine de fazladır. Kazanılan dövizler göç veren ülkelerde lokanta, atölye, bakkaliye gibi küçük işletmelere kanalize edilmekte, ekonominin köklü yatırımlarına girmemektedir. Göç alan ülkenin yaşam standartlarının altında yaşama pahasına sağlanan birikim, göç veren ülkede tüketim harcamalarına gitmektedir.

5- Enflasyonist etki: Dövizlerin ekonomide yatırımlara kanalize edilememesi, tüketime harcanması yanında, üretici gücün gitmesinden dolayı üretim-tüketim dengesi bozulması dolayısıyla da enflasyonist bir etki söz konusudur.

6- Vasıflı eleman kaybı: İşgücü yetiştirmenin maliyeti yüzünden göç alan ülkeler, göç politikasının tüm araçlarını kontrol edebildikleri için yetişmiş vasıflı eleman ihtiyaçlarını diğer ülkelerden temin edebilmektedirler. Yetiştirdiği elemanları kaybeden ülkeler, göç alan ülkelerin cazibesi nedeniyle yeni yetiştirdiklerini de kaybetmektedirler. Yapılan teşvikle dışarıya giden elemanların daha iyi yetişmiş olarak geri dönme beklentileri de gerçekleşmemektedir⁴⁹.

Vasıflı işgücünün kalkınmadaki öneminin farkında olan ülkeler bu işgücünü kaybını önlemek için çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Örneğin yurtdışına gönderilecek işgücünün vasıflı elemanlardan oluşmaması için, göç veren bir ülke niteliğinde olan Türkiye tarafından dış göçün yoğun olduğu 1960 sonrası dönemde çeşitli politikalar belirlenmiştir⁵⁰.

Bunun yanı sıra sosyal açıdan bakıldığında göç alan tüm ülkelerde hali hazırda bir ırkçılık tutumu mevcut bulunmakta ve göçmen olarak sınıflandırılan yabancı işgücünü fiziki ve kültürel özellikleri temelinde aşağı görme davranışı yaygın bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bağımlı grup olarak nitelendirilen göçmenlere uygulanan ayrımcılık ve sömürü; ekonomik, sosyal ve politik güç kullanılarak

⁴⁹ Ali Sait Yüksel; **Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri**, TİSK Yayınları, 1973, s.46-54.

⁵⁰ Tunç Tayanç; **“Yurtdışına İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”** Ekonomide Durum, 6.Kitap, Güz, 1999, s.233-252.

meşrulaştırılmaktadır. Toplumdaki etnik ve sosyal grupların ülke içinde var olan tüm olanaklardan eşit oranda yararlanması ve sürtüşme olmaksızın uyum içinde yaşaması olarak tanımlanan ‘Entegrasyon’, göç alan ülkelerin demokratik toplum niteliklerini korumak ve ırkçılıkla mücadele etmek adına göçmenlerin karşılaştıkları iktisadi, sosyal ve siyasi eşitsizliklerle savaşmak için kullandıkları bir kavramken günümüzde sözün ilersine geçememektedir⁵¹.

1.4.2. Göçe Karar Verme Açısından Göçler

Toplumların tarihine bakıldığında göçlerin, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu anlamda bir sonucu oluşturduğu görülmektedir⁵². Bununla birlikte göçün kendisinin de bu dönüşümlere katkıda bulunan ve dünya tarihini, toplumların yapısını ve kültürlerini değiştiren en güçlü demografik neden olduğu da bilinmektedir. Ancak göç kararı alınması hiç de kolay olamayan zor bir süreçtir. Birey öncelikle kendi durumunu değerlendirir ve bu değerlendirme sonucunda kendi mahrumiyetlerini tespit eder. Bu mahrumiyetleri gidermek için bir karara varır ve bu kara göçtür⁵³. Göçün, ‘çeşitli faktörlerin insan idrakinde meydana getirdiği istekli ya da istek dışı güdülenmelerin, mekânda yer değiştirme amacıyla harekete dönüşümü⁵⁴’ olarak yapılan tanımlama tam da bu zor karar alma sürecinde göçlerin nasıl sınıflandırılacağına ilişkin açıklık getirmektedir. Güdülenmenin istekli olarak harekete dönüşmesi ‘gönüllü göç’ kavramına eş düşerken; istek dışı güdülenme sonucu kişinin gönülsüz olarak gerçekleştirdiği göç ‘zorunlu göç’ olarak tanımlanmakta ve iki grupta incelenmektedir.

Göç olgusu bireye fırsatlar sağlamasının yanı sıra taşıdığı belirsizliklerden dolayı riskli bir süreçtir. Göç kararını verecek kişinin öncelikle bu riski almaya istekli olması, göç edeceği yerde kendisinden beklenen işlevleri görebilecek ve bunları yerine getirebilecek kapasitede olması, son olarak da göçü gerçekleştirme becerisini gösterebilmesi gerekmektedir. Göç edecek kişinin karar alma aşamasında belirleyici ve yönlendirici bir diğer etmen de kişinin yaşam sürecinin neresinde olduğu ile ilgili olmaktadır⁵⁵.

⁵¹ Toksöz; **a.g.e.**, s.30-38.

⁵² Tekeli1997, **a.g.e.**, s.15.

⁵³ Gezgin; **a.g.e.**, s.23-24.

⁵⁴ Demirel; **a.g.e.**, s.7.

⁵⁵ İçduygu ve Ünalın; **a.g.e.**, s: 38-40

1.4.2.1. Zorunlu Göç

Kişinin göç kararını hangi etkenler altında ve nasıl verdiği göçü sınıflandırmada önemli bir değişken olmaktadır. Zorunlu göç, gönüllü göçün aksine kişinin kendi iradesi dışında çeşitli etkenlerden dolayı gerçekleşen bir harekettir. Zorunlu göçte genelde devletlerin sosyal, ekonomik ve siyasal bazı yaptırımları insanları çevrelerini terk etmeye iterken; stresli yaşam olayları, önemli sosyal değişiklikler, güvenlik sorunları ve kişinin sahiplendiği kültürün tehdit altında olması gibi faktörler de göçü zorunlu hale getirebilmektedir⁵⁶. Bu çerçevede hem uluslar arası özellik taşıyan hem de illegal olarak kabul edilen kaçak göçler ve köle ticareti ön plana çıkmaktadır. Ulusal düzeyde ise ekonomik temelli göçler zorunlu göç sınırları içine girerken siyasi ya da dini baskılar sonucu yapılan göç hareketleri de zorlayıcı nitelik taşıyan göçler sınıfına girmektedir⁵⁷.

Zorunlu göçler arasında güvenlik nedenleriyle yapılan göçler diğer göç türlerinden farklılık göstermektedir. Bireysel göç ve aile göçü gibi genel göç tiplerinin dışında bu göçte yerleşim yerinin kısmen ya da topluca göçü söz konusudur. Güvenlik nedeniyle yapılan zorunlu göçlerin büyük bir kısmı kır çıkışlı olmakla birlikte kırsal alandan göç edenlerin mevcut mal varlıklarını geride bırakmak zorunda kalmalarından sebeple maddi kayıplar diğer göç türlerine oranla daha fazla olmaktadır⁵⁸.

Bir ülke sınırlarını kaçak şekilde geçerek o ülke yasalarını ihlal eden illegal ya da başka bir deyişle düzensiz göçler de ihlalin çaresizlikten kaynaklanması nedeniyle zorunluluk esasına dayanmaktadır. Düzensiz göçle birlikte göçmenlik ve mültecilik kavramları da ön plana çıkmakta ve önemli bir insan hakları sorunu haline gelmektedir.

1.4.2.2. Gönüllü Göç

Gönüllü göç, insanların kendi iradesi ve beklentisi doğrultusunda yaşam koşullarını iyileştirmek ya da çeşitli olanaklara sahip olmak amacı güdülerek genelde kentsel alanlara doğru bir seyir izleyen bölgesel hareketlilik olarak tanımlanmaktadır. Kırsalın hâkim ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılığa karşın kentlerde gelişmiş ticaret ve sanayinin varlığı, sosyal ve sanatsal faaliyetlerin ulaşılabilirliği ve yaşam

⁵⁶ Tamer Aker, ve Diğerleri; **Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları**, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 3-97, 103, 2002, <http://lokman.cu.edu.tr/psikiyatri/derindex/apd/fulltext/2002/97.pdf> 11.11.2008

⁵⁷ Müzeyyen Gönüllü, "Dış Göç", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi**, 1996, Sayı:1, s.95.

⁵⁸ TGYONA; **a.g.e.**, s:76-79 .

kalitesi bakımından kırsala olan üstünlüğü kentleri birer cazibe merkezi haline getirmektedir⁵⁹.

Temelini kişisel isteklerin oluşturduğu bu göçü gerçekleştirecek birey yerleşim yeri olarak genelde cazibe merkezi olan kentsel bölgeye kendisinden daha önce giderek yerleşmiş eş, dost, akraba ve hemşerilerin yoğun olduğu yerleşim yerlerini tercih etmektedir.

1.4.3. Göç Edenlerin Niteliklerine Göre Göçler

Dünya tarihi sayısız göç hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. Açlık, kıtlık, sel felaketi, deprem, kuraklık gibi doğal afetler ile toprak yetmezliği, iç çekişmeler ve dış baskılar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler, birçok yıkıma yol açmakla birlikte, yepyeni medeniyetlerin doğmasına da zemin hazırlamışlardır.

Göç edenlerin niteliklerine bakıldığında yapı ve kültüre bağlı olarak toplumdan topluma farklılık gösterdiği; ancak tüm farklılıklara rağmen göç edenlerin genelde erkek nüfustan oluşan işgücü olduğu görülmektedir. Göç nedenlerine bakıldığında erkeklerin daha çok ailevi ve ekonomik nedenlerle göç ettiği, buna karşın kadınların ise genelde ailevi ve bireysel nedenler ile göç ettiği görülmektedir. Niteliklerine göre göç ayrımı ise işgücü göçü ve beyin göçü olarak ayrılmaktadır

Günümüzde doğal kaynaklar, araç-gereç-makine gibi üretimin fiziksel girdileri ne kadar bol miktarlarda olursa olsun, gerekli miktar ve nitelikte işgücü ve bu işgücünün mobilitesi olmadan uzun dönemde rekabet edebilmek imkânsız hale gelmektedir⁶⁰. Göç alan ülkelerin ekonomileri nüfuslarına göre daha hızlı büyüdükçe göçler artmış; önce tarlalarda, hizmetçi olarak ve ağır işlerde çalıştırılan emek işçileri için daha sonra göçmenlik/vatandaşlık hakkı, sivil ve siyasi haklar tanımamasına rağmen emek göçünün önüne geçilememiştir. Şimdi ise her şey gibi emek ve beyin göçü hem göç alan hem de göç veren ülke için küresel bir sorun haline gelmiştir⁶¹.

⁵⁹ Özdemir; **a.g.e.**, s.102-103.

⁶⁰ Hasan Gürak; **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Yayınevi,2006, s.270.

⁶¹ Muammer Kaya; **Küresel Dünya’da Emek ve Beyin Göçü Nedeniyle Melez Kimlikler Doğmaktadır**, TİSK Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2603>, (Erişim Tarihi 30.01.2009).

1.4.3.1. İşgücü (Emek) Göçü

Gelişmenin motoru olarak algılanan sanayileşmeyle birlikte tarım kesimindeki istihdam şekli önemini kaybetmiş ve yerini sanayi ve hizmetler sektöründe yoğun bir istihdam yapılanmasına bırakmıştır. Kırsal alandaki nüfus artışıyla birlikte tarım kesimindeki fazla işgücü sanayi alanlarına yönelmiş ve tarım sektöründe meydana gelen oransal azalış hizmetler sektöründe istihdam yaratan alanların çoğalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte tarımsal alanda teknoloji kullanımının istihdamı azaltması sonucu, kırsal ve sanayileşmemiş bölgelerdeki işgücünün sanayileşmenin yoğunlaştığı kentsel alanlara doğru taşınması kaçınılmaz bir hal almıştır.

İşgücü piyasasının tabakalı olan yapısı da işgücü göçünü tetikleyen bir başka neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte işgücü piyasasında artan kutuplaşma bir yandan çok sayıda yüksek ücretli iş yaratırken diğer yandan mavi ve beyaz yakalı birçok iş türünün yerini hizmetler sektöründeki düşük ücretli işlerin almasına neden olmuştur. Bir yandan yerli işçinin kabullenmediği düşük vasıflı işler için göçmen işçiye ihtiyaç duyulurken öte yandan ileri teknolojinin kullanıldığı alanlarda da yüksek vasıflı göçmen işgücü aranmaktadır⁶².

İşgücü göçünün, temel nedeni insanların yaşam standartlarını yükseltme veya daha iyi şartlarda çalışma isteğinden kaynaklanan ve bu amaç uğruna yapılan göç hareketleri olarak kabul edilmesine karşın faal nüfusa dâhil olan kişilerin sebeplerine bakılmaksızın iki ülke arasında yer değiştirmesi de yarattığı sonuçlar nedeniyle bu göç kavramı içinde nitelendirilmektedir⁶³. Bu göçlerin yönünü ise işgücünün niteliği belirlemektedir. Yapılan birçok çalışma vasıfsız işgücüne oranla nitelikli işgücünün daha iyi ekonomik tekliflerle karşılaştığını ve bu tekliflerin işgücünün göçünü kolaylaştırırken göç etme eğilimini de arttırdığını ortaya koymaktadır⁶⁴. Ayrıca vasıflı işgücünün gittiği ülkenin toplumuna çok daha kolay entegre olabileceği ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı görüşü, göç politikalarını seçim kriterleri getirilmesi ve yüksek vasıflı göçmenlerin seçilmesi doğrultusunda biçimlendirmektedir.

İşgücü göçü ulusal ve uluslar arası olmak üzere iki yönde gerçekleşmektedir. Ulusal sınırlar içinde serbestçe dolaşma imkânına sahip olan işgücü uluslar arası

⁶²Toksöz; **a.g.e.**, s.158.

⁶³Işık; **a.g.e.**, s.75.

⁶⁴Jim Millington; 'Migration, Wages, Unemployment and the Housing Market: A Literature Review', **International Journal of Manpower**, v.15,n.9/10, 1994, s.93.

sınırlarda kendisini etkileyecek birçok faktörle karşılaşmaktadır. Bunlardan en önemlisi uluslararası mevzuattır. Uluslar arası işgücü piyasasının özellikleri, çeşitli yasal düzenlemelerle ülkelerin kendi işgücünü, uluslar arası anlaşmalarla da başka ülkelerin işgücü hareketini sınırlandırmaktadır. En az mevzuat kadar önemli olan bir diğer engelde gidilecek ülkedeki işgücü talebinin varlığıdır. Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışının istihdam hacmini doldurmaya olanak vermemesi uluslar arası piyasada işgücü talebini beraberinde getirerek talebin sürekliliğini sağlamakta ve işgücü göçünün bizzat gelişmiş ülkelere başlatılmasına neden olmaktadır. İşgücü hareketliliğinin sağlanması için gerekli bir başka faktör olan talebi karşılayacak işgücü arzı ise, genelde iktisadi gelişme seviyesi düşük az gelişmiş ekonomilere sahip ve var olan faal nüfusa yeterli sayıda işyeri ve gelir sunma konusunda yetersiz kalan az gelişmiş ülkelere karşılanmaktadır⁶⁵.

Uluslar arası işgücü göçünün gönderen ve alan ülkelerde yarattığı etkiler de konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Kimi araştırmacılar uluslar arası işgücü göçünün göç alan ve veren ülke açısından dengeleyici bir etkiye sahip olduğunu ve ekonomik ve toplumsal gelişmeyi olumlu yönde tetiklediğini savunmaktadır. Bu araştırmacılara göre işgücü göçüne göç veren ülke vatandaşları gelişmiş ülke ekonomilerinde çalışırken kendilerini geliştirme imkânına sahip olacak ve ülkelerine geri döndüklerinde hem tasarrufları hem de bilgileriyle kendi ülke ekonomilerinin gelişimine katkı sağlayacaklardır. Ayrıca gelişmemiş bir ekonomiden gelişmiş bir ekonomiye yönelen işgücü fazlası geride kalan işgücünün marjinal verimliliğini yükselterek, üretim araçlarının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır⁶⁶.

Uluslararası göçü olumsuz olarak nitelendiren araştırmacılar ise göç hareketinin alan ve veren ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını arttırıcı bir fonksiyon olduğunu, her göç hareketinin belli merkezlerde yığılan sermayeyi arttırdığını ve her artışın da yeni göçleri tetiklediğini savunmaktadır. Bunun sonucu olarak da gelişmiş ülkeler nitelikli işgücünü sürekli kendilerine çekmekte ve göç veren ülkelerde nitelikli insan gücü açığı yaratarak gelişimi engellemektedir. Göç alan ülkeler geliştikçe göç veren ülkelerin rekabet gücü sürekli azalmaktadır.

⁶⁵ Işıklı; **a.g.e.**, s.80-86.

⁶⁶ Güven; **a.g.e.**, s:17.

İşgücü göçü veren gelişmemiş ülkeden gelişmiş ülkeye doğru olan işgücü hareketliliğinin genelde geçici olduğu varsayılır⁶⁷. Giden işgücünün çoğunluğundaki genel eğilim ise geri dönüş süresini 3-5 yıl olarak belirlemek ve bu sürede vatanlarında geçimlerini sağlayacak bir yatırımda bulunabilecek kadar tasarruf sağlamaktır. Ancak son yıllarda çalışılan ülkede ücretlerin düşüklüğüne karşın masrafların yüksekliği kalış süresini uzatırken geride kalan aile bireylerine gönderilen paralar da kısa dönemde yapılması planlanan tasarrufları imkânsız hale getirmektedir.

1.4.3.2. Beyin Göçü

Beyin göçü kavramı, göç olgusunun özel bir boyutunu oluşturmaktadır. Beyin göçünün ilk örneklerine eski toplumlarda rastlansa da gündeme gelişi ve yaygınlaşması 19. Yüzyılda sanayi kapitalizmin yükselişiyle başlamış 20. Yüzyılda ise genel göç olgusunun en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu konuya ikinci bölümde ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

⁶⁷ Murat Demircioğlu; “Türkiye’den Dış Göçün 35. Yılında Geline Nokta, Beklentiler”, **Metin Kutsal’a Armağan**, Ankara, 1998, s. 670.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ KAVRAMI ve YAKLAŞIMLAR

2.1. Beyin Göçünün Tanımı

Uluslar arası işgücü hareketlerinde özel bir alanı oluşturan ve yüksek vasıflı beyin denilen bilim adamlarının kendi ülkelerinden başka ülkelere göçü olarak tanımlanan beyin göçü⁶⁸ kavramı bir başka tanımda amaç boyutu eklenerek ‘Genellikle yüksek öğretim görmüş kişilerin çalışmak ve yaşamak amacıyla kendi ülkelerini bırakarak başka ülkelere gitmeleriyle doğan büyük hareket⁶⁹, şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu göç hareketinin herhangi iki ülke arasında rastgele olmadığı Muammer Kaya tarafından yapılan tanımda şöyle belirtilmektedir: ‘‘Beyin göçü, iyi eğitim görmüş kalifiye ve yetenekli işgücünün yetiştiği az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye akışı/göçü olarak tanımlanabilir’’,⁷⁰.

Britannica Ansiklopedisinde beyin göçü, ‘Eğitimli veya profesyonel kişilerin bir ülkeden ekonomik sektör veya alan için daha iyi ödeme veya yaşam koşulları olan ülke için ayrılması’ şeklinde tanımlanırken, UNESCO tanımlamasında beyin göçünü: ‘Ülkeler arasında bilimsel değişimin anormal şekli, oldukça gelişmiş ülkelere tek yönlü akışın karakteristik yapısı olarak açıklamaktadır’⁷¹.

Ülkeler arasında gerçekleşen bu göç türünde beyin kavramını kişilerin en önemli sermayesi olan kafa emeği ve eğitim düzeyleri oluşturmaktadır. Yüksek nitelikli insan tanımlamasında, bu gruba girenlerin homojenliğinden dolayı her ne kadar bir uzlaş sağlanamamış olursa da genel bir ifadeyle bilim adamları ve profesyonellerin hareketiyle tanımlanan beyin göçü, beyin gücü ekonomik ve sosyal kalkınma için son derece gerekli ve stratejik önem taşıyan insan gücünün kaybı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kök ülke açısından bakıldığında nitelikli beyinlerin ülkelerinin ekonomik ve sosyal kalkınma gayretleri sürecinde pasifleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu doğrultudaki bir başka tanım ise ‘Beyin göçünü, bir ülkenin

⁶⁸ Berrak Kurtuluş; ‘‘Beyin Göçü: Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte’’, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C.46, S.38, 1996, s.171.

⁶⁹ Ersin Tulunay; ‘‘Beyin Çekimi ya da Beyin Göçü’’, Elektrik Mühendisliği Dergisi, Ocak-1973 http://www.emo.org.tr/ekler/4334c131c781e2a_ek.pdf?dergi=210 (Erişim Tarihi 11.10.2008)

⁷⁰ Muammer Kaya; ‘‘Beyin Bolluğu/Saçılması/Taşması’’, Üniversite ve Toplum Dergisi, Cilt:6, Sayı .2 <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=271> (Erişim Tarihi 11.10.2008)

⁷¹ Ayhan Gençler; ‘‘Beyin Göçüyle Sömürgeciliğe Devam’’, MÜSİAD Çerçeve Dergisi, Yıl:2004, sayı 32, <http://iibf.trakya.edu.tr/calismaekonomisi/ayhangencler.htm> (Erişim Tarihi 22.10.2009)

insan kaynaklarının değerli bir parçasının göçle elden çıkarılması' olarak ifade eden Oğuzkan tarafından yapılmaktadır⁷².

Masum bir göç olayının ötesine geçen beyin göçü başka bir tanımda teknoloji transferi olarak değerlendirilmektedir. Teknolojinin bilgi ve sermaye donatımının bileşiminin bir sonucu olması ve az gelişmiş ya da fakir ülkelere gelişmiş veya zengin ülkelere doğru meydana gelmesi vasıflı insanların göçüyle eşleştirilmekte ve bu göçlerin bir çeşit teknoloji transferi olduğu ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda beyin göçü, tam anlamıyla fakir ülkelere zengin ülkelere verimli ve üretken kaynakların gerçek transferi olarak ifade edilmektedir⁷³.

Beyin göçüne konu olan ve her biri aynı zamanda potansiyel bir üretim kaybı olarak değerlendirilen nitelikli işgücünü, 5 meslek grubu temsil etmektedir. Bunlar; Üst düzey müdür ve Yöneticiler, Mühendis ve Teknisyenler, Bilim Adamları, Müteşebbisler ve Öğrenciler' den oluşmaktadır. OECD' ye göre ise beyin göçüne konu olan yüksek vasıflı işgücü, Yüksek Vasıflı Uzmanları, Bağımsız ve Üst Düzey Yöneticileri, Uzman Teknisyenleri, Yatırımcıları, İş Adamlarını, Anahtar Rolde Çalışanları ve Yan Mukaveleyle Çalışanları⁷⁴ kapsamaktadır.

Beyin göçü genelde az gelişmiş ülkelere doğru bir seyir izlemektedir. Plansız ve ucuz eğitim sebebiyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere nitelikli, iyi eğitim görmüş ve kalifiye insan gücünün fazla olmasına karşın piyasadaki sınırlı işgücü ihtiyacı nitelikli emekte arz/talep dengesizliği oluşturmaktadır. Vasıflı elemanın yetiştirilmesinin hem eğitim yatırımı gerektirmesi hem de belirli bir zaman almasından sebeple, nitelikli işgücünün ülke ekonomisinin büyümesine büyük katkı sağlayan bir unsur olduğunun bilincinde olan gelişmiş ülkeler nitelikli işgücü açığını az gelişmiş ülkelere ithal ederek kapatmaktadır⁷⁵.

Beyin göçü sadece az gelişmiş ülkelere doğru da olmamaktadır. Bazen de gelişmiş ülkelere diğer gelişmiş ülkelere doğru

⁷² Turhan Oğuzkan; **Yurtdışında Çalışan Doktorlu Türkler: Türkiye'den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: ODTÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayını No:23, 1971, s.1.

⁷³ Şakir Berber; "Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye", (Basılmamış Doktora Tezi), **İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998, s.34.

⁷⁴ OECD; Trends In International Migration, Continuous Reporting System on Migration Annual Report 1996, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1997, s.21.

⁷⁵ Özlem Işığçok; "Türkiye'de Yaşanan Son Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Sonuçları: Kriz İşsizliği ve Beyin Göçü", **İşgüc Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 4, sayı:2, 2002 <http://www.isgucdergi.org/?p=makale&id=152&cilt=5&sayi=2&yil=2003> (Erişim Tarihi 11.11.2008)

gerçekleşmektedir. Örneğin İngiltere, bir yandan dışarıdan birçok nitelikli işgücünü çekerken öte yandan da ABD ve Kanada'ya bilim adamı, doktor vb. yetiştirilmiş işgücünü göndermektedir. Ancak göç alan ve veren gelişmiş ülkelerin kayıp ve kazançları, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere olduğu kadar büyük etkiler yaratmaz. Gelişmiş ülkelere diğer gelişmiş ülkelere olan göç hareketi, 'beşeri kapitalin milletler arası dolaşımı' olarak değerlendirilmektedir⁷⁶.

Yüksek nitelikli kişilerin hareketliliği üzerindeki hassasiyetin yoğunlaşmasının nedenini, gelişmiş ekonomilerin endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçmeleri ve bu toplumların temel özelliğini sermaye yerine bilginin alması oluşturmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte dünya ekonomik yapısı değişirken yapılan işlerin niteliği ve çalışan işgücünün özellikleri de değişmekte, sürdürülebilir kalkınmada ve uluslar arası rekabette insan kaynağının niteliği anahtar bir rol halini almaktadır. Yeni ekonomik süreçte bilgiyi üreten kurumlar toplumun temel eksenini oluşturma durumunda olurken, bilgiyi üretmek ve üretebilecek kaynaklara sahip olmak da temel paradigmayı oluşturmaktadır. Bu nedenle yüksek nitelikli insan sermayesine sahip olabilmek önem kazanmaktadır⁷⁷.

Beyin göçünün değişik koşullarda ve farklı şekillerde gerçekleşmesi beyin göçü kavramı altında beyin göçünün akışına yönelik farklı kavramlar kullanılmasına yol açmaktadır. Beyin göçüne ilişkin bu kavramlar; beyin bolluğu/taşması/saçılması, beyin ihracı, beyin kurutma, beyin değişimi ve gizli ya da bedensiz beyin göçü şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Beyi bolluğu/taşması/saçılması az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkenin plansız, ucuz eğitimi ve arzın fazlalığına karşın talebin az olması sonucu eğitilmiş işsizler birikmesinden kaynaklanmaktadır. Bu fazla beyin gücü her tarafa saçılmaktadır. Beyin taşması ise sayısal olarak beyin üretiminin fazla üretilmesine karşın bu beyinlerin mevcut işler için çok iyi olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Beyin gücü fazlaca üretilmesine rağmen, bazen yetişen beynin iş için çok iyi, bazen de işin yetişen beyin için çok iyi olması beyinden yararlanamamayı arttırmaktadır. Böyle bir beyin göçü fazlalığı, fırsat maliyetinin sıfır olması nedeniyle ülke ekonomisine kısa vadede veya

⁷⁶ Mustafa Erkal; **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul:2006, s.302.

⁷⁷ Ercan Tatlıdil; "Türk İşgücünün Yapısı ve Avrupa Birliği İstihdam Politikaları", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, cilt: 2, Sayı:2, Temmuz 2002, s.10-15.
http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M1.pdf (Erişim Tarihi 11.10.2008)

görünürde zarar vermezken, işsizlik probleminin çözümüne dahi yardımcı olabileceği düşünülmektedir⁷⁸.

Beyin gücü gönderen ülke bunun karşılığını sürekli olarak alırsa bu olay ülke için bir ihracat olarak kabul edilmektedir. Beyin gücü ihracı denilen bu durumda ödemeler gönderen ülkeye havale şeklinde geri dönmektedir. Ancak bu göçün bir ihraç niteliği taşıması için ihraç gelirlerinin kamu ve özel maliyeti aşmaması gerekmektedir. Beyin gücü ihracı genellikle kısa süreli olup her iki taraf için de cazip koşullar taşımaktadır.

Beyin değişimi kavramı ise bilim adamı, araştırmacı ve öğrencilerin bilgi beceri ve eğitim alanlarında gelişmiş-azgelişmiş ülkeler arasındaki karşılıklı değişimine denmektedir. Bu geçici süreli bir durum olup beyin kayıpları karşı taraftan gelen beyinlerle dengelenir⁷⁹. Beyin mübadelesi de denilen beyin değişimi yeni bir kavram olmayıp uluslar arası alanda özel bilginin kamu mallarına transferinde ve fikirlerin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Beyin kurutma ise az gelişmiş ülkelerde beyin göçünü yaratan önemli faktörlerden biridir. Vasıflı işgücünün kendi ülkesinde yararlı olmayacak biçimde kullanılması, köretilmesi ve bu işgücünden yeterli sosyal faydanın sağlanamaması olarak tanımlanmaktadır. Bu durum beyin küsmesi kavramıyla sanat alanında sanatçının üretememesi olarak da ifade edilmektedir.

Son olarak gizli ya da bedensiz beyin göçü kavramı ise yüksek nitelikli işgücünün kendi ülkesinde ancak yabancı bir şirket için çalışmasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Günümüzde sıkça rastlanan gizli beyin göçü geleneksel beyin göçünden çok daha büyüktür. Gizli beyin göçünün diğer bir önemli yönü de bilimsel yayınlar ile ilgilidir. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere gelişmiş ülkeler çıkardıkları çok sayıda dergilerle diğer ülkelerdeki nitelikli bilimsel araştırmaların kendi ülkelerinde yayınlanmasını sağlamakta ve bu yayınları ülkelerindeki bütün bilim kuruluşları ile Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan kurum ve kuruluşlara kolayca ileterek, dikkat çeken yayınların bilim adamlarını bu kurumlarla tanıştırap buluşturmaya amaçlamaktadır.

⁷⁸ Muhittin Sağırılı; “Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006, s.32.

⁷⁹ Muammer Kaya; **Beyin Göçü Erozyonu**, Tisk yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599> (Erişim Tarihi 30.01.09)

Hiçbir bedel ödemeksizin üretilmiş bilgilere ulaşarak onlardan yararlanan bu ülkeler bedensiz beyin göçünü oluşturmaktadır.

2.2. Beyin Göçünün Tarihsel Gelişimi

Bilim adamlarının göçünün bilim kadar eski olduğu göç konusunu inceleyen araştırmacıların ortak görüşü olarak kabul edilse de M.Ö. 600 yılının hemen sonrasına kadar olan döneme dek bu konuyla ilgili somut bilgilere rastlanılamamaktadır. M.Ö. 600 ile 300 yılları arasında öğrenci, eğitimci ve araştırmacıların Atina'ya göç ettiği görülse de; M.Ö. 300 de bilim merkezi kimliği kazanan İskenderiye'ye bilim adamlarının getirilip istihdam edilmesiyle yunan beyinlerinin göçü gerçekleştirilmiştir.

M.S. 500 de İran yeni bilim, sanat, düşünce ve araştırma merkezi olarak özellikle Hristiyan bilim adamlarının cazibe merkezi olurken, 8. ve 9. Yüzyıllara gelindiğinde Şam ve Bağdat birer ilim merkezi halini almıştır. Ortaçağda eğitim ve bilimsel faaliyetleri 8. yüzyıldan itibaren sürdüren kilise ve manastır okullarının yerini üniversiteler almış ve 15.yüzyıl sonunda Avrupa'daki üniversite sayısı 80'e ulaşmıştır. Avrupa bu yönüyle eğitim ve bilim amaçlı göçlerin merkezi olmuştur. Öte yandan İstanbul'un fethiyle Avrupa'ya göç eden gayrimüslim bilim adamları yerine İstanbul, İslam âleminden bilim adamlarını çeken bir bilim merkezi olmuştur. Osmanlılar döneminde matbaanın kurulmasından sonra 18.yüzyılın ortalarından itibaren birçok batılı bilim adamı Türkiye'ye gelmiştir. Ancak günümüzde olduğu gibi 18. Yüzyılda da beyin göçünü oluşturan yüksek vasıflı insanların büyük oranda tercih ettikleri yer ABD olmuştur. Bu yüzyılın sonlarında ABD ye gerçekleşen büyük çaplı göçlerin meydana gelmesini İngiltere'deki 1640 devriminin ardından yeni kıta Amerika'da olan devrim ve 1776 dan sonraki değişim ve gelişmeler tetiklerken 1789 Fransız devriminin yazar, siyaset bilimci gibi entelektüel çevrenin göçüne neden olması da büyük oranda etkilemiştir⁸⁰.

19. yüzyılda yönü Yeni Dünya'ya doğru yönelen kitle göçüne konu olan insanların büyük kısmı vasıfsız işgücünü oluşturmaktaydı. Örneğin ABD'ye gelen 6.905.000 göçmenden sadece %2,6' sının mesleki vasıflara sahip olduğu ifade edilmektedir⁸¹. Göçmen kabul eden ülkelerin bu konudaki serbesti politikalarını terk etmesiyle II. Dünya Savaşı sonrasında beyin göçünün hızlanmasına yol açan faktörler

⁸⁰ Kurtuluş 1994, **a.g.e.** , s.12-18.

⁸¹ Kurtuluş 1996, **a.g.e.**, s.173.

etkili olmaya başlamıştır. Tarihsel süreç içinde sürekli olarak beyin göçü olmasına karşın aslında beyin göçü kavramının ilk olarak Britanya Krallık Bilim Akademisi tarafından 1950’li yıllarda ABD ve Kanada’ya göç eden bilim adamlarını tanımlamak amacıyla kullanıldığı ileri sürülmektedir⁸². Her ne kadar 1950- 1960 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerinin hemen hepsinin hızlı bir ekonomik kalkınma dönemine girmesi ve endüstrileşmeyle birlikte emek yoğun teknoloji yerine bilgi yoğun teknolojinin kullanılması, vasıflı işgücünün talebine sebep olsa da bu dönemde beyin göçüne ilişkin asıl hızlanmanın 1960’lı yılların ortalarında gerçekleştiği görülmektedir.

Bu yıllarda ilk olarak doktorlarla başlayan beyin göçü, ABD de 1962-1966 yılları arasında mühendislerinde bu göç hareketine katılmasıyla devam etmiştir⁸³. Bunun ABD açısından sebebi 1965’te yürürlüğe giren “içe göç” kanunuyla gelenlerin vatani ve milliyetine bakılmaksızın sadece sahip oldukları vasıf seviyelerinin önem kazanmasıdır. Amerika’da bu döneme kadar meydana gelen tüm gelişmeler ve bilim adamına duyulan ihtiyaç bir yandan teknolojinin gelişmesi ve bilimin büyümesine sebep olurken öte yandan buna paralel olarak yüksek vasıflı göçmenlerin büyük ölçüde bu ülkeyi seçmelerine sebep olmuştur.

1970’li yıllar ise özellikle Batı Avrupa ülkeleri için ekonomide süren altın çağın son dönemleri olmuş, II. Dünya Savaşından 1970’e kadar yaşanan istikrar ve büyüme 1973 petrol kriziyle oldukça yavaşlamış, 1977’ye kadar kamu sektörü dışındaki tüm alanlarda daralmaya gidilmiştir. Böylece 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Batı Avrupa’da düşük nitelikli emeğe duyulan ihtiyacın azalması işgücü talebinin yüksek nitelikli emeğe kaymasına sebep olmuştur. Bu süreçte niteliksiz emeğe ilişkin kısıtlayıcı hükümlerin arttığı, ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlara yönelik yüksek nitelikli veya profesyonel kişileri kendi sınırlarına çekebilmek amacıyla birçok ülkede esnek uygulamaların yoğunlaştığı görülmektedir⁸⁴. Öte yandan uluslararası nitelikli işgücü hareketinde, 1970’li yıllardan itibaren yerleşme amacıyla gidenlerde azalma yaşanırken geçici sürelerle göç edenlerin arttığı gözlenmektedir.

1990 yılına gelindiğinde içe göç kanununda yüksek vasıflı işgücüne önemli ayrıcalıklar tanınmış ve beş yeni ayrıcalık kategorisi oluşturulmuştur. Beş kategori

⁸²Gürak; **a.g.e.**, s.312.

⁸³ Hakan Çetintaş; **Küreselleşme ve Beyin Göçü**, II.Bilgi Ekonomileri Kongresi , Derbent Kocaeli, 17-18 Mayıs, 2003 http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229 11.04.2009

⁸⁴Gençler 2004, **a.g.e.**, s.31-38.

arasından ilk üç kategoriye girenler öncelikli işçiler olarak değerlendirilmekte ve bunlarda çalışma izni aranmamaktadır. Bu gruplar⁸⁵: 1-bilim, sanat, eğitim, iş idaresi ve atletizmde olağanüstü kabiliyet göstermiş kişiler, Mümtaz profesör ve araştırmacılar ve Çok uluslu şirketlerin üst düzey yöneticileri ve idarecileridir. Bu üç kategori de beyin göçüne konu ola nitelikli kişilerden oluşmaktadır.

Beyin göçü kapsamına giren bir diğer göç hareketi de öğrencilerin yer değiştirmesidir. Öğrencilerin tercih ettikleri yer önceleri Avrupa iken daha sonraları göçün yönü ABD ye doğru kaymıştır. Genelde mesleki alanda duyulan kaygılardan gerçekleşen bu göç hareketi, bulunulan ülkenin imkânlarıyla orantılı olarak kalıcılık göstermektedir. Özellikle fen bilimlerinde yüksek lisans ve doktora çalışmasını tamamlayan öğrenciler, sunulan maddi olanaklar nedeniyle ülkelerine dönmezken, eğitimlerini tamamlayıp dönenler ise genelde kendilerine uygun yerde çalışmamak, ücret yetersizliği gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar⁸⁶.

Günümüzde hızla artan farklı bir beyin göçü uygulaması da; ülkeler arasında eğitim, tecrübe, bilgi edinme açısından karşılıklı fayda elde etmek amacıyla öğrenci, araştırmacı ve bilim adamı değişimini kapsamaktadır. Karşılıklı değişim olması sebebiyle bu harekete daha anlamlı olarak beyin değişimi de denmektedir. Bu karşılıklı değişim hareketi uluslararası ortaklıklarda, özel bilginin kamu mallarına transferinde ve fikirlerin yayılmasında önemli bir anlam ifade etmektedir⁸⁷.

20. yüzyılın sonuna doğru yaşanan tarihsel nitelikli gelişmeler, özellikle iletişim ve bilişim teknolojilerindeki devrim, Küresel dünya düzeni ve Doğu Bloğunda yaşanan gelişim uluslar arası göç hareketinde beyin göçü bakımından önemli etkilere neden olmuştur. İletişim ve bilişim teknolojileri toplum yapısını hızla değiştirirken ekonomiler tüm dünyada küresel çapta birbirleriyle eklemlenerek bağımlı hale gelmiştir. Sovyet sisteminin çöküşü komünizmin de çöküşünü sağlayarak kapitalizmin yeniden yapılanmasına ve yükselmesine sebep olmuştur. Eski Sovyetler Birliğinden ayrılan bilim adamları diğer ülkelere dağılırken yeniden yapılanan toplumların sunduğu yeni çalışma olanakları adale göçünün yerini beyin göçünün almasına sebep olmuştur.⁸⁸

⁸⁵ Berrak Kurtuluş; **Amerika Birleşik Devletlerine Türk Beyin Göçü**, İstanbul,1994, s.19.

⁸⁶ Ahmet Cansız; **Son Yıllarda Beyin Göçünün Türk Yüksek Öğretimi Üzerindeki Etkileri** www.emo.org.tr/ekler/0353558f3ae8b91_ek.pdf (Erişim Tarihi 21.06.2008)

⁸⁷ Çetintaş; **a.g.e.**, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229 (Erişim Tarihi 21.07.2008)

⁸⁸ Kurtuluş 1996, **a.g.e.**, s.179.

Batılı ülkeler ve yeni Dünya, sömürgecilik döneminde gelişimlerini sömürge ülkelerin doğal kaynakları ve işgücüyle tamamlarken bugün de bu gelişim sürecini kalkınmanın itici gücü olan beyin gücünü diğer ülkelerden temin ederek sürdürmektedir. Beyin göçü bireysel olarak gerçekleştiğinde karlı bir faaliyet olup bireyin sosyo-ekonomik, kültürel ve eğitim imkânlarını arttırıcı bir olgu haline gelmektedir. Sosyal açıdan ise beyin göçü göç veren ülkeler için önemli bir kayıp, göç alan ülkeler için de eğitim maliyetsiz sosyal hâsılayı arttıran bir unsur olmaktadır⁸⁹.

2.3. Beyin Göçünün Nedenleri

Gelişmiş ülkelerin yoğun teknolojik ve bilimsel rekabet varlığında, demografik yapılarından ve kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan yabancı yüksek nitelikli insan kaynağına gereksinimleri ve küreselleşmenin de derinleştirdiği beyinlerin merkeze (gelişmekte olan ülkelere) olan akışı önüne geçilemez bir süreç halini almaktadır⁹⁰.

⁸⁹ Mustafa Erkal; “Beyin Göçü”, **Cavit Orhan Tütengile Armağan: Sosyoloji Konferansları**, İ.Ü. İktisat fakültesi Yayını, no:469, İstanbul, 1980, s.74-75.

⁹⁰ Gürhan Fişek; “Küreselleşme, Eğitim ve Beyin Göçü”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz-Ağustos 2005.

http://www.beyingocu.com/yazi.php?yazi_id=22 (Erişim Tarihi 12.03.2009)

Tablo 2.4: Beyin Göçünün Nedenleri

İTİCİ FAKTÖRLER	ÇEKİCİ FAKTÖRLER
- İşsizlik, - Gelişimin düşük/kötü olması, - Düşük ücret/maaş, - Ücret sistemindeki dengesizlikler/adaletsizlikler, - Politik dengesizlik, - Patron/yöneticilerin yetersizliği, - Fazla eğitilmiş işgücü üretimi ve bunların az kullanımı, - Araştırma ve olanaklarının azlığı, - Kimsenin fikirlerle ilgilenmemesi, - Bağımsızlık azlığı/yokluğu - Atama ve yükseltmelerde kayırma, siyaset, sadakatın ön plana alınması, - Yükselme fırsatı azlığı, - Kötü çalışma koşulları, - Bilimsel gelenek ve kültür eksikliği, - Kurumsallaşamama, - Entellektüel gelişememe, - Daha iyi şehir yaşantısı özlemi, - Daha fazla nitelik kazanma ve tanınma özlemi, - Daha iyi kariyer beklentisi, - Yeterli çalışma şartları yoksunluğu. - Gençlere fırsat verilmemesi/tanınmaması,	- Daha iyi ekonomik durum, - Yüksek maaş/ücret, - Daha iyi yaşam şekli, - Daha iyi tıbbi olanaklar, - Daha iyi araştırma olanakları, - Modern eğitim sistemi ve daha iyi nitelik kazanma olanakları, -Yabancı eğitim prestiji, - Entelektüel bağımsızlık, - Daha iyi çalışma/iş koşulları - Politik istikrar, - Bilimsel ve kültürel gelenek zenginliği bulunuşu, - Şehir merkezlerinin cazibesi, - Deneyimli/destek personelinin bulunuşu, - Hayatta sık şans yakalama fırsatının bulunuşu, - Önemli araştırma fonunun/kaynaklarının bulunuşu.

Kaynak: Muammer Kaya; “Beyin Göçü ”, TEKAM, Shilshanic, “Study of Concepts and Causes of Brain Drain-Aun Report”, **Inter-Disciplinar Studies, 156. Seminars’** aktaran Çetintaş, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229 (Erişim Tarihi 11.04.2009)

Küreselleşmeyle birlikte istihdam olanaklarında gözlenen artış istihdamın olumlu yönde etkilenmesinden kaynaklanmaktadır; ancak bu olumluluk nitelikli işgücü lehine çalışmakta ve istihdam olanakları genelde vasıflı işgücü gerektiren sektörlerde ortaya çıkmaktadır. Vasıfsız işgücü açısından küreselleşmenin olumsuz etkilere sahip olduğu görülmektedir. Vasıflar arası ücret farklılıkları gittikçe genişlerken vasıfsız işgücü kendine uygun iş bulmakta giderek zorlanmakta ve iş piyasalarındaki istikrarsızlık ve güvensizlik giderek artmaktadır⁹¹. Yaşam standartları gittikçe kötüleşen düşük vasıflıların durumundan yararlanmak isteyen birçok ülke için gelir ve refah artışına dönüşen bu süreçte küreselleşme, yüksek vasıflıların lehine işlemekte ve hem sermaye hem de nitelikli işgücü için uluslararası dolaşım imkânı sağlamaktadır.

Beyin göçünün sebepleri ile ilgili birçok çalışma, gelir ve ekonomik unsurlara önem yüklemiştir. Literatürde beyin göçünün genel olarak sebepleri şöyle sıralanmaktadır: Ekonomik nedenler altında düşük ücret politikasının varlığı, ekonomik istikrarsızlığın varlığı, vergi oranlarını yüksek olması ve gelecek endişesi sayılmaktadır. Siyasal nedenleri, etnik köken farklılığı/ayırımı oluşumu, siyasal istikrarsızlık oluşumu, siyasetin/kayırmacılığın iş hayatına girip onu kontrol etmesi oluşturmaktadır. Bilim ve teknolojiye değer vermeme, Ar-Ge ye önem vermeme, fikir üretiminin ve buluşun para etmemesi ve desteklenmemesi, Ar-Ge yapı ve teşvik eksikliği, Ar-Ge yatırım yardımı ve vergi indirimi azlığı bilim ve teknoloji politikalarındaki yanlışlıklar olarak sıralanırken yabancı dilde eğitim ve teknolojideki gelişmeleri; yabancı dilde eğitimin beyin göçünde katalizör görevi görmesi, yabancı dilde eğitimin Batıya bedavaya insan kaynağı üretmeye yardımcı olması ve iletişim olanaklarının sağladığı kolaylıklar oluşturmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak en fazla işsizliğin üniversite mezunları arasında olması, bulunan işlerin de niteliklerle uyuşmaması ve üniversite mezunlarının % 70'inin meslekleriyle ilgisiz işlerde çalışması sonucu gittikçe artan ve beyin göçünün en temel nedenlerinden biri olan işsizlik ardından daha iyi yaşam standartlarına kavuşmak arzusu ve kültürel emperyalizmin sonucu olan özentilikle birleştiğinde göç hareketinde gönüllülük duygusunun öne çıktığı nedenleri oluşturmaktadır⁹².

⁹¹ Süleyman Özdemir; **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul:2004, s.236.

⁹² Muammer Kaya; Beyin Göçü Erozyonu, **İşgüc Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 5, sayı:2, 2003 <http://www.isgucdergi.org/?p=makale&id=152&cilt=5&sayi=2&yil=2003> (Erişim Tarihi 12.03.2009)

Beyin göçünü tahrik eden ve artırma özelliğine sahip olan bazı faktörler ise şöyle sıralanmaktadır:

-Talep edilen insan gücü ile bazı alanlarda eğitilen insan gücünün sayı ve nitelik olarak dengesizlik oluşturması

-Belirli düzeyde vasıf gerektiren işlere gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında farklı ücret seviyelerinin uygulanması ve maddi tatminsizliğe ek olarak manevi tatmine de ulaşamaması

-Kamu kuruluşlarına ve üniversite eğitim ve öğretim kadrolarına girişte karşılaşılan engeller

-Gelişmekte olan ülkelerde istihdam imkânlarının sınırlı olması ve eğitim-istihdam ilişkilerinin yeterince düzenlenememesi sonucu işsizliğin, özellikle aydın işsizliğin oluşması

-Araç gereç ve kalkınma hedefleriyle bütünleşmiş bir araştırma geliştirme politikasının eksikliğinden sebeple araştırma ve inceleme konusunda imkânların kısıtlı olması, ilim zihniyetinin tam anlamıyla algılanamaması

-Siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yol açtığı güvensizlik ortamı

-Ülkenin kötü yönetilmesi, dış ülkelere karşı milli duyguların zedelenmesi

-Küreselleşmenin etkisiyle bir taraftan yabancılık şuurunun anlamını yitirmesi diğer taraftan yüksek öğrenimde küresel ayarda bağımlı hale getiren yabancı dille eğitimin toplumla yabancılaşmaya sebep olması ve gelişmiş ülkelerin cazip gösterilmesi için telkin yoluyla yapılan kültürel baskı

-Gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişme ve yeniliklerin merkezi olması

- Eğitim ve kültür politikalarının gençlere ve aydınlara milli idealleri benimsetmede yetersiz kalması

-Mevcut eğitim sisteminin ve bilhassa bazı eğitim kuruluşlarının gelişmiş ülkeler için pazar olabilme özelliği

-Özellikle lisans düzeyinde yurtdışına burslu ve kendi hesabına okumak üzere öğrenci gönderilmesi

-Mesleğe ve ihtisasa hak ettiği saygı ve ilginin gösterilmediği inancı

Tablo 5.2 Ülkeler Arasında Beyin Göçüne Sebep Olan Farklı Noktalar

GELİŞMİŞ ÜLKELER	AZ GELİŞMİŞ/GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
KAZANANLAR	KAYBEDENLER
ABD, Avusturalya, Almanya, İngiltere, Kanada, G.Afrika vs.	Nijerya, Etopya, Gana, Mısır, Cezayir, Meksika, Kolombiya, Şili, Filipinler, Kore, İran, Irak, Türkiye vs.
“Bu ülkelerde iş gücü kıtlığı/azlığı vardır. Nüfus artış hızı düşük, eğitim çok pahalı, ürettiği ürünlere talep fazladır ve artmaktadır. Yüksek teknolojik gelişme ve sürekli kitlesel üretim yapılmaktadır. Bu iş ve hizmetleri karşılamak için bu ülkelerin yüksek ücretle az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere nitelikli işgücü ithal etmesi bunu kendi ülkesinde yerel karşılamaktan çok daha ucuz ve karlıdır.”	“Ücret/maaş eşitsizlikleri, eğitilmiş işgücünde arz/talep dengesizliği, kendi içinde eşit olmayan gelişme şekli bu ülkelerde beyin göçünün önemli sebepleri arasındadır. İş pazarı dengesizliği en belirleyici faktörlerdendir. Plansız/Programsız eğitim sistemi beyin göçünü canlandırır. Sürekli eğitilmiş işsiz stoğu/ordusu vardır. Ayrıca makro açıdan, kısmi işsiz fazlası vardır. Kısmi işsizler gelişmiş ülkeye göç ettiğinde onların üretimleri artmaktadır. Bu ülkelerde ücretler artığında daha fazla işgücü boşta/açıkta kalmaktadır”
- Yüksek maaş/ücret, - Absorb etme kapasitesi yüksek, - İş gücü eksikliği, - İş gücüne talep yüksek - Eğitim çok masraflı, - Eğitim planlı, - Nüfus artışı düşük, - Gelişim hızı fazla, tüketime yüksek, - Fırsat işgücü maliyeti yüksek, - Marjinal üretim işgücü yüksek, - İş gücü az/çok istihdam edebilir durum da, - Yüksek nitelikli işgücü gerekli, - Ekonomide kar oranı çok yüksek, - Sermaye yoğun üretim, - Teknolojik zenginlik var, - Teknoloji ithal edebilmekte	- Ücret seviyesi düşük, - Absorp etme kapasitesi düşük, - Eğitilmiş işgücü fazlası var, - Eğitilmiş işgücüne talep az, - Eğitim ucuz, - Eğitim plansız ve programsız, - Nüfus artış hızı fazla, - Gelişmenin başında, - İşsizlik ve işini beğenmeyen fazla, - Yüksek nitelikli işgücü gerekli değil, - Ekonomide kar oranı düşük, - Ekonomik büyüme düşük, - Teknoloji zayıf, - Teknoloji ithal/transer ediliyor.
İki ayrı kutuplu ekonomide bu ülkelerin ekonomisi ileri, teknolojik, endüstrileşmiş, gelişmiş ve zengin. Nüfus az, yaşam standardı yüksek	Bu ülkelerin ekonomisi sermaye fakiri tarım ekonomisi. Nüfus fazla, yaşam standardı düşük. Beyin göçü vermeye devam edecek.

Kaynak: Muammer Kaya, Beyin Göçü Erezyonu, Tisk Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599> (Erişim Tarihi 30.01.09)

⁹³Erkal 2006, **a.g.e.**, s.303-304.

2.3.1. Beyin Göçünün Sebeplerine Yönelik Yaklaşımlar

İnsanların doğup yetiştikleri ve çeşitli bağlarla bağlı oldukları yerleri ve çevrelerini terk ederek kendilerine yabancı olan bir başka ulus ötesi yere gitme kararı zor bir karar olup genelde bir mücadele sonucu gerçekleşmektedir. Bu karar çoğunlukla başlangıçta geçici bir gidiş şeklinde alınırken zamanla kalıcı bir niteliğe dönüşmekte ve gidilen yere uyumla birlikte sürekli kalma düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

Dış göç olgusunu belli değerlere yönelik bir denge modeli çerçevesinde açıklamaya çalışan kimi düşünürler, dış göçün bireyin ekonomik konumunu iyileştirmek için rasyonel hesaplara bağlı, gönüllü bir tercih olduğunu ve işgücünün mekânsal değişiminin üretim faktörlerinin tam kullanımını sağlayacağını, üretim faktörlerinin bunun sonucunda en etkin şekilde dağılacığını savunmaktadır. Bu yaklaşım bireyin yeterli bilgiye sahip olduğunu ve her hareketinin kendisine getirileriyle götüreceklarının ekonomik hesabını yapabileceğini ileri sürmektedir⁹⁴. Bunun sonucunda da hem gönderen hem alan ülkenin hem de göçmenlerin bu göç hareketinden karlı çıkacağı gibi iyimser bir tablo çizilmektedir.

Kimi toplumbilimciler ise göçü, kırsal bölgeler ya da çevre ülkeler gibi az gelişmiş ekonomilerin kent ya da merkez ülkelerin ekonomik sektörlerine katılımı çerçevesinde incelemekte ve bu tür bir katılım sürecinin eşitsizlikten ibaret olduğunu, birincilerin ikincilere göre durumunu son derece zayıflattığını ileri sürmektedir. Bu doğrultudaki bir başka görüş de göçmenlerin gittikleri ülkede toplumsal tabakalaşmayı etkileyerek sınıfsal yapıdaki en az itibara sahip en alt kademeyi oluşturduklarını savunmaktadır.

Genel sosyoloji kuramları içinde yer alan bir başka uluslar arası göç kuramı, iktidar birimlerinin sistem içindeki dengeli veya dengesiz durumlarının göç hareketini etkileyeceğini ileri sürmektedir. Toplumsal sistemler adı verilen bu kurama göre, iktidar birimlerinden biri dengesiz olursa ortaya yapısal bir gerilim çıkar ve bu gerilim bireyin toplumdaki konumunu belirler. Bu kurama göre birey normalin dışında bir gerilimle karşı karşıya geldiğinde göç etmek isteyecek ve böylece yaşadığı toplumdaki gerilimi düşürürken kabul edildiği topluma en düşük statüyle katıldığı için burada yeni bir

⁹⁴ Gezgin; a.g.e, s.228-231.

gerilim yaratacaktır. Dolayısıyla kabul eden ülkelerin sosyal tabakalaşma düzeni de değişim gösterecektir⁹⁵.

Yüksek vasıflı işgücünün ülkeler arasındaki hareketinin hangi sebeplere bağlı olarak başladığı ve devam ettiği konusundaki çeşitli görüşlerin yanı sıra bir yandan bu görüşleri ele alan diğer yandan göçün sebeplerine ilişkin farklı çalışmalara yer veren temel teorik yaklaşımlar ayrı ayrı incelenmeyi gerektirmektedir.

2.3.1.1. Merkez-Çevre Ülkeler Yaklaşımı

Beyin göçünün sebepleriyle ilgili ortak ve en genel kanı, göç hareketinin dünya bölgelerindeki siyasi, sosyal ve özellikle de ekonomik dengesizlikler sonucunda doğduğu yönünde olmaktadır. Bu doğrultuda göç hareketi merkez ülkelerden çevre ülkelere doğru olmaktadır. Ekonomiler arası eşitsizlik ilişkilerini temel alan bu kuramda merkez-çevre ya da gelişmiş-azgelişmiş ülkeler arası istismara dayanan bir yaklaşım söz konusudur. Buna göre göç, göçmen işçi gönderen ülkelerdeki kaynakların ve göçmen beyin gücünün gelişmiş ülkeler lehine kullanılmasına yaramakta ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir⁹⁶.

Gelişmiş ülkelerin zenginliğinin yanı sıra bilimsel ve profesyonel işler için her türlü koşula sahip olduğu ve teknolojik ve endüstriyel olarak en üst noktaya ulaştığı yadsınamaz bir gerçektir. Bunun bir sonucu olarak yüksek vasıflı işgücünün bilimsel ve mesleki çalışma imkânları ile refah düzeyi yüksek olan gelişmiş ülkelerde toplanması kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Bununla birlikte merkez-çevre kuramının işgücü göçünü açıklamada bünyesinde barındırdığı eksikliklerle yetersiz kaldığı görülmektedir. Nitekim İngiltere gibi gelişmiş sayılan bir ülke yüksek düzeyde beyin göçü almasının yanında en fazla beyin gücü kaybeden ülkeler arasında yer almaktadır⁹⁷.

2.3.1.2. Cazibe Kutupları Merkezi

Tüm dünyadaki yüksek vasıflılar için dönem dönem değişmek üzere belirli bölgeler cazibe merkezlerini oluşturmaktadır. Sanayi merkezlerinin kentleri çekici hale

⁹⁵ Olgaç Yüksel Akdora; "Dünyada ve Türkiye’de Beyin Göçü. Türk beyin Göçüne Paradoksal Önlemle", Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2002 s.34-36.

⁹⁶Gönüllü; **a.g.e.**, s.98.

⁹⁷ Abadan Unat; **a.g.e.**, s.24-26.

getirerek iç göç hareketlerinin kırsal bölgelerden kentlere doğru olmasını sağlaması gibi, ülkeler arasında da gelişmiş merkezlerin yüksek seviyede vasıflı işgücünü kendisine çektiğini ileri süren bu kuramın örneklerine tarihin bütün dönemlerinde rastlanmaktadır. Eski Yunan medeniyetlerinde Atina, Mısır medeniyetinde İskenderiye ve Osmanlı büyük yerleşim yerleri olması gibi günümüzde de cazibe merkezi olan ülkeler yüksek nitelikli işgücünü, sunduğu olanaklarla kendilerine çekmektedir. Bu ülkelerin başını ise ABD, İngiltere ve Kanada gibi ülkeler çekmektedir. Özellikle ABD ekonomisinin ileri seviyede olması, çalışma şartları ile maddi kolaylıklar ve çeşitli imkânlar sunabilmesi, hem özel hem de kamu sektöründe yoğun şekilde araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yer verilmesi ve bunlara ulaşma imkanı açısından yabancı kabul etme özelliğine sahip politik yaklaşım ve tutumu sebebiyle dünyanın her yerindeki yüksek vasıflı işgücü için bir cazibe merkezi konumunda olmaktadır⁹⁸.

2.3.1.2. Arz- Talep Dengesizliği Yaklaşımı

Yüksek vasıflı işgücünün ülkeler arasındaki dolaşımının sebeplerine yönelik yaklaşımlardan bir diğeri arz-talep yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temel noktası ekonomik kökenli olup, ekonominin yapısı ile toplum yapısının meslek adamlarının hareketinde önemli ölçüde rol oynadığı savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre nitelikli işgücü göçü, ileri teknolojiye sahip gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme için gerekli yüksek vasıflı insan gücünün arz ve talebi arasında meydana gelen dengesizlikten oluşmaktadır. Gelişmiş ülkeler rekabet güçlerini arttırmak ve ekonomilerini daha da büyütmek için sürekli nitelikli işgücü talebinde bulunurken az gelişmiş ülkelerde de sürekli bir arz fazlası oluşmakta ve belirli bir dengesizliği oluşturmaktadır. Devamlı oluşan bu arz talep farkına ‘Sürekli Darlık’ adı verilmektedir⁹⁹.

Talep ve gelişmişlik açısından bakıldığında sonuçlar gelişmekte olan ülkeler için bir değer ya da kıymet olmasına karşın gelişmekte olan ülkeler açısından son derece ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin düşük seviyede olması, eğitilmiş elemanların istihdam edilebilme seviyesi gibi eğitim sisteminin de üretim seviyesinden düşük olması mevcut sorunu yaratmaktadır. Bir başka deyişle gelişmekte olan ülkelerde beyin göçü arz–talep dengesizliği yaklaşımına göre; özellikle yabancı ülkelerde eğitim görenlerin kendi ülkelerindeki uzmanlaşma ve

⁹⁸ Oğuzkan; **a.g.e.**, s.29.

⁹⁹ Oğuzkan; **a.g.e.**, s.31.

teknoloji düzeyine uymayacak derecede aşırı uzmanlaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır¹⁰⁰.

Bu yaklaşım kapsamında gelişmekte olan ülkelerin fazla sayıdaki vasıflı elemanlarını istihdam edememesinin yanı sıra kalkınma seviyesine uygun nitelikte eleman yetiştirmemesi ve ihtiyaç duyulmayan alanlarda lisans ve hatta lisansüstü eğitim yapmış birçok bireyin var olması da büyük bir problem oluşturmaktadır. Özellikle ABD gibi gelişmiş ülkelerdeki yüksek nitelikli işgücüne olan talebin eğitim sisteminin kapasitesinden daha hızlı bir seyir izlemesi vasıflı göçmenler için son derece iyi imkânlar oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal yapının, meslek adamlarının hareketine etki edici rol oynaması gelişmekte olan ülkelerde beyin göçünü de şekillendirmektedir.

Talebin olmadığı yerlerde nitelikli işgücünün verimlilik açısından düşük bölgelerden daha yüksek bölgelere hareket etmesi kaçınılmazdır. Uluslar arasına açık bir sitemde aşırı arzın dış göçle sağlanmasının işsizlik probleminde bir çözüm olabileceği düşünülmektedir. Eğer aşırı talep de iç göçle dengelenebilirse yüksek nitelikli insan gücü yetiştiren ülkelerin bile bilim adamı ve mühendislere olan talep için pozitif ve negatif göç dengesini kendilerinin kurabileceği savunulmaktadır. Ancak arz ve talep dengesinin sağlandığı belirli durumlarda bile uluslar arası göçün düzey ve türünü belirleyen bazı engeller mevcuttur. Ortak dil ve kültür bağlarının göçün yönüne olan önemli derecedeki etkisinin yanı sıra bu engellerin en önemlisini gelişmekte olan ülkelerden gelen çok yüksek nitelikli insan göçünü destekleyen yasal düzenlemeler oluşturmaktadır¹⁰¹.

Beyin göçünün önemli bir kısmına neden olan, hem göç alan hem de göç veren ülkeler arasındaki arz talep dengesizliği tehlikeli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü beyin göçü bir ülkenin eğitim sisteminin yetiştirdiği profesyonellere duyulan arz ile bunların istihdam edilebilmeleri için duyulan iç talep arasındaki dengesizliğin bir sonucu olup hem nitel hem de nicel açıdan arzda gerçekleşecek her artış aynı zamanda dışarıya göç oranında da aynı miktarda etkili olmaktadır.

¹⁰⁰ Halim Çavuşoğlu; “Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler” *Folklor/Edebiyat*, Cilt:12, Sayı: 48, 2006/4, Ankara, s. 83-104.

<http://site.mynet.com/odya.klemer/kosova/id4.htm> (Erişim Tarihi 15.05.2008)

¹⁰¹ Sağırılı; *a.g.e.*, s.50-51.

2.3.1.3. İtici – Çekici Güçler Yaklaşımı

Literatürde ülkeler ve bölgeler arasında ekonomik ve sosyal açıdan eşitsizlikler olduğu, özellikle de az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki bu eşitsizliğin göç hareketi üzerinde önemli derecede etkili olduğu kabul edilen bir gerçektir¹⁰². Bu yaklaşım göçün nedenlerini hem alan ülkeler açısından hem de veren ülkeler açısından inceleyerek sistematik bir analiz oluşturmaya çalışmaktadır.

İtici ve çekici güçler yaklaşımında göç akımının farklı toplumlar ya da toplumsal sistemlerdeki ekonomik gelişim eksikliği arasındaki geçiş olduğu ileri sürülerek, işgücü hareketliliği analizinde baskıcı faktörlere vurgu yapılmakta ve bu faktörlerin göçe etkisi incelenmektedir¹⁰³. Lee tarafından geliştirilen bu kuramda ilk olarak göçlerin temel ortak özellikleri ortaya konmaya çalışılmış ve bununla ilgili saptanan göçe ait itici ve çekici faktörlerden dört temel faktör belirlenmiştir. Bunlar; yaşanan yerle ilgili faktörler, gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, işe karışan engeller ve bireysel faktörlerdir. Göç edilen ülke ile ilgili olan etkenler çekici faktörler, terk edilen ülke ile ilgili olanlar ise itici faktörlerdir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki itici güçlerin başında işsizlik, maaş azlığı, ücretlerdeki adaletsizlik, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, insan hakları ihlali gibi konular yer almaktadır. Buna karşın gelişmiş ülkeler genel olarak yüksek vasıflara ödenen yüksek ücret, siyasi istikrar, mesleki çalışmalar için sunulan geniş imkânlar, büyük bilim merkezlerine yakınlık, kişi hürriyeti gibi çekici güçlere sahiptir¹⁰⁴. Gelir ve istihdam fırsatlarının genişliğinin göç üzerindeki çekici etkisi gelişmiş ülke ekonomileriyle doğrudan ilişkili olup göçün endüstriyel ve ticari gelişmelerle arttığının kanıtını oluşturmaktadır¹⁰⁵.

Gelişmiş ülkelerde yüksek teknolojik gelişme ve sürekli kitlesel üretime karşılık bir yandan nüfusta düşme eğilimi gözlenirken öte yandan mevcut planlı eğitimin pahalılığı nitelikli işgücü yaratma konusunda büyük bir engel oluşturmakta ve ülkede işgücü kıtlığı yaratmaktadır. Az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin plansız, ucuz eğitiminin meydana getirdiği nitelikli kalifiye işgücü fazlası, ülke içindeki talep

¹⁰² Fatih Çelik; “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, Temmuz-Aralık 2006, s. 149-153.

¹⁰³ Gönüllü; **a.g.e.**, s.97.

¹⁰⁴ Oğuzkan; **a.g.e.**, s.32,33.

¹⁰⁵ Çelik 2006, **a.g.e.**, 153-170.

azlığıyla çelişirken gelişmiş ülkelerin yerel kaynaklarından karşılaması daha ucuz ve karlı olan nitelikli işgücü ithaline katkı sağlamaktadır¹⁰⁶.

İtici ve çekici güçlerin göç eğilimindeki etkisi, bu güçlerin tesadüfî ya da maksatlı olarak gerçekleşmesine göre de değişim göstermektedir. Bir yöntem veya politik rejimin değişimi sonucu yüksek eğitim görmüş bilim adamlarının siyasi görüş ve ilişkilerinden dolayı ülkelerini terk etmeye mecbur bırakılmaları “maksatlı olarak gerçekleşen bir itici gücü” oluşturmaktadır. Bununla birlikte başını ABD nin çektiği gelişmekte olan ülkelerin yüksek vasıflı meslek adamları ile bilim adamlarına iş imkânları yaratıp cazip teklifler sunarak kendi ülkelerine çekme çabaları ise “kasıtlı çekici gücü” oluşturmaktadır. Buna karşılık gelişmiş ülkelerde büyük araştırma geliştirme yatırımları ve üniversitelerin takibindeki gelişim politikaları, mezun olan nitelikli insan gücünün talebi karşılayamaması “tesadüfî çekici güçle” sınıfına girmektedir. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere işgücünü çeken faktörler olarak yüksek gelir ve daha iyi iş imkânları sunduğu bilinmektedir. Gelişmiş ülkeler açısından en çok önem atfedilen tesadüfî çekici güçler aynı zamanda beyin ihracına konu olan gelişmekte olan ülkeler açısından itici güçlere tekabül eden faktörlerdir. Tesadüfî itici güçlerin kapsamında ise yetersiz mesleki ve mali imkânsızlıklar yer alırken en önemli yeri ekonomik ve siyasi iktidarsızlık oluşturmaktadır¹⁰⁷. Geleceğe yönelik umut ve güven veren istikrarlı kalkınma dönemlerinde göç eğilimi azalmakta iken tam tersi istikrarsızlık durumları göç eğilimini kuvvetlendirmektedir. İtici ve çekici faktörler tablo 2.1.’de olduğu gibi sıralanmaktadır.

2.3.1.4. Uluslararası Bağımlılık Yaklaşımı

Bu yaklaşım göçü, güçlü ekonomilerin zayıf olanları çıkar ve önceliklerine bağımlı hale getirdiği uluslar arası bir düzenin insan unsurunu da bu düzene katarak içine almasının yansımaları olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda uluslararası bağımlılık yaklaşımı beyin göçünü, kapitalist sistemde merkez olarak tanımlanan ülkelerin çevre ülkelere artık değer ve kaynak almalarının doğal bir sonucu olarak yorumlamakta ve beyin göçünün tamamıyla bu düzene ait bir olgu olarak yorumlamaktadır.

¹⁰⁶ Muammer Kaya; Beyin Bolluğu/Saçılması/Taşması, Tisk Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599>, (Erişim Tarihi 30.01.09)

¹⁰⁷ Oğuzkan; **a.g.e.**, s.26.

Beyin göçündeki asıl sorun, ülkelerin nitelikli işgücü yetiştirme oranı ile bu yetiştirilen nitelikli elemanları istihdam etme oranı arasındaki dengesizlik ve bazı sektörlerde uzman fazlası bulunurken bazı sektörlerde ise uzman yetersizliği nedeniyle sıkıntı yaşanmasıdır. Ancak bu durum ne fakirliğin bir sonucu olan bağımlılıkla ne de gelişmemişlikle açıklanamamaktadır.

Beyin göçünü fakir ülkelerdeki iyi eğitim görmüş yüksek nitelikli çok sayıda işgücünün ekonomik ve siyasal dengesizliklere bağlı olarak endüstrileşmiş ülkelere yönelen hareketi olarak tanımlayan pek çok yaklaşımla aynı görüşü savunan bağımlılık yaklaşımı bu tanımlamaya ek olarak bazı ülkelerin başta ekonomik olarak pek çok nedenle gelişmiş ülkelere bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin gelişmekte olan bir ülke olan Çin pek çok gelişmekte olan ülke gibi ekonomik sistemini ve ticareti sürdürebilmek için gelişmiş ülkelere bağımlı olmak zorundadır¹⁰⁸

2.5. Beyin Göçünün Sonuçları

Üretim fonksiyonunda bilgi esasının öncelikli faktör olması, insan sermayesi ve profesyonel nitelikleri kalkınmada ekonomik gelişimin kilit noktası haline getirirken nitelikli insan gücünün eğitimi ve yetiştirilmesinin uzun bir süreci kapsamı önemli bir sorun oluşturmaktadır. Sürenin uzunluğu ve buna ek olarak eğitim maliyeti genellikle gelişmiş ülkelerde mesleki ve teknik insan gücü açığına sebep olurken gelişmemiş ülke ekonomilerinin massedemediği işgücü fazlası yetiştirilmiş nitelikli işsiz kütlesi yaratmaktadır¹⁰⁹.

Beyin göçü olgusunu yaşayan ülkelerin bu olay sonrasında ekonomik, bilimsel alanlarda pozitif veya negatif ne gibi somut etkiler oluşturduğunu ortaya koyabilmek tam olarak mümkün olmamakla birlikte yapılan araştırmalarda beyin göçünün genelde alıcı ülke lehine gerçekleştiği görülmektedir. Çünkü her şeyden önce nitelikli emeğin göçüne konu olan ülkeler ihtiyaçları dâhilindeki eğitilmiş işgücünü hiçbir yetiştirme maliyetine maruz kalmadan elde etmektedirler¹¹⁰.

Beyin göçünün ekonomik gelişmeye ilişkin etkilerini ortaya koymaya yönelik yapılan ilk çalışmalarda, küresel refahın artışı ile ilgili ilişkilerin küçük miktarlarda olduğu görülürken daha sonra yapılan çalışmalarda neo-klasik modelin ekonomik

¹⁰⁸ Sağırılı; a.g.e., s.56-57

¹⁰⁹ Erkal; a.g.e., s.298.

¹¹⁰ Gürak; a.g.e., s.250.

gelişme ile ilgili yaklaşımında beyin göçü veren ülkenin olumsuz yönde etkilendiği, ülke ekonomisinin gelişiminin yavaşladığı ve verilen beyin göçünün yoksulluk ve eşitsizliği arttırıcı etkilerinin olduğu ortaya konmaktadır. Yapılan son ekonomik çalışmalarda ise yeni veya endojen büyüme teorilerinde, yüksek nitelikli dışa göçün ekonomik büyüme oranlarını düşürdüğü savunulmaktadır. Nitekim son yıllarda yapılan araştırmalarda da beşeri sermayedeki artışın bir toplumda büyüme ve verimlilik üzerine pozitif etkide bulunduğu görülmektedir¹¹¹.

2.5.1. Beyin Göçünün Gönderen Ülke Açısından Sonuçları

Nitelikli işgücü göçünün göç veren ülkeye yönelik etkilerine ilişkin özellikle neo klasik yaklaşımlar çerçevesinde son yıllarda geliştirilen çeşitli güncel modellerin temel varsayımları nitelikli göçün mutlaka kalıcı göç olmadığı noktasında odaklanmaktadır. Geleneksel modellerin üzerinde durduğu kalıcı yerleşik göç türünün aksine güncel modeller nitelikli işgücü göçünde geçicilik durumunun öne çıkmasıyla kısmi göç olgusu üzerine odaklanarak analizler yapmaktadır.

Bilim ve teknolojiye olası olumlu yönleri;

-Bilgi akışı ve bilgi işbirliği; yurtdışında eğitim alarak ülkesine dönenler, yabancı araştırma kurumları ile bağı kuvvetlendirir, bilgi akışı ve işbirliği imkânları sağlar¹¹².

-Başarılı yurtdışı girişimcileri, değerli işletme yönetim deneyimleri ve küresel iletişime girişi geliştirir, sağlar

-Teknolojiye ihracat fırsatları doğurur.

-Diaspora ile iletişimi geliştirerek ortak girişimler ve para transferi sağlar.

İnsan Sermayesine Olası Olumlu Etkiler

-Ülke içi ekonomide nitelik arayışını sağlayıp arttırabilir.

-Daha yüksek beceriler arayan kişileri teşvik eder, ülke insanının daha yüksek vasıflar edinme isteği duymalarını sağlar.

¹¹¹Geçler 2004, a.g.e., s.35.

¹¹² Ayhan Gençler; “Ülkeler Arasındaki Öğrenci Hareketliliğinin Etkileri ve Sonuçları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, No:1, 2003, , Edirne, s.74-79.

-Vasıfların ihraç edilmesi riskini azaltır, kişisel eğitim yatırımlarından umulan geri dönüşü arttırır.

İnsan Sermayesinde Olası Olumsuz Etkiler

-Yüksek nitelikli işgücünün ve öğrencilerin yokluğuna bağlı olarak üretken kapasitenin kaybına neden olur¹¹³.

-Başta yükseköğrenim olmak üzere, eğitime ayrılmış kamu kaynaklarının çok düşük oranda geri dönüşüne neden olabilir.

2.5.2. Beyin Göçünün Alıcı Ülkeler Açısından Sonuçları

Bilim ve teknolojide olası olumlu etkiler

- İlave yüksek vasıflı işgücünün var olmasına bağlı olarak Ar-Ge ve ekonomik aktivitelerin artmasını sağlar.

-Gönderici ülkelerle bilgi akışı ve işbirliği sağlar.

-Yüksek gelişme sahalarında girişimciliği arttırır.

-Göç ile gelenler özellikle kültürel çeşitlilik, farklılık getirir ve yaratıcılığın artmasına neden olurlar

Yüksek öğrenim sistemlerine olası olumlu etkileri

- Küçük programların devam edebilmesi ve lisans, lisansüstü programlara kayıtların artmasını sağlar.

-Üniversitelerdeki öğretim üyeleri ve araştırmacıların emekliliğinden doğabilecek kaybı dengeleyebilir, sorunlar çözülebilir.

İşgücü piyasalarında olası olumlu etkileri

-İşgücü eksikliği olan yüksek gelişme gösteren sektörlerde, ücret modernizasyonunu sağlar.

-Göçmen girişimciler şirket ve iş yaratıcılığını teşvik eder destekler, iş ve istihdam olanakları sağlarlar.

-Göçmenler, diğer göçmen işgücüne ulaşılmasını ve onlarla bağlantı kurulmasını sağlarlar.

Yüksek öğrenim sistemlerine olası olumsuz etkiler

- Belirli bazı sahalarda daha yüksek beceriler elde etmek için yerel işgücü üzerinde caydırma etkisi yapar.

Bilim ve teknolojiye olası olumsuz etkiler

-Yabancı rakiplere veya dost olmayan ülkelere teknoloji transferlerine neden olabilir.

2.5.3. Beyin Göçünün Küresel Sonuçları

Beyin göçünün küresel sonuçlarına bakıldığında Silikon vadisi örneği gibi çok uluslar arası araştırma/ teknoloji birimlerinin kurulmasına ve uluslar arası bilgi akışının çok daha iyi şekilde gerçekleşmesine katkı sağlar. Kısıtlı olan insan sermayesinin uluslar arası rekabeti de bireysel insan sermayesi yatırımlarına olan ilgi ve teşvikte pozitif etki yaratabilmektedir. İşgücü için daha iyi istihdam olanakları sağlanması da bir başka küresel sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin küresel nitelik taşıyan beyin göçünden gördükleri zarar gelişmiş ülkelere oranla çok daha büyük boyutlarda olmaktadır. Beyin göçünün gönderen/kaybeden ülkeler açısından olumlu ve olumsuz yanları kıyaslandığında göç veren gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en temel olumsuzluklar beyin gücü yetiştirme maliyetleri ve potansiyel üretim kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç veren ülkeye en çok katkı sağlayan olumlu yan ise işçi döviz transferleridir. Döviz konusunda kıt kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkeler, birçok ithal ihtiyaçlarını göç eden işgücünün ülkesine gönderdiği işçi gelirlerinin bir kısmı sayesinde karşılamaktadır. Olumlu açıdan değerlendirilen bir diğer konu da göçün göç veren ülkenin istihdamında yarattığı rahatlatma ile göç eden insanların geldikleri ülke lehine yürüttükleri lobi faaliyetlerinin önemli siyasal katkılara sebep olmasıdır¹¹⁴.

¹¹⁴Gürak; a.g.e., s.256.

2.6. Beyin Göçüyle İlgili Politikalar

Beyin göçüyle ilgili uygulanan politikalar, göç olayının iki farklı şekilde etkilenen aktörü olması nedeniyle temel amacı açısından farklılık göstermektedir. Göç ile eleman kaybeden ve eleman çeken ülkelerin konuyu değişik şekillerde ele almasından da sebeple beyin göçüne ilişkin politikalar ana amaçları temel alınarak ‘göçü arttırıcı ve göçü azaltıcı’ politikalar olarak iki şekilde incelenmektedir.

2.6.1. Göçü Arttırıcı Politikalar

Bu politika türü genellikle yaşanan göç olayından olumlu şekilde etkilenen, yoğun olarak beyin göçü almış ve almaya da devam eden gelişmiş ülkeler tarafından uygulanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları itici faktörleri düzeltme adına herhangi bir eylemde bulunmamları ve kendileri için büyük bir kayıp teşkil eden nitelikli bireylerinin başka ülkelerde istihdam edilmesinin önüne geçecek tedbirleri alacak politikalar geliştirmemeleri, gelişmiş ülkelerin göçü arttırıcı politikalarının etkisini bir kat daha arttırmaktadır. Vasıflı işgücüne sunulan yaşam tarzı, ücretler, araştırma ve çalışma imkanları ve bunların yanında daha birçok çekici faktörler günümüzde göçü arttırıcı politikalar olarak arşımıza çıkmaktadır.

ABD, Kanada, Avustralya ve İngiltere gibi yüksek nitelikli işgücüne her daim ihtiyaç duyan gelişmiş ülkelerin 1960’lı yıllar içinde göç politikalarını değiştirerek yüksek vasfı temel almaları, süreç içinde gelişmiş diğer ülkelere de örnek olup bu ülkelerde bölge ve ırk ayrımını bırakan yasalara geçilerek geliştirmekte olan ülkelere çok sayıda yüksek vasıflı eleman alınmasına neden olmuştur. Bu konuda başı çeken ABD’nin 1990 yılında gerçekleştirdiği Göç Reformu Yasası kapsamında bilim ve mühendislik vasıflarına sahip bireyler öncelik grubu olarak belirlenmiştir. Bilim ve mühendislik alanlarında yabancı işgücü ve yabancı öğrenciye olan talep, bilgi ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan vasıflı insan gücü açığının kapatılma isteminden kaynaklanmaktadır.

Bu politikalara örnek olarak son zamanlarda geliştirmekte olan ülkelerin yetişmiş elemanları da dahil olmak üzere gelişmiş ülkelere işgücü gönderme çabaları örnek gösterilmektedir. Bugün Hindistan, Pakistan, Filipinler ve Sri-Lanka dahil olmak üzere birçok Asya ülkesinde hükümetler diğer geliştirmekte olan ülkelere insan göçünü arttırıcı politikalar uygulamaktadır. Bu tür ülkeler bir yandan yurtdışında bulunan yetişmiş

elemanları ülkelerine çekmek için gayret sarf ederken öte yandan kendi ülkelerinde ihtiyaçtan fazla eleman bulunan sahalardaki yetişmiş elemanlarının da yurtdışına göçünü teşvik etmektedir.

Avrupa’da genç nüfusun azlığı ve Avrupa ülkelerinin giderek daha yaşlı ve daha az nüfuslu olma seyri bu toplumlarda nitelikli işgücü açığını arttırmaktadır. Telekomünikasyon, sağlık ve bilgi teknolojisi gibi stratejik açıdan büyük öneme sahip olan sektörlerde açığın neden olduğu sıkıntılar AB ülkelerinin yüksek nitelikli işçi göçüne yönelik politikalarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Bu doğrultuda Almanya başta bilgi teknolojisi alanı olmak üzere ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücü açığını kapatmak için 20.000 göçmen vizesi vermeyi planladığı pilot projeyi hayata geçirmiştir. Fransa’da 1993’ de uygulanan göç kanunu ile bilim adamları ve yüksek vasıflılara özel statü yaratılmış ve belirli yüksek vasıflı gruplar için giriş kurallarını esnekleştiren kanunlar çıkartılmıştır. İngilter’de ise özellikle bilgi teknolojisi, teknik uzmanlar ya da e-ticaret gibi işlerde iş fikirleri ve iş deneyimi olan ya da iş alanında derece yapmış sermayedarlara göç için hemen başvurabilme imkanı tanınmıştır. Ayrıca İngiliz Üniversitelerinden mezun olan ve AB uyruklu olmayan yabancı öğrencilere iş bulabilmeleri şartıyla yerleşme izni verilmiştir.

Buna benzer durum Danimarka’da da yaşanmaktadır. Danimarka yabancı uzmanlara oturma izni verirken yerleştikleri ilk üç yılda vergi indiriminden yararlanma hakkı sağlıyor. İrlanda, herhangi bir İrlanda firmasında çalışmak isteyen uzman her kişiye İrlanda konsoloslğunun liberal kriterlerini karşılamak koşuluyla oturma izni vermektedir. Hollanda’da yabancı yüksek nitelikli işgücü on yıl süreyle %30’luk gelir vergisi indirimine tabi tutulurken İsveç’te yüksek vasıflı yabancı işgücü gelirin ilk %25’i için vergi ödememektedir¹¹⁵.

2.6.2. Göçü Azaltıcı Politikalar

Bu politikalar genellikle kısıtlayıcı yâda özendirici olarak iki şekilde uygulanmaktadır. Kısıtlayıcı politikalarda ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli elemanların yurtdışına çıkmasını önlemek kısıtlayıcı tedbirlerin başında yer almaktadır. Diğer kısıtlayıcı tedbirler; yeni mezunlardan belli bir süre karşılığı mecburi hizmet beklemek, yabancı ülkelerde öğrenim için ayrılan döviz miktarlarını sınırlandırmak ya da

¹¹⁵ Sağırılı; **a.g.e.**, s.111-112

yurtdışına gönderilen öğrenci ve bilim adamına tanınan süre sonunda ülkeye geri dönmesini sağlamak şeklinde sıralanmaktadır. Genellikle ortak uygulanan önlem bursları reddederek yurtdışında okuma imkânlarını sınırlandırmak şeklinde gerçekleşmektedir.

Bunların yanı sıra beyin göçünün kaynak ülkelere yarattığı olumsuz etkilerin azaltılması için bir dizi önlem politikaları önerilmektedir. Bunların başında ülke ihtiyacı doğrultusunda nitelikli uzmanların yetiştirilerek istihdamının sağlanması hedefi gelmektedir. Çünkü ihtiyaç dışı alanlarda yapılan eğitim beyin göçünü tetikleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci önlem, ekonomik ve sosyal gelişme ile bireylerin ülkelerinde kalmalarını sağlayıcı ortamlar ve koşullar yaratılarak itici faktörlerin çekici hale dönüştürülmesi ve böylelikle nitelikli işgücünün elde tutulması ile ilgilidir. Bir başka önlem dışarıda uzun süreler kalan ve deneyim sahibi olan uzmanların, kendi ülkelerinde çalışabilecekleri ve yaşayabilecekleri elverişli koşulların yaratılarak kaynak ülkeye çekilmesine dayanmaktadır. Bu geri dönüşler sürekli olabileceği gibi hazırlanan projeler kapsamında çalışmak için kısa süreli de olabilmektedir. Ne var ki bu konuyla ilgili örneklerle bakıldığında istikrarlı ekonomik ve politik rejimlerin varlığının geri dönüşler açısından belirleyici rol bir rol oynadığı görülmektedir. Bilgi ve teknoloji transferleri sağlanması ve yeni iş bağlantıları kurulmasında önem taşıyan uzman ağları diğer bir önlem politikasını oluşturmaktadır. Ülkenin diasporada yaşayan uzmanlarının kendi aralarında oluşturacakları ağlar aracılığıyla bilgi ve deneyimlerini kök ülkeye aktarmaları sonucunda çok önemli kazanımlar sağlanabilmektedir. Son öneri ise 1970'lerde gündeme gelmiş; ancak uygulama bulamamış olan beyin göçü vergisidir. Bu politika gelişmiş ülkelerin, istihdam ettikleri az gelişmiş ülke kökenli nitelikli işgücü için kaynak ülkeye vergi ödeyerek beyin göçüyle boşa giden yatırımlarının bir derece de olsa karşılanmasını içermektedir¹¹⁶.

Özendirici politikalar ise gelişmekte olan ülkelerin vasıflı elemanlarını kaybetmemek için ülkelerindeki bilimsel çalışma ve şartları daha cazip hale getirme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özendirici tedbirler arasında maaş ve ücret konusu önemli bir yer tutmaktadır¹¹⁷.

¹¹⁶ Toksöz; **a.g.e.**, s.240-241

¹¹⁷ Numan Kurtulmuş; Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 37-38. Kitap, İ.Ü. Yayınları No.3662, İstanbul: 1992, s.211-212.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ ve TÜRKİYE

3.1. Türkiye’den Beyin Göçüne İlişkin Tarihsel Süreç

Türkiye’de 1950’lerde gündeme gelip 1960’larda hız kazanmaya başlayan beyin göçüyle ilk olarak 15. Yüzyılda karşılaşılmasıdır. Tablo 3.1’de özetlenmeye çalışılan tarihsel sürece bakıldığında Türkiye’den yurtdışına gönderilen beyin göçünün günümüze artarak geldiği görülmektedir.

Tablo.3.1: Türkiye’de Beyin Göçünün Kilometre Taşları

15. yy	Enderunda Hristiyan tebanın yetenekli çocukları devşirilerek devlet hizmetinde Osmanlıda kullanıldı.
1929	1416 sayılı “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebeler Hakkında” kanun çıktı. MEB 1987 yılına kadar yurt dışına kendi ve kurumlar adına devlet burslu eğitim için öğrenci gönderdi.
1939-1945	II.Dünya Savaşı nedeniyle Alman nazilerden kaçan Alman ve Avusturyalı Yahudi Bilim Adamları (Nuemark, Rüstov ve Poepka) İstanbul ve Ankara Üniversitelerini geliştirdi. Ancak bazı yerli hocalar Alman mülteci hocalarla ilişki kurmadığı gibi onlara cephe aldı. Mülteci hocalar II. Dünya savaşından sonra dönünce Üniversiteler yerli hocaların eline geçti. Üstün nitelikli hocalar bezdirildi, kabuklarına çektirildi ya da ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı.
1960	Vasıfsız işgücü göndererek nitelikli işgücü dönme politikası uygulandı. Avrupa’ya emek göçü işçileri hep döviz kaynağı gibi görüldü ve unutuldu. Bunların 2. ve 3. kuşak çocukları ancak nitelikli eğitim alma şansına sahip olabildi.
1968	TUBİTAK yurt dışına öğrenci göndermeye başladı.
1980-1981	YÖK ve önemli sayıda yeni üniversite kuruldu. Öğretim üyesi açığı fazlaştı. Bir miktar öğretim üyesi Üniversiteden uzaklaştırıldı, ayrıldı, yurt dışına gitti veya kendi özel işini kurdu.
1987	2547 sayılı YÖK Kanununun 33. maddesi değiştirilerek YÖK kanalı ile yurt dışına Öğretim Üyesi yetiştirmek amacıyla öğrenci gönderme olanağı başladı.

Kaynak: Muammer Kaya, “Beyin Göçü/ Entelektüel Sermaye Erozyonu: Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri”, **Bakış**, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Sayı: 13, 2009, s:20.

3.1.1. 1950 Öncesi Dönem

Türkiye nitelikli işgücü olarak dışarıya göç veren bir ülke konumunda değilken bu durum esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde değişiklik göstermiş ve

Türkiye’den nitelikli işgücü göçü 1960’lı yıllarda hız kazanmaya başlayan bir olgu haline gelmiştir. 1960’lara kadar olan süreçte Türkiye’den yurtdışına yönelen göç, ağırlıklı olarak gayri Müslimlerin yer aldığı ve daha çok siyasi ve kültürel sebepli bir nüfus hareketi şeklinde gerçekleşmiştir¹¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye’den göç edenlerin sayısının, 1920 yılına kadar tamamı Türk asıllı olmamak kaydıyla yaklaşık 326.000 kişiyi bulduğu ve bu kişilerin nitelik düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletiyle Almanya arasında imzalanan protokol sonucu mesleki ve teknik eğitim almak amacıyla 10.000 öğrenci, Almanya’daki fabrikalarda çalışmak üzere gönderilmiştir. Ancak giden gençlerin iki aylık deneme süresi bittikten sonra geri gönderildiklerine ya da gönüllü olarak geri döndüklerine rastlanılmıştır. Nitelikli göç açısından büyük bir potansiyel oluşturan öğrencilerin göç hareketinin Osmanlı imparatorluğu döneminde de yüksek potansiyel oluşturmamasıyla birlikte maalesef bu dönemdeki geri dönüş oranlarına ait herhangi bir bilgi bulunamamaktadır¹¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı Devletinin savaşa katılması bu dönemdeki göçü son derece yavaşlatmıştır. Bunun yanı sıra göçmen sayısını ülkelere göre kotalara bağlayan ve göçü sınırlandırıcı bir nitelik taşıyan göç yasasının ABD’de 1924 yılında uygulamaya konulmasıyla, ABD’ye olan göçlerin ciddi oranlarda azaldığı görülmektedir. Patlak veren 1929 buhranı ile tüm dünyada hızla artan işsizlik, yurtdışında çalışma fikrinin çekiciliğini kaybettirirken, ülkelerin uyguladığı içe dönük iktisat politikaları göç akımlarının duraklamasında büyük rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan döneme bakıldığında gerçekleşen işgücü göçü arasında niteliklilerinin oranının çok düşük olduğu görülmektedir.

Söz konusu dönemde 1929’da yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan yasa öğrencilerin devlet adına yurtdışına giderek eğitim görmelerine olanak vermiş ve 1928 yılında yurtdışına 48 öğrenci gitmişken yasanın yürürlüğe girmesiyle ilk yılda bu rakam 288’e yükselmiştir. Bu öğrencilerin üçte ikisinin Almanya ve Fransa’ ya gittiği belirtilmektedir¹²⁰. 1945’e kadar olan dönemde Avrupa ülkeleri yurtdışına öğrenci gönderilmesinde tercih edilen ilk yer iken bu durum söz konusu yıldan sonra değişmiş; artık öğrenci göçünün tercih ettiği ülke Amerika haline gelmiştir.

¹¹⁸ ‘Türkiye ve Dış Göç’, <http://www.uslanmam.com/cografya/30812-turkiye-ve-dis-goc.html> , (Erişim Tarihi 17.08.09)

¹¹⁹ Gökbayrak 2006, **a.g.e.**, s.181.

¹²⁰ Gülmez; **a.g.e.**, s.64.

3.1.2. 1950 – 1970 Arası Dönem

İkinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra Orta ve Batı Avrupa Ülkeleri savaşın neden olduğu derin yaraları 10 yıl gibi kısa bir zamanda sarmış, 1960'larda ekonomilerinde oldukça tatmin edici bir büyüme yakalamışlardır. Savaş yıllarında kaybedilen işgücü kaynakları ile nüfus artış hızlarının düşük düzeyde olması ve ekonomik programlarda ortaya konulan tam istihdam hedefi, ülkeleri ilave işgücüne yönlendirmiştir¹²¹.

1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olması bir yandan, Türkiye ile ABD'nin siyasal ilişkilerini yakınlaştırmış öte yandan göçe yeni bir hız kazandırmıştır. Yapılan araştırmalarda 1950 'li yıllarda göç eğilimi giderek hız kazanan nitelikli işgücünde 1960' lı yıllara gelindiğinde göç edilmek istenen öncelikli hedef ülkenin, ABD olduğu ortaya konulmaktadır. Bunun nedeni o dönem zaten klasik göçmen ülkesi konumunda olan ABD'nin göç politikalarını nitelikli işgücüne prim verecek şekilde esnek hale getirerek gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere nitelikli işgücü göçünü hızlandırması ve küreselleşme ile birlikte rekabet edebilirlikte öncelikli unsur olan nitelikli işgücü için çekici hal almasıdır. Tüm gelişmekte olan ve göç veren ülkeler gibi Türkiye için de bir çekim merkezi konumuna gelen ABD'nin göç istatistiklerine göre 1961-1970 yılları arasında Türkiye'de doğan ve Türkiye'de yerleşik göç edenlerin miktarı; 6800'dür. 1971-1980 döneminde bu rakam üç katına çıkarak 18600'e yükselmiş, 1981-1989 döneminde de neredeyse yıllık ortalama 2000 kişiye denk gelerek 18400 kişi ABD ye göç etmiş ve 1990 yılında bu miktar 2500 kişiye düşerek gerileme göstermiştir.

İkinci Dünya savaşı sonrası Türkiye'den ABD' ne göç edenlerin nitelik yapısının değiştiği ve beyin göçüne doğru dönüşmeye başladığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra göç edenlerin içinde yükseköğrenimli ve lisansüstü eğitim alan Türklerin oranının görece yükseldiği 1987 itibariyle göç eden Türkiye doğumlu göçmenlerin üçte birinin mesleki ve teknik kademelerde yer aldığı görülmektedir¹²².

¹²¹ Can Umut Çiner; Çalışma Yönetiminde İş ve İşçi Bulma Kurumunun Dönüşümü: I. Dalga, **Genel İş-Emek Araştırma Dergisi**, 2005/2
www.genel-is.org.tr/upresimler/yayinlar/gead/gead05-2-sunus.doc , (Erişim Tarihi 25.09.2009)

¹²²Kurtuluş 1994, **a.g.e.**, s.45-55.

Türkiye’den ABD’ne gerçekleşen göçlerde ilk zamanlar giden göçmenlerin okuma yazmadan yoksun, İngilizce bilmeyen vasıfsız kişiler olduğu gözlenirken II. Dünya Savaşından sonraki dönemde göç edenlerin niteliklerinde değişim olduğu bu dönemde gelir düzeyleri yüksek, yüksek öğrenimli Türklerin ABD’ne yerleştiği görülmektedir.

Tablo 6.2. 1960’lı Yıllarda ABD’de Bulunan Nitelikli Türk İşgücünün Mesleklere Göre Dağılımı

Meslekler	Toplam	1956	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Bilim	63	2	6	11	11	7	13	13
Mühendis	346	19	36	116	31	28	45	71
Tıp	323	4	31	55	29	36	57	111
Toplam	732	25	73	182	71	71	115	195

Kaynak: Us House of Representatives Committee on Government Operations, **The Brain Drain Into the United States Of Scientists, Engineers and Physicians**, Washington DC, Government Printing Office, 1967, s:17-90’ dan aktaran Sağırılı; **a.g.e.**, s:218.

1956- 1967 yılları arasında Türkiye’den ABD’ne göç eden temel bilimler alanında 707 yüksek vasıflı işgücünü 63 bilim adamı, 323 doktor ile 346 mühendis oluşturmaktadır. Bu yıllarda en yüksek orana sahip olan mühendislerin görece üstünlüğünü 1965 -1967 yıllarında tıp doktorlarının aldığı görülmektedir. Ayrıca bu meslek gruplarında 1956 yılında 25 kişiyle başlayan göç hareketinin 1962 yılında ivme kazandığı dikkat çekmektedir. 1964 yılında ise nitelikli Türk göçünün ABD’ye göç edenlerin toplamında %1,4 lük paya sahip olduğu ifade edilmektedir. ABD Ulusal Bilim Kurulu tarafından yüksek nitelikliler üzerine yapılan bir araştırma 1956-1970 yılları arasında 1500 Türk’ün ABD’ne göç ettiğini ve bunların 907’sinin mühendis, 594’ünün ise tıp doktoru olduğunu ortaya koymuştur¹²³. Fizik ve doğa bilimleri alanında nitelik sahibi olan ve Türkiye’den ABD’ye göç eden bilim adamlarının buradaki miktarı 1962 yılında Türkiye’de aynı alandaki mevcut çalışanların %7 ‘sini oluştururken, ABD’ye yerleşen mühendis ve doktorların miktarı ise yine aynı dönemde Türkiye’deki mevcut meslektaşlarının %3’üne denk gelmektedir.

¹²³ Şenay Gökbayrak; “Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar -Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış doktora tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.**, Ankara, 2006, s.186-187.

1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra işgücü göçünü, işsizliği azaltma ve işçi dövizini akışını sağlama konusunda gelişme politikalarından biri olarak gören ilk beş yıllık kalkınma planı döneminde (1962-1967) Türkiye’den gelişmiş ülkelere her yıl ortalama 375 bilim adamı ve yetişmiş vasıflı insanın göç ettiğini ortaya koyan Birleşmiş Milletler İstatistiklerine göre bunların; %51,5’ini tıp, %40’ını mühendislik, %5,5’ini tabii bilimler ve %3’ünü de sosyal bilimler alanında yetişen insanlar oluşturmaktadır. 1970 yılına kadar çalışmak için yurt dışına giden nitelikli insan gücünün %7’si mimarlardan, %5,3’ü makine mühendislerinden, % 8,2’si uzman doktorlardan ve %21,4’ü pratisyen hekimlerden oluşmaktadır¹²⁴. Türkiye’de birinci ve ikinci plan dâhilinde gerek izlenen politikaların yanlışlığı gerekse alınan önlemlerin yetersizliği sonucu 1970 yılına kadar göç eden yüksek nitelikli insanların miktarı bugünkü nitelikli insan gücü mevcudunun onda birine karşılık gelmektedir¹²⁵.

Türkiye’den 1960 ile 1970 yılları arasında nitelikli insan göçü sadece Amerika’ya doğru olmamıştır. Avusturya, İngiltere ve Kanada gibi o dönemde nitelikli işgücü göçü alan ülkelere de göçler yaşanmıştır. Avusturya ve İngiltere için göçmenlerin uyruk ve meslek dağılımına ilişkin verilerin olmaması Türkiye’den giden nitelikli işgücü hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak vermezken, Kanada’ya aynı dönemde giden nitelikli işgücünün mesleklere göre dağılımına ilişkin bilgi ayrıntılı olarak verilmektedir.

1960 ve 1970’li yıllarda Türkiye’den Kanada’ya olan nitelikli göçün mesleklere göre dağılımında en yüksek oranın mühendislere ait olması, Türkiye’den ABD’ne olan göçlerle benzerlik göstermektedir. Bu dönemde nitelikli göç alıcısı gelişmiş ülkelerin göç politikalarındaki değişikliklere bağlı olarak, Türkiye dâhil tüm gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere olan göç akımını arttırmasına rağmen diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’nin bu dönemdeki göç akımları içindeki payının niceliksel olarak düşük olduğu görülmektedir¹²⁶.

3.1.3. 1970 Sonrası Dönem

Bu dönemde etkisini derinden hissettiren küresel ekonomik olaylar, yabancı işgücüne karşı uygulanan kamu politikalarını kökten değiştirmiştir. Özellikle 1973-1974

¹²⁴ T.C. Başbakanlık DPT; **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)**, Ankara, Yayın No: 1343, 1972, s.277-282.

¹²⁵ Mesut Gülmez; *Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü*, Mart 1974, **Amme İdaresi Dergisi**, C:7,S:1, s.66

¹²⁶ Kurtuluş 1994, a.g.e., s.60-65.

de patlak veren petrol krizi ile yaşanan ekonomik bunalım ve beraberinde getirdiği işsizlik, Avrupa ülkelerinde yabancı işçi alımını durdurma kararının alınmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde yeni işçi alımı yapılmadığı gibi mevcut çalışan yabancı işçilerin çalışması engellenerek ülkelere geri dönmeleri sağlanılmaya çalışıldı. Öte yandan yeni göç hareketini durdurmaya yönelik politikalar illegal göçün artmasına neden olurken, hükümetler yerli işçilerin ücret düşüklüğüne neden olan kaçak işçilerle rekabetini sonlandırmak için af yasaları yoluyla kaçak göçmenlere resmi çalışma izni verme yoluna gitmişlerdir.

Göçün toplumlarında yarattığı sorunlara çare olması amacıyla 1983–1984 tarihleri arasında yürürlüğe konulan ‘yabancıların dönüşlerini özendirme’ yasasıyla başta Almanya olmak üzere yoğun göçmen işçi akımlarına uğrayan Avrupa ülkeleri, geriye dönüşleri özendirici programlar uygulamaya koymuşlardır. Bunun bir sonucu olarak geriye dönenlerin büyük bir kısmının nitelik düzeyi düşük işçilerden oluşması, yurt dışına nitelik kazanımı amacı ile işçi gönderme yönündeki stratejinin gerçekleşmediğini göstermektedir.¹²⁷ Batı Avrupa ülkelerinin 1970’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’den işçi alımını durdurması ile birlikte, dış göçte, Orta Doğu ülkelerine giden işçi sayısında artışlar yaşanmıştır. Özellikle, bu bölgede iş alan inşaat firmaları kapsamında, mühendislerin bölgeye çalışmak amacıyla gittikleri bilinmekle birlikte, söz konusu bölgeye olan göçler içinde nitelikli işgücüne ilişkin değerlendirme yapmamıza olanak sağlayan kesin veriler bulunmamaktadır.

1990’lı yıllar Türkiye’de ve tüm dünyada gerçekleşen göç hareketleri içinde nitelikli işgücü oranının sürekli artış eğiliminde olduğu yıllardır. Söz konusu dönemde nitelikli göç akımlarını hızlandıran gelişmelerden en önemlisi küreselleşmeyle birlikte değişen üretim sistemlerinin sonucunda nitelikli işgücünün kilit bir konuma sahip hale gelmesidir. Buna ek olarak rekabet edilebilirlik açısından kilit konumdaki işgücü kıtlığını çeken gelişmiş ülkelerin göç politikalarını seçici ve çekici yönde düzenlemeleri, ülkeler arasındaki eğitim sistemlerinin gitgide yaklaşmasıyla artan öğrenci akışkanlığının göçe dönüşmesi, yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkla birlikte artan işsizlik ve akabinde yaşam kalitesinde yaşanan düşüş, ülkeler arasında artan siyasal, ekonomik ve ticari ilişkiler nitelikli göç akımlarını hızlandıran başlıca yapısal faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁸.

¹²⁷ Abadan Unat; **a.g.e.**, s.62-70.

¹²⁸ Gökbayrak; **a.g.e.**, s.191.

Tablo 3.3: 2000 Yılında OECD Ülkelerinde Net Beyin Kazancı

	Göçmenler Arasında Yüksek öğretim Oranları	Gurbetçiler Arasında Yüksek öğretim Oranları	Göçmenler / Yerli Halk	Çalışma Çağındaki Gurbetçiler in Y.Ö Oranı	Net Beyin Kazancı Göçmen - Gurbetçiler	Çalışma Çağındaki lerin Net Beyin Göçü İçindeki
Avustralya	37.8%	34.0%	1.112	116.723	1.422.947	11.4%
Avusturya	12.7%	14.4%	0.878	130.487	-27.248	-0.5%
Belçika	21.5%	27.5%	0.782	102.187	83.999	1.2%
Kanada	58.8%	51.5%	1.143	516.471	2.225.619	10.7%
Çek Cum.	14.5%	10.8%	1.346	88.112	-28.481	0.4%
Danimarka	18.8%	21.9%	0.858	68.643	-36.770	-1.0%
Finlandiya	23.8%	26.3%	0.905	76.132	-54.617	-1.5%
Fransa	16.4%	21.9%	0.747	312.494	302.104	0.7%
Almanya	21.0%	25.5%	0.823	848.414	147.586	0.2%
Yunanistan	22.5%	15.2%	1.481	159.895	-136.085	-1.8%
Macaristan	21.7%	12.0%	1.804	124.426	-69.923	-1.0%
İzlanda	26.7%	15.5%	1.720	6.598	-2.086	-1.2%
İrlanda	41.1%	21.7%	1.900	209.156	-93.435	-4.0%
İtalya	15.4%	8.7%	1.781	408.287	-265.818	-0.6%
Japonya	34.6%	24.6%	1.404	268.925	59.946	0.1%
Kore	34.6%	25.8%	1.340	652.894	-600.757	-1.4%
Lüksembur	25.6%	27.5%	0.932	7.281	22.040	7.3%
Meksika	34.0%	11.3%	3.009	922.964	-781.052	-1.7%
Hollanda	19.2%	21.9%	0.879	256.762	-3.111	0.0%
Yeni	38.5%	25.9%	1.489	161.740	70.556	2.9%
Norveç	31.5%	21.8%	1.447	46.286	17.953	0.6%
Polonya	14.0%	11.1%	1.257	449.059	-345.563	-1.4%
Portekiz	14.4%	8.8%	1.630	147.438	-117.622	-1.7%
Slovak	9.9%	11.6%	0.850	79.451	-37.462	-1.1%
İspanya	16.8%	12.2%	1.372	159.889	70.271	0.2%
İsveç	27.4%	27.5%	0.997	77.703	143.029	2.3%
İsviçre	16.8%	17.2%	0.975	88.051	198.631	3.8%
Türkiye	17.1%	8.5%	2.008	174.043	-33.009	-0.1%
Birleşik	34.5%	17.8%	1.938	1.441.307	-184.415	-0.5%
Amerika	42.5%	51.3%	0.828	431.330	9.922.955	5.4%
AB-15	23.1%	18.6%	1.240	4.406	-150	-0.1%
İskandinav Ülkeleri	29.3%	24.8%	1.182	275.	68	0.4%
OECD	35.4%	27.6%	1.279	8.533	11.870	1.6%

Kaynak: Frederic Docquier ve Abdeslam Marfouk; “İnternational Migration by Education Attainment 1990-2000”, Çağlar Özden ve Maurice Schiff (Ed.), **Nİnternational Migration, Remittances & The Brain Drain**, Washington: World Bank Yayını, s.182.

Tablo 3.4: Dünyada Beyin Göçünün Kronolojik Değişimi.

YIL(LAR)	SEBEP	SONUÇ
1940-1945	II Dünya savaşı, Nazi ve Mussolini baskıları	Yahudi bilim adamları Avrupa'dan kaçtı
1960-1970 başları	Gelişmiş ülkelerin ekonomik seviyesi yüksek, Profesyonelleri yetersiz, Seçerek profesyonel göçmen alımı	Birleşmiş Milletlere göre bu tarihler ara-sında yaklaşık 300000 profesyonel (doktor ve mühendis) III. Dünya ülkelerinden endüstrileşmiş (ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya vs) ülkelere göç etti. Göç oranı yüksek ve artan seviyede. Göçün 2/3'ü yukarıdaki ülkelere oldu. Göçün yarısı Asya ülkelerinden oldu.
1974-1975	Gelişmiş ülkelerde durgunluk, Gelişen ülkelerin beyin gücü üretimi plansız artıyor, Gelişen ülkeler eğitim sistemini dış isteklere uyarladı, Petrol üreten ülkelerin aşırı uzman ihtiyacı doğdu, Gelişmiş ülkelerde yüksek nitelikli işgücü arttı	Nitelikli profesyonellere talep azaldı. Sıkı göçmenlik politikaları başladı.
1975-1980	Yıllık kalifiye iş gücü göçü 100.000 kişiye ulaştı	Göçenlerin çoğu Avrupa'dan ABD'ye gitti.
1980 Sonrası	Dünyada 50.5 milyon üniversiteye kayıtlının 19 milyonu III Dünya ülkelerinde. III.Dünya ülkelerinde üniversiteye kayıtlı sayısı potansiyel olarak arttı ve 7 yılda iki katına çıkmaktadır.	Göçün çoğu III Dünya ülkelerinden ABD ve Avrupa'ya oldu.
1990 Sonrası	Rusya ve doğu bloku parçalandı. İç savaşlar başladı. ABD dünya Üniversite öğrencilerinin %25'ine sahiptir.	Doğu bloğu bilim adamları ülkelerini terk etti.
2000 Sonrası	ABD, III Dünya ülkelerinden beyin göçünün %54'ünü almaktadır. Hintli ve Çinli kolej mezunlarının %3'ü ABD'ye gider. ABD'de bilim adamı ve mühendislerin %12'si, doktorların %23'ü ve bilgisayarlıların %40' dan fazlası yabancı ülke doğumlu. Nijeryalı ve Afrikalı ABD'de en fazla eği-timli etnik grup. Afrika üniversitelerindeki 3 kişiden biri dünya-ya ihraç ediliyor. Uluslararası eğitim fuarları vasıtasıyla beyin avcılığı yapıyor.	ABD Asya'dan son aldığı 1.5 milyon göç-menin hemen hemen tamamı yüksek okul veya en iyi kolej mezunlarıdır. ABD 300 bin Hintli ve Koreli, 730 bin Filipinli ve 400 bin Çinlinin %65-70'i yüksek okul ve kolej mezunudur. Sadece İran, K.Kore ve Tayvan'dan aldık-larının %15'i kolej mezunudur. Kolombiya'nın beyin göçünden yıllık kay-bı 2.37, Hindistan'ın 2 milyar \$ civarında. Meksika'dan yurt dışına gönderilenlerin %79'u geri dönmüyor. Nijerya'dan ABD'ye 100 bin kişi göç ediyor. Her yıl 100 bin Hintli ABD'ye gidiyor. ABD Silikon Vadisinde 30 bin Hintli profesyonel vardır.

Kaynak: Muammer Kaya; **Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri**, Eskişehir-Osmangazi

Üniversitesi, Teknoloji Araştırma Merkezi, www.ogu.edu.tr/images/birimduyuru/200933112156.doc , (Erişim Tarihi 13.09.2009)

2000’li yılların başlarında olan ekonomik krizler sonucu işsizliğin daha da artması söz konusu göç hareketinin ivmesini arttırmıştır. Ankara Tabipler Odası’nın nitelikli işgücünün göçüyle ilgili 2005 yılında hazırladığı raporda ortaya çıkan sonuç iyi eğitim görmüş her 100 kişiden 59’unun ülkeyi terk ederek beyin göçüne konu olduğudur. Bugün sadece Amerika’da yaşayan 3600 doktordan yalnız 90 tanesinin yurda dönmesinin giden kişilerin geri dönmediğini gösterdiğini ileri süren rapor, ABD’nde Türk Doktorlar Birliğine Kayıtlı ve hepsi alanlarında dünya genelinde önemli çalışmalar yürüten 1150 doktor bulunduğunu ifade etmektedir¹²⁹.

3.2. Beyin Göçünün Türkiye Profili

Tüm dünyada ama özellikle de gelişmekte olan ülkelerde kıt ve hayati olan nitelikli insan gücünü kaybetmek anlamına gelen beyin göçü önemli bir sorun haline gelmiştir. Beyin göçünü en fazla veren ülkeler arasında Hindistan, Pakistan, Birleşik Devletler Topluluğu, Çin, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, İran, Mısır, Nijerya ve Türkiye bulunmaktadır; ancak ne var ki Türkiye en fazla beyin göçü veren 32 ülke içinde 24. sırada yer alırken, yurtdışına öğrenci gönderen ülkeler arasında da 11. sırada bulunmaktadır.

ÇSGB 2003 Göç Raporu’na göre, 2003 yılı itibariyle yurtdışında toplam 3,5 milyon vatandaşımız bulunmakta, bunların 1,1 milyon kadar kısmı işçi statüsünde dış ülkelerde işgücü piyasası içinde yer almakta, 247 bini ise işsiz olarak kayıtlara geçmektedir. En çok vatandaşımızın bulunduğu ülkeler ise aşağıdaki 3,5’de görüldüğü gibi Batı Avrupa ülkeleridir.

Ankara Hıfzısıhha Okulunun John Hopkins Üniversitesi ile ortaklaşa 1923-1963 yılında yapmış oldukları ‘Türkiye’de Sağlık Alanında İnsan Gücü’ konulu araştırmanın, Türkiye’yi terk eden Türk doktorlarına değinilen bölümünde seçilen 1.257 tıp doktorundan 230’unun dış ülkelerde bulunduğu saptaması yer almaktadır. 1964 yılında örneklemenin genelleştirilmesiyle Türkiye’deki mevcut 12.275 Türk doktorunun %18’lik dilime denk gelen 2.248’inin yurt dışında çalıştığı saptaması yapılmış ve

¹²⁹ Ankara Ticaret Odası; **Türk Beyin Gurbetçileri Raporu**, Ankara, ATO Yayını, 2005, s.2-5.

bunlardan 832'sinin Batı Almanya'da, 607'sinin Amerika'da ve diğerlerinin Fransa, İngiltere, İsviçre ve İskandinav Ülkelerinde bulunduğu ortaya konulmuştur¹³⁰.

Tablo 3.5: Yurt Dışında Türklerin En Fazla Bulunduğu Ülkeler

Ülke	Toplam Vatandaş Sayısı	Toplam İşçi Sayısı	Toplam İşsiz Sayısı
Almanya	1.912.162	678.290	175.987
Fransa	359.034	87.992	24.486
Hollanda	341.400	100.000	10.000
Avusturya	130.703	53.616	10.581
İngiltere	100.000	40.000	4.000
S.Arabistan	100.000	95.000	-
ABD	220.000	-	-
Kanada	40.000	-	-

Kaynak: ÇSGB; 2003 Yılı Raporu: **Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler**, Yayın No:119, Ankara, 2004, s.19.

Söz konusu araştırma, 1923-1963 yılları arası dönemlere ayrılarak incelenmiş ve 1940-1949 döneminde 59 doktorun, 1950-1959 döneminde ise Türkiye'den 138 doktorun göçle yurtdışına gittiği ve giden doktorların çoğunluğunun erkek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında uygulanan anketlerde katılan 988 doktordan 245'inin öncesinde yurtdışında bulunduğu ve 118'inin tekrar yurtdışına gitmek istediği belirtilmiştir. Türkiye'den göç ile giden doktorların %68'i gelir yetersizliğinden, %12,3'ü meslekte başarı sağlamada güçlük yaşanmasından (ihtisas yapma), %6.2'si meslektaşlar arasındaki bozuk ilişki ve hekim kişiliğiyle çalışma güçlüğünden, %5.7'si lüks yaşam tarzı isteğinden, %4.9'u da sağlıktaki örgütlenme sorunlarından dolayı göç ettiklerini belirtmişlerdir¹³¹.

Türkiye'den yurtdışına göç eden bir başka yüksek vasıflı grup olan mühendislerle ilişkin veriler 1968 yılında Cevdet Kösemen tarafından mühendis ve mimar odaları kayıtları esas alınarak hazırlanan raporda ortaya konmaktadır. Bu rapora göre, söz konusu dönemde kayıtlı 17.233 mimar ve mühendisin, 975'i yani %5,6'sı yurt dışında çalışmaktadır. Yurtdışında eğitimlerini bitirerek bir işe yerleşip kalanlarla odaya haber

¹³⁰Mahmut Tezcan; Beyin Göçü ve Türkiye, **Amme İdaresi Dergisi**, C:4,S:3,1971, s.54.

¹³¹Tezcan; **a.g.e.**, s.55.

vermeden gidenler bu rakamların dışında kalmaktadır. Yine aynı rapora göre yurtdışına giden mühendislerin 187'si inşaat, 11'i maden, 43'ü kimya, 231'i elektrik, 176'sı makine mühendisi iken oranı en yüksek olan mimarlar 327 kişiden oluşmaktadır.¹³².

Tablo 3.6: Mühendislik Dallarının Kontenjan Dağılımı Fazlalığına Göre Sıralaması

Devlet Üniversitesi	Kontenjan	Vakıf Üniversitesi	Kontenja	Toplam
Makine Müh.	4235	Makine Müh.	196	4431
İnşaat Müh.	3320	İnşaat Müh.	120	3440
Ziraat Müh.	3095			3095
Bilgisayar Müh.	1386	Bilgisayar Müh.	1184	2570
Endüstri Müh.	1448	Endüstri Müh.	495	2443
Elektrik- Elektronik Müh	1930	Elektrik- Elektronik Müh	473	2403
Mimarlık	1210	Mimarlık	384	1594
Jeoloji Müh.	1415			1415
Kimya Müh.	1370	Kimya Müh	45	1415
Gıda Müh.	1360			1360
Çevre Müh.	1295	Çevre Müh.	62	1357
Maden Müh.	1030			1030
Tekstil Müh.	790			790
Metalurji ve Malzeme Müh.	710			710
Jeodeji ve Fotogrametri	620			620
Orman Müh.	605			605
Jeofizik Müh.	590			590
Peyzaj Mimarlığı	479	Peyzaj Mimarlığı	78	557
Şehir ve Bölge Planlama	485			485
Elektronik Müh.	240	Elektronik Müh.	216	456
Elektrik Müh.	450			450
Elektronik-Haberleşme Müh	260	Elektronik-Haberleşme Müh.	85	345
Orman End. Müh.	330			330
		Müh ve Doğa Bilimleri Prog.	325	325
Fizik Müh.	240			240
Deniz Ulaş. İşl. Müh	200			200
Matematik Müh.	150	Matematik Müh.	30	180
Gemi İnşaatı Müh.	170			170
Seramik Müh.	170			170
Mekatronik Müh.	80	Mekatronik Müh.	84	164
		Yazılım Müh.	155	155
İç Mimar	54	İç Mimar	95	149
		Bilişim Sistemleri ve Tek.	105	105
Bilişim Sistemleri Müh	60	Bilişim Sistemleri Müh	40	100
İşletme Müh.	100			100
Malzeme Bilimi ve Müh.	90			90
Gemi Makineleri İşl. Müh	85			85
		Biyomedikal Müh	80	80
		Sistem Müh.	80	80

¹³² Fatma Başaran; **Türkiye’de Beyin Göçü Sorunu**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/970/11940.pdf> , (Erişim Tarihi 25.08.2009).

		End. Sistemleri Müh.	70	70
End. Ürünleri Tasarımı	60			60
Petrol ve Doğalgaz Müh.	60			60
Deri Müh.	50			50
Havacılık ve Uzay Müh.	50			50
Kontrol Müh.	50			50
Telekomünikasyon Müh.	50			50
Uçak Müh.	50			50
Deniz Tek Müh.	35			35
Meteoroloji Müh.	35			35
		Üretim Müh.	34	34
Biyo Müh.	30			30
Endüstriyel Tasarım	30			30
Hidrojeoloji Müh.	30			30
Nükleer Enerji Müh.	30			30
Otomotiv Müh.	30			30
Uzay Müh.	30			30
İmalat Müh.	25			25
		Kimya ve Biyoloji Müh.	20	20

Kaynak: <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599> , (Erişim Tarihi 16.9.2009)

Türkiye’de, 51 dalda devlet üniversitelerinde ve 23 dalda vakıf üniversitelerinde verilen Mühendislik- Mimarlık eğitimi sonucu, bu alanlarda ihtiyaçtan çok daha fazla nitelikli işgücü mezun olmakta ve bir anlamda göçe mecbur bırakılmaktadır. ÖSYM-YÖK verilerine göre ülkemizde 2005-2006 öğretim yılında 36 bine yakın öğrenci gerek devlet üniversitelerinde gerekse vakıf üniversitelerinde eğitim görmektedir.

Öte yandan hangi mühendislik branşlarında göçün yoğunlaştığı ülkemiz açısından son derece önem taşımaktadır. Türkiye’de mimar, inşaat mühendisi gibi branşlarda yığılma söz konusuken harita mühendisliği, petrol ve maden mühendisliği gibi dallarda açıklık bulunmaktadır.

Ülkemizde 2005-2006 öğretim yılında devlet ve vakıf üniversiteleri kontenjanları birlikte incelendiğinde, en fazla Makine (4431), İnşaat (3440), ve Ziraat Mühendisi (3095) yetiştirildiği ve bu branşları yine yüksek kontenjanlarla, Bilgisayar (2570), Endüstri (2443), Elektrik-Elektronik Mühendisliği (2403) ile Mimarlığın (1594) izlediği görülmektedir. Ülkemizde yıllık kontenjanı 1000 ve üzerinde bulunan 12 Mühendislik dalında ihtiyacımızın çok üzerinde mühendis ve mimar yetiştirilmektedir. Yetişen mühendis ve mimarlara istihdam sağlama olanaklarındaki kısıtlılık ise yetiştirilen bu nitelikli işgücünün göçünü tetikleyen bir etki yaratmaktadır.

Dünya’da madencilik alanında en gelişmiş ülke olan Kanada, her yıl ihtiyaç duyduğu 120 maden mühendisinin 90’ını kendi üniversitelerinden karşılarken 30’unu dışarıdan beyin göçüyle ihraç etmektedir. Diğer ülkelere bakıldığında ABD yıllık 120, Avustralya 130, İngiltere 30 ve Güney Afrika yıllık 30 maden mühendisi mezun etmektedir. Plansız programsız açılan üniversiteler, bölümler ve arttırılan kontenjanlar sonucu ülkemiz, yıllık 1000’in üzerindeki mezun edebilme kontenjanıyla tüm dünyanın maden mühendisi ihtiyacını karşılayacak seviyede bulunmaktadır¹³³.

Tablo 3.7: 1985-1990 Yılları Arası Yurtdışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Toplam	%
Ürdün	-	-	3	-	-	-	3	0.08
Avustralya	2	8	5	37	18	17	87	2.30
Avusturya	-	1	-	3	-	-	4	0.10
Almanya	1	1	21	2	4	-	29	0.78
İsviçre	-	-	1	-	1	2	4	0.10
Irak	51	96	74	152	126	75	574	15
Aruba	-	-	-	-	-	26	26	0.70
Kuveyt	6	1	-	-	1	7	15	0.40
Kıbrıs	-	-	-	-	-	7	7	0.19
Libya	228	175	262	323	201	179	1368	38
S.Arabistan	487	296	201	101	126	158	1369	38
ABD	-	-	-	-	-	12	12	0.30
Yemen	11	19	-	6	7	-	43	1.16
B.Arab. Em.	1	1	-	-	-	-	2	0.05
Rusya	-	-	-	-	31	86	117	3
Diğer Ülkeler	4	4	1	1	21	15	46	1.24

¹³³ Muammer Kaya; **Beyin Göçü Erezyonu**, Tisk Yayınları, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599>, (Erişim Tarihi 30.01.09)

Tablo 3.8: 1991-2000 Yılları Arası Yurtdışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Toplam	%
Ürdün	-	-	-	2	-	-	1	-	11	6	20	0.27
Avustralya	37	17	11	4	10	4	-	-	-	-	83	1.10
Avusturya	3	6	1	-	-	-	-	-	-	-	10	0.13
Almanya	1	21	40	20	27	15	3	3	-	3	133	1.77
İsviçre	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	0.04
Irak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aruba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
G.Afrika	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.01
Kuveyt	6	16	3	3	10	38	-	-	-	-	76	1.01
Kıbrıs	32	22	8	11	4	5	2	4	6	5	99	1.31
Libya	74	68	50	34	32	3	41	27	8	13	350	4.65
S.Arabist	168	176	108	60	27	26	56	39	28	33	721	9.57
ABD	28	11	8	12	14	6	-	-	-	-	79	1.05
Yemen	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
B.Arab.	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2	0.05
Rusya	169	282	626	1103	1169	499	350	252	240	72	4762	63.23
Diğer	27	33	45	88	103	169	150	251	46	282	1194	15.85

Kaynak: TÜİK verileri

Tablo 3.7 ve tablo 3.8’da da görüldüğü üzere 1985-1990 yılları arasında yurtdışına beyin göçü yoluyla giden mimar ve mühendislerin toplamı 3.706 iken bu oran 1991- 2000 yılları arasında ikiye katlanarak 7.531’e yükselmiştir. Yine 1985-1990 yıllarında Türk mimar ve mühendislerinin en çok göç eğiliminde bulundukları iki ülke %38’erlik oranla S.Arabistan ve Libya iken 1991-2000 yıllarında en yüksek göç eğiliminin olduğu ülke Rusya olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁴.

Türkiye açısından beyin göçü kapsamında bir diğer önemli konuda en temel bilgi ekonomisi olan eğitim alanında yaşanmaktadır. Türkiye, yurt dışına eğitim amaçlı gönderdiği her bir öğrenciyle potansiyel bilgi işçisini kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır¹³⁵. Türkiye’den yurtdışına öğrenci çıkışı özel amaçlı olarak tamamen kendi imkânları dâhilinde gidenler ile resmi burs yoluyla gidenler olarak iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. 1929 yılında ‘Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebeler’ adı altında çıkan kanunla hedeflenen devlet ve yüksek öğretim kurumlarındaki nitelikli insan gücü ihtiyacının giderilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı MEB tarafından

¹³⁴ H.Nevzat Uyaroğlu; “Türkiye’den Beyin Göçü”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s.128-130.

¹³⁵ Mehmet Ali Kelleci; **Bilgi Ekonomisi, İşgücü Piyasasının Temel Aktörleri ve Eşitsizlik: Eğilimler, Roller, Fırsatlar ve Riskler**, DPT Yayını, Yayın No:2674, Temmuz 2003, s.80.

yurtdışına gönderilen öğrencilerden 1472'si geri dönerken %8.22'lik dilimi oluşturan 155 öğrenci dönmemiştir¹³⁶. Kanun kapsamında 1987 yılına kadar yurtdışına öğrenci gönderme işlemleri sadece MEB kanalıyla gerçekleştirilirken, 1987 yılında yapılan değişikliklerle üniversitelere de Yüksek Öğretim Kurulu YÖK kanalı ile yurtdışına öğrenci gönderebilme imkânı sağlanmıştır.

Tablo 3.9: 1990-2004 Yılları Arasında Yurtdışına Resmi Burslu Gönderilen ve Geri Dönmeyeceği Kesinleşen Öğrenciler

Gönderildiği Yıllar	Gönderilen Öğrenci Sayısı	İlişği Kesilen Öğrenci
1990	79	29
1991	68	32
1992	58	26
1993	104	49
1994	514	296
1995	483	180
1996	116	13
1997	423	109
1998	9	1
1999	204	16
2000	17	3
2001	118	14
2002	54	1
2003	43	--
2004	21	--
TOPLAM	2311	769

Kaynak: Muhittin Sağır; "Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması", **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006, s. 258

Türkiye’de yurtdışına eğitim amacıyla gitmek isteyen öğrencilere MEB, YÖK, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurulu (TÜBİTAK) tarafından sağlanan burslar zorunlu hizmet karşılığı verilmektedir. Ne var ki YÖK tarafından yurtdışına gönderilen öğrencilerden %11,2’sinin (426

¹³⁶ Aytül Çolak ve Ayhan Gençler; "Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ekonomik ve Sosyal Etkileri", **Kocaeli Üniversitesi I.Ulusal Bilgi, Yönetim ve Ekonomi Kongresi**, İzmit, 2002 www.bilgiyoneti.org-cm-mht, (Erişim Tarihi 13.05.2009).

kişinin) ve TÜBİTAK tarafından 1968–2000 yılları arasında yurtdışına burslu olarak gönderilen 835 öğrenciden 176’sının doktora eğitimini tamamladıktan sonra geriye dönmedikleri, yine bu yıllar arasında ise eğitimini tamamlayarak dönmesi gerekenlerden 26’sının dönmedikleri bilinmektedir. Kendi özel çabaları ve imkânları ile yurtdışına giden öğrencilerin ise Ekim 2000 itibarıyla lisans ve lisansüstü programlar dâhil olmak üzere sayıları 19.450 dir. Bu öğrencilerin yurtdışına Lisans eğitimi amacı ile gidenlerin sayısı 15.084 olup, %41,6’sı fen bilimlerinde, %58,4’ü sosyal bilimler alanında; yüksek lisans için gidenlerin sayısı 2.942 olup %39,8’i fen, %60,2’si sosyal bilimlerde; doktora öğrenimi için gidenlerin sayısı 1.424 olup bunların %64,7’si fen bilimleri, %35,3’ü sosyal bilimler alanında öğrenim görmektedir¹³⁷.

1987–2002 yılları arasında yirmi dört değişik ülkeye 3.559 burslu eleman gönderilmiş; ancak 1.282 kişiyle öğrencilerin en yoğun gönderildikleri yıl 1993 olmuştur. Öğrencilerin bu yıllar arası %48,9’unun ABD’ne, %38,9’nun İngiltere’ye, %4’ünün Almanya’ya, %2’sinin Kanada’ya ve diğerlerinin (%6,2’lik kesim) ise çeşitli ülkelere gönderilmiş oldukları belirtilmektedir¹³⁸.

1991 yılında Kurtuluş tarafından ABD’ndeki Türk öğrencilerin öğrenimlerini tamamlama sonrası yurda dönüş eğilimlerini belirlemek için yapılan araştırma kapsamında 90 öğrenci üzerinden, ABD’nde yaşayan öğrencilerin özellikleri ve eğilimleri saptanmaya çalışılmıştır. İncelenen grubun %87’ si erkek, % 12,2’si kadın olup %66,7’si bekârdır. Katılımcılardan lisans derecelerini alanların %27,7’sinin İTÜ, %9,6’sının yurt dışındaki bir üniversiteden, %7,2’sinin ODTÜ ve yine %7,2’lik bir kesimin İstanbul Üniversitesinden, %6,0’sının Boğaziçi ve %4,8’inin Marmara Üniversitesinden olduğu ve diğerlerinin değişen yüzdelerle bunları takip ettiği ifade edilmiştir. Katılımcıların ABD’nde %7,8’inin lisans, %28,9’unun yüksek lisans, %31,1’inin doktora, %24,5’inin İngilizce programları ve %6,6’sını bunların dışında bir programa devam ettikleri; katılımcıların en son %4,4’ünün doktora, %34,5’inin yüksek lisans, %52,2’sinin lisans, %7,8’inin de lise diploması elde ettiği ve söz konusu katılımcıların % 62,2’sinin doktora, %17,8’i yüksek lisans, %3,3’ü lisans ve %16,7’sinin bunlar dışında farklı bir derece elde etmeyi planladıkları belirtilmiştir¹³⁹.

¹³⁷Çolak ve Gençler; a.g.e.

¹³⁸Çolak ve Gençler; a.g.e.

¹³⁹Kurtuluş1996, a.g.e., s.156-164.

Tablo3.10: Yurt Dışındaki Türk Öğrencileri Akademik Düzeylere Göre Yurt Dışına Eğitim İçin**İten ve Çeken Faktörler I**

İTİCİ FAKTÖRLER	LİSANS (116 kişi)	YÜKSEK LİSANS (300 kişi)	DOKTOR A (620 kişi)	DOKTORA SONRASI (55 kişi)
İTİCİ FAKTÖRLER				
Düşük gelir düzeyi	68.1	73.0	75.0	69.1
Alanımda ilerleme imkânının az	73.3	70.0	71.6	74.6
Alanımda iş imkanlarının olmaması veya sınırlı olması	55.2	56.3	59.8	65.5
Alanımda kendimi daha ileri düzeyde geliştirme imkânlarının	50.9	49.7	62.3	65.5
Önemli araştırma merkezlerinden ve yeni gelişmelerden uzak olmak	39.7	35.7	72.1	72.7
Kendi işini kuracak finansal kaynakların ve olanakların	41.4	35.3	33.3	27.3
Sosyal ve kültürel hayatın doyurucu olmaması	25.0	33.3	17.8	20.0
Bürokrasi ve kurumların iyi işlemeyişi	72.4	63.0	75.2	70.9
Siyasi baskılar ve huzursuzluk	59.5	57.3	58.3	60.0
Sosyal güvenliğin yetersizliği	53.5	54.0	50.2	45.5
Ekonomik istikrarsızlık, belirsizlik	78.0	80.7	74.2	69.1
Diğer	12.1	8.0	7.1	12.7

Kaynak: Muhittin Sağırılı; “Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk

Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006, s.236.

Katılımcıların 31,1’lik bir yüzdeyle en çok doktora programına devam edenlerden oluşması ve hedeflenen derecenin %62,2’yle yine doktora olması; %42,9’unun ABD’de lisans sonrası eğitim alması ve %32,2’lik yüksek bir orana sahip kitlenin burada mühendislik eğitimi sürdürmesi dikkat çeken verilerdir. İncelenen gruptaki öğrencilerin Türkiye’ye dönme eğilimine bakıldığında %53,3’ü Türkiye’ye hemen döneceklerini, %26,7’si bir süre daha ABD’de kalacaklarını, %4,5’inin ABD’ye yerleşeceklerini belirttikleri ve %12,2’sinin kararsız oldukları ile %3,3’ünün de bu konuda görüş belirtmedikleri görülmektedir. Yurtdışındaki Türk öğrencilerle ilgili yapılan bir başka çalışma da Nil Demet Güngör’e aittir. Lisans, yüksek lisans, doktora ve doktora sonrası öğrencileri kapsayan söz konusu çalışmanın amacı, eğitim için yurt

dışına giden öğrencilerin özelliklerini, etkilendikleri itici ve çekici faktörleri, yurt dışına gitme nedenlerini ve dönme eğilimlerini belirlemektir.

Tablo3.11: Yurt Dışındaki Türk Öğrencileri Akademik Düzeylere Göre Yurt Dışına Eğitim İçin İten ve Çeken Faktörler II

ÇEKİCİ FAKTÖRLER	LİSANS (116 kişi)	YÜKSEK LİSANS	DOKTORA (620 kişi)	DOKTORA SONRASI
Yüksek gelir düzeyi	84.6	79.7	74.7	69.1
Alanımda ilerleme imkânının daha fazla olması	82.9	77.3	83.7	89.1
Daha iyi çalışma ortamı (esnek iş saatleri, rahat çalışma ortamı vs.)	70.9	69.3	66.6	65.5
Alanımda daha fazla iş bulma imkânı	75.2	72.3	76.5	74.6
Alanımda kendimi daha ileri düzeyde yetiştirme imkânı	74.4	75.7	86.3	85.5
Her şeyin sistemli ve düzenli olması	73.5	73.3	78.9	74.6
Daha doyurucu sosyal ve kültürel hayat	33.3	37.0	23.6	27.3
Araştırma, inceleme, büyük bilim merkezleri ve yeniliklere yakınlık	51.3	38.7	71.6	70.9
Eşimin işinin burada olması ve kalma isteği	12.0	23.0	22.1	25.5
Çocuklarımla yurtdışında daha iyi eğitim görmeleri veya eğitimlerini sürdürmeleri	21.4	19.3	18.7	29.1
Var olan bir projeyi bitirmek ya da devam ettirmek zorunda olmam	23.9	21.3	34.8	34.6
Diğer	4.3	4.7	2.9	5.5

Kaynak: Muhittin Sağırılı; “Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006, s.236.

Alan araştırması 2001-2003 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmada ankete katılan 1096 öğrencinin verdiği cevaplara göre yurtdışındaki Türk öğrencilerin %85,6’sı (944 kişi) ABD’de, %3.6’sının (40 kişi) Kanada’da, %3.5’i (39 kişi) İngiltere’de, %2.0’sinin (22 kişi) Almanya’da, %1.2’sinin (13 kişi) Japonya’da, %0.8’inin (9 kişi)Fransa’da, %0.7’sinin (8 kişi) Avustralya’da, %0.7’sinin (8 kişi) Avusturya’da, %0.5’inin (6 kişi) Belçika’da, %0.5’inin (6 kişi) Finlandiya’da, %0.4’ünün (4 kişi)

Hollanda’da, %0.3’ünün (3 kişi) İsviçre’de, %0.1’inin (1 kişi) İspanya’da, %0.1’inin (1 kişi) İsviçre’de ve yine %0.1’inin (1kişi) İtalya’da bulunduğu görülmektedir¹⁴⁰.

Tablo 3.12: 2001 Yılı İtibariyle Yurtdışında Bulunan Türk Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Okul Öncesi Eğitim	İlk Öğretim	Orta Öğretim	Mesleki Eğitim	Özel Eğitim	Yüksek Öğretim
Almanya	37.266	301.759	75.196	77.000	26.331	22.301
ABD	1.277	8.771	-	-	-	6.839
Arjantin	100	200	100	70	-	150
Avustralya	1.812	6.318	4.380	3.548	211	41
Azerbaycan	27	204	32	-	-	779
Bangladeş	-	3	-	-	-	1
Belamus	-	-	2	-	-	5
Belçika	6.090	11.847	3.344	7.801	1.335	431
Arap Emirlikleri	55	81	198	62	62	4
Bulgaristan	9	17	36	-	-	501
Çin	6	13	-	-	-	45
Danimarka	4.200	10.390	484	1.563	194	545
Fransa	25.027	56.901	8.464	12.738	3.335	3.418
G. Afrika C.	-	63	32	-	-	16
G. Kore	1	2	1	-	-	10
Gürcistan	-	20	2	-	-	503
Hindistan	6	6	1	2	-	9
Hollanda	-	53.919	20.200	970	4.800	1.152
İngiltere	1.100	3.100	400	1.500	-	1.600
İsrail	-	-	-	-	-	29
İsveç	487	4.827	3.266	-	-	666
İsviçre	3.329	13.225	255	2.852	2.382	536
İtalya	96	194	178	-	-	280
Kanada	-	387	-	-	-	-
Kırgızistan	6	121	45	10	-	954
Kolombiya	-	2	-	-	-	1
Kuveyt	20	41	42	-	--	-
Lüksemburg	4	4	17	-	-	-
Mısır	26	70	23	-	-	33
Özbekistan	-	81	-	-	-	2
Pakistan	2	14	7	2	-	36
Portekiz	5	6	7	-	-	2
Rusya	-	11	6	-	-	431
Singapur	8	6	6	-	-	8
Slovakya	-	8	2	-	-	2
S. Arabistan	50	1.967	150	-	-	11
Venezüella	-	2	-	-	-	2
Avusturya	6.952	22.627	2.681	2.960	1.348	1.200
Yunanistan	-	78	63	32	-	85

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri 2002, <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/67.htm#x3>

¹⁴⁰Sağırılı; a.g.e., s.230-232.

Tablo 3.12 den de anlaşılacağı gibi Türk öğrencilerini yurt dışında eğitime iten ve tercih edilen ülkeye çeken faktörler paralellik göstermektedir. Araştırmaya katılan lisans öğrencileri %78.5 ve yüksek lisans öğrencileri %80.7 oranla kendilerini yurtdışında eğitime iten en önemli faktörü ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik olarak belirtirken, doktora düzeyindeki öğrenciler %75.2 oranla bürokrasi ve kurumların iyi işlemeyişini, %75.0 oranla düşük gelir düzeyini belirtmekte ve doktora sonrası eğitim düzeyinde olanlar da en yüksek itici faktör olarak alanımda ilerleme imkanının az olmasını belirtmektedir. Çekici faktörlere bakıldığında en önemli olarak lisans (%84.6) ve yüksek lisans öğrencileri (%79.7) yüksek gelir düzeyini seçerken doktora öğrencileri (%86.3) alanımda daha ileri düzeyde yetiştirme imkanını, doktora üstü öğrenciler (%89.1) ise alanımda ilerleme imkanının daha fazla olması sebebini seçmektedirler.

Yurtdışında eğitim alan ve bu araştırmaya katılan öğrencilerin %61,6'sının lisans derecelerini Türkiye'de yabancı dille eğitim- öğretim yapan ve üniversiteler içinde önemli bir yere sahip olan ODTÜ (%32.9), Boğaziçi (% 17.5) ve Bilkent (%11.2) gibi kurumlardan aldıkları ve tüm alanlar içinde katılımcıların %50.8'inin mühendislik ve teknik bilimleri alanından olmaları, tüm akademik düzeyler içinde ise öğrencilerin %56.7'sinin doktora düzeyinde eğitim alıyor olmaları söz konusu araştırmanın sonucunda ortaya konulmaktadır. Tüm bu verilerin yurtdışında çalışmakta olan ve genellikle beyin göçüyle giden yüksek vasıflılarla yurtdışında eğitim yapan tüm öğrencilerin özellikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Milli Eğitim verilerine bakıldığında Türkiye'den gidip yurtdışında okul öncesi eğitim alan yaklaşık 88 bin, mesleki eğitim alan 111 bin, özel eğitim alan öğrenci sayısı 40 bin iken, ilköğretime giden öğrenci sayısı 497 bin, orta öğretime gidenler 119 bin ve yüksek öğretime devam eden öğrenciler yaklaşık 42 bin civarında hesaplanmaktadır¹⁴¹.

3.3. Türkiye'den Beyin Göçünün Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Beyin göçünün uluslararası alanda ekonomik ve sosyal bakımdan etkilerine bakıldığında, alıcı ülkelerin iş piyasaları ve mali alanında olumlu etkiler yarattığı ve göçün ev sahibi olan ülkeye getirilerinin daha fazla olduğu ve bunun da uzun dönemde daha da artabileceği belirtilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi göç veren ülkeler beyin göçünde net kayıplara uğramakta ve insan gücü kaybeden ülke ile alan ülke arasındaki

¹⁴¹ Mevlüdiye Şimşek; **Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Ekin Kitapevi, 2006, s.104-106.

işgücü akışı, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki dengesizliğin artmasına neden olmaktadır.

Zengin ve gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin yüksek nitelikli insanlarına kapılarını açmasının, göç veren ülkelere yüksek maliyetleri bulunmaktadır. Her şeyden önce kaynak ülke tarafından beşeri sermaye yatırımı yapılan nitelikli işgücünün tam da bu yatırımın karşılığının alınacağı dönemde hedef ülkede bulunması en önemli maliyeti oluşturmaktadır. Bu yanında, göç veren ülkenin yitirdiği insan sermayesinin ve ülke ekonomisi için büyük önem taşıyan nitelikli işgücünün bilgi ve becerilerinin dönüş sonrası ülke kalkınmasına olan ekonomik etkilerinin ve havale edilen işçi dövizlerinin getirilerinin beklendiği kadar yüksek olmadığı ifade edilmektedir¹⁴².

Beyin göçünün gelişmekte olan ülkelere ekonomik açıdan olumsuz etkileri genel itibariyle “nitelikli işgücünü yetiştirme maliyeti” ve “potansiyel üretim kaybı” olarak iki temel başlıkta incelenmektedir. Nitelikli işgücü yetiştirilirken üstlenilen en büyük maliyet eğitim için yapılan yatırımları içerir. Gelişmekte olan ülkeler, kıt kaynaklarının bir kısmını nitelikli işgücü yetiştirmek amacıyla eğitime ayırmak zorundadır; ancak ayrılan pay genelde yetersiz kalmaktadır. Bir kişinin okul öncesi eğitimden başlayarak lise veya yüksek öğrenimini tamamlıncaya kadar geçen eğitim süresi için büyük yatırımlar gerekmektedir. Normal veya mesleki lise eğitimi tamamlanıncaya kadar, kişiler en az 17-18 yıl, yüksek öğrenim tamamlanıncaya kadar ise en az 21-22 yıl boyunca genellikle sadece tüketicidirler ve bu esnada üretime çok sınırlı oranda katkı sağlayabilmektedirler¹⁴³.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere insan gücünün eğitime yapılan yatırımlar kalkınmanın en önemli girdisi niteliğini taşımaktadır. Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre, 2003–2004 döneminde okul öncesi eğitim amaçlı öğrenci başına düşen harcama miktarı 171 Dolar iken, genel lisede bu rakam 1,240 Dolara, mesleki-teknik lisede 1,471 Dolara, yüksek öğrenimde ise 3,428 Dolara yükselmektedir¹⁴⁴. Türkiye’nin bu kadar yüksek maliyetlerle yetiştirdiği insan gücünü beyin göçüyle kaybetmesi nitelikli insan gücü açığının artarak süreceğine işaret etmektedir. Bu

¹⁴² Can Ünver; **Uluslar arası Göç ve Kalkınma Tartışmalarında Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye**, TİSK Akademi, C: 4, S:7, 2009/1, s.90-91.

¹⁴³ Gürak; **a.g.e.**, s.255.

¹⁴⁴ Cansız; **a.g.e.**

maliyetler göz önüne alındığında Türkiye'nin verdiği beyin göçünün ve geri dönmeme riski olan insan gücünün ülkeye verdiği zarar açıkça görülmektedir.

Nitelikli işgücü olmadan, nitelikli üretim de gerçekleştirilemez. Türkiye'de yüksek eğitim talebi çok fazla iken buna karşılık yüksek eğitim arzı kısıtlı seviyede bulunmaktadır. Yüksek öğretim arzı ile talebi birbirini karşılamamaktadır. Bunun nedenleri olarak eğitim sistemi, kaynak yetersizliği, iş yaşamı taleplerine uygunsuzluk, ulaşılamayan hedef kitlelerin (enformel sektör) olması, meslek danışmanlığının olmaması, yaşam boyu eğitim felsefesinin uygulamaya konulamaması ve hizmet içi eğitime önem verilmemesi sayılmaktadır¹⁴⁵. Türkiye'deki işgücünün sayısal ve niteliksel özellikleri, bilgi ve beceri düzeyi, üreteceği ürünün miktarı ve kalitesi; işgücü eğitimi yüksek herhangi bir ülkeyle karşılaştırıldığında çok zayıf kalmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkeden göç eden her nitelikli işgücü, aynı zamanda "potansiyel" üretim kaybını oluşturmaktadır¹⁴⁶.

TABLO.3.13:Türkiye'ye Gönderilen İşçi Dövizleri 1984-2005

Yıllar	Miktar (milyon\$)	Yıllar	Miktar (milyon\$)
1984	180.700.000	1996	3542,00000
1985	171.400.000	1997	4197,00000
1987	2021,00000	1998	5356,00000
1988	1776,00000	1999	4529,00000
1989	3040,00000	2000	4560,00000
1990	3246,00000	2001	2786,00000
1991	2819,00000	2002	1936,00000
1992	3008,00000	2003	729,00000
1993	2916,00000	2004	804,00000
1994	2627,00000	2005 – ilk 6 ay	352,00000
1995	3527,00000		

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi, İşçi Dövizleri İstatistikleri,
<http://tcmbf-40.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (Erişim Tarihi 01.09.2005)

Gelişmiş ülkelere göç veren gelişmekte olan ülkelerin beyin göçünden elde ettiği en önemli katkıların başında işçi gelirlerinin bir kısmının transferinden elde edilen döviz

¹⁴⁵Kaya, 2009, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁴⁶Gürak; **a.g.e.**, s.275-277.

gelirleri gelmektedir. Ancak bu konuda da Türkiye'nin sergilediği tablo önemli bir kazancı yansıtmamaktadır.

Tabloda 3.13' de görüldüğü gibi işçi dövizleri dalgalı bir seyir izlemiş ve 2000'li yılların başlangıcı ile önemli ölçüde azalmıştır. 2002 yılında yaşanan ekonomik krizin yarattığı güvensizlik ortamı, işçi dövizlerinde 2002 yılından sonra gözlemlenen keskin düşüşü önemli ölçüde etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllarda nitelikli İşgücü göçünde artış yaşanmasına karşın, gerek dövizlerde yaşanan niceliksel azalma gerekse söz konusu dövizlerin tüketimi teşvik etkisi göz önüne alındığında, bu dövizlerin göç sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkileri dengelemede güvenilir ve işlevsel bir araç olmadığı belirtilmektedir¹⁴⁷.

1999 yılı itibariyle başka ülkelerde çalışmakta veya yaşamakta olan 4,6 milyon Türk işgücü, göç etmek yerine ülkede kalsalardı Türkiye'de nüfus 66 milyon değil, yaklaşık 71 milyon kişi olacaktı. Bu durumda işsizlik artışı kaçınılmaz miktarlara ulaşacaktı. TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisi 2001 yılında daralma sürecine girmiş ve ilk çeyrekte %4,5 olan daralma yılın ikinci çeyreğinde %11,8'e küçülmüştür. Bu olumsuz ekonomik gelişme sonucu ciddi oranlarda artan işsizlik beyin göçünde artışa sebep olmuştur¹⁴⁸. Dolayısıyla, başka ülkelere göçün, göç veren ülkede istihdam sorununu kısmen de olsa hafiflettiği söylenebilir.

Tüm bunlara ek olarak göç sonucu karşılaşılan kültürel farklılıklar, yaşanan etkileşimler sonucu küresel kültürel sentezin oluşumuna katkı sağlamakta ve kültürel zenginliği yaratmaktadır. Farklı kültürlerin oluşturacağı küresel bir sentez ise yaşanan çağa özgü birçok sosyo-kültürel sorunların daha kolay bertaraf edilmesine katkı sağlarken küresel kültürel zenginlik, doğrudan olmasa da, dolaylı olarak küresel refah artışına katkı sağlamaktadır.

3.3.1. Beyin Göçünün Ekonomik Etkileri

Beyin göçünün göç veren ülkeye en önemli maliyeti yetiştirilmiş nitelikli elemanların elden kayıp giderek ülke lehine kullanılamamasıdır. Eğitilmiş insan sermayesinin gelişmekte olan ülkelere akışı batı dünyasının bilim ve teknolojisini güçlendirirken göç veren ülkelerin gelişimlerini yavaşlatarak sekteye uğratmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler hem kıt ve hayati olan nitelikli insan gücünü kaybetmekte, hem

¹⁴⁷Gökbayrak; **a.g.e.**, s.220-223.

¹⁴⁸Uyaroğlu; **a.g.e.**, s.103-104.

de bunun sonucu yapılan beşeri yatırımlar boşa gitmekte nitelikli insanlar bedelsiz olarak transfer edilmektedir¹⁴⁹.

Türkiye'de beyin göçüne neden olan faktörlerin başında ekonomik sıkıntılar, işsizlik, düşük ücretler, siyasi ve sosyal istikrarsızlık ve son zamanlarda çok büyük önem atfedilen Ar-Ge politikalarındaki eksiklik geliyor. Bunlara ek olarak da bazı ülkelerin nitelikli insanları çekebilmek için sağladığı çok iyi imkânlar, yabancı bir ülkede yaşamının çekiciliği ve okumak için oraya gidince orada yerleşik bir hayat kurmak isteği çok sık rastlanan nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde bilim, teknoloji ve Ar-Ge'ye verilen önemin yetersizliği TÜBİTAK'ın verilerinde açıkça ortaya konmaktadır. Türkiye'de 1990 yılında on bin kişiye düşen Ar-Ge personeli sayısı binde 6.7 iken 2000 yılında ancak binde 10.5 çıkabilmiştir. Bu oran Rusya'da binde 153, Japonya'da binde 136, Almanya'da binde 116 ve AB topluluğunda binde 95'olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının ancak binde 6.3'e kadar çıkabilmesi, ülkemizdeki Ar-Ge harcama büyüklüğünün gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında ne kadar düşük olduğunu açıkça göstermektedir. Örneğin, ABD'nin yaklaşık 9,7 trilyon dolarlık GSYİH'dan % 2,7 pay ayırması 263 milyar dolar gibi Türkiye GSYİH'sının 1,5 katına denk gelen büyük bir rakam oluşturmaktadır. Aynı şekilde 4,9 trilyon dolarlık GSYİH'dan % 2.06 pay ayıran Japonya'da bu rakam 141 milyar dolara karşılık gelmektedir¹⁵⁰. Bu rakamlar küreselleşen dünyada gelişmiş ülkelerin beyin göçüne gereksinimi ve beyin göçünün yönünü açıkça belirtmektedir. Ar-Ge personelinin toplam istihdamdaki payları incelendiğinde gelişmiş ülkelerde bu payın %10'dan daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Oranın yüksekliği Ar-Ge faaliyetinin büyüklüğünü ve gereksinimini yansıtırken bu gereksinimin beyin göçüne olan tetikleyici etkisi kaçınılmazdır.

ATO'nun raporunda beyin göçüne neden olan etmenlerin başında ekonomik koşullar gösterilmesine karşın en fazla işsizliğin üniversite mezunları arasında olması ve üniversite mezunlarının yüzde 70'inin meslekleriyle ilgisiz işlerde çalışması sonucu yaşanan gelecek endişesi de bir diğer önemli faktör olarak belirtilmektedir. Ayrıca,

¹⁴⁹ **Türkiye En Çok Beyin Göçü Veren Ülkeler Arasında**, www.tumgazeteler.com/?a=2286626 . , (Erişim Tarihi 11.10.2007).

¹⁵⁰ **TÜBİTAK**, "Bilim ve Teknoloji Göstergeleri: Ülkeler itibariyle son durum ve GSYİH içinde Ar-Ge Harcamaların Payı", http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf , (Erişim Tarihi 04.04.2004).

siyasal istikrarsızlık, siyasetin ve kayırmacılığın iş hayatına girmesi, Ar-Ge'ye, bilim ve teknolojiye değer verilmemesi, fikir üretiminin, buluşların, para etmemesi ve desteklenmemesi gibi durumlar da bu listenin devamında yer alan ve önem atfedilen diğer nedenlerdir.

TÜBİTAK 'ın sadece destek verdiği öğrencileri ve bilim adamlarını tanınması, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB), yurtdışına lisans sonrası çıkan öğrencileri bilmesine karşın bunlardan ne kadarının orada çalıştığı ve ne kadarının geri döndüğü hakkında belirli verilere sahip olmaması, Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) ise 2005 yılında hazırladığı raporun kapsamı açısından yetersiz olması; maalesef Türkiye'de yurtdışına eğitim almak veya çalışmak için giden nitelikli insan gücü hakkında yeni ve tam verilere hiçbir kurumun sahip bulunmadığını göstermektedir¹⁵¹.

1967 yılında Üner'in hazırladığı yüksek nitelikli eleman göçünün Türkiye'ye maliyeti ile ilgili çalışmada söz konusu dönemde ABD'ye göç eden 203 nitelikli işgücünün bu göç hareketi sonucunda Türkiye'ye verdiği maddi zararın miktarı 18.270.000 Dolar olarak hesaplanmıştır. Bu da kişi başına yaklaşık 90.000 Dolara tekabül etmektedir. 1990 yılına kadar ABD' ye göç edenlerle, yurtdışına burslu olarak gönderilip kurumlarına geri dönmeyen nitelikli işgücünün yaklaşık 20.042 kişi olduğu ifade edilmektedir. 1994 yılı rakamlarına göre Türkiye'den yurtdışına göç eden kişiler için 2464 milyon Dolar eğitim masrafı transferi yapıldığı, TÜBİTAK tarafından ise 1983-1999 yılları arası yapılan toplam ödemenin 12.050.445 Dolar olduğu belirtilmektedir.

1990 yılına kadar göç edenlere günümüzde bursla yurtdışına gönderilip de geri dönmeyenler eklendiğinde yurt dışındaki yüksek nitelikli insan sayısı açısından yapılan tahmin 20.042 kişiyi bulmaktadır. 1994 yılı sabit fiyatları temel alınarak yapılan değerlendirme sonucu, yurtdışına eğitim amacıyla giden her bir öğrencinin en az dört yıl kaldığı ve bu süre içinde eğitim masrafı olarak gönderilen transferlerin ülke ekonomisinden çaldığı tutarın 2.464 milyon dolara denk geldiğini hesaplamaktadır. Bunun yanı sıra Milli Eğitim bakanlığınca tahsis edilen öğrencilere verilen resmi burs için 2003 yılında 35 trilyon ödenek ayrılmıştır¹⁵².

¹⁵¹ Gülizar Büyükkaya; Bilimin vatani yok ama vatanın bilimi olmalı, www.bilgicagi.com/YaziDetay.aspx?ArticleID=1342, (Erişim Tarihi 12.02.2008).

¹⁵² Uyaroğlu; a.g.e., s.148.

Kişi başına en az eğitim harcaması yapan 5'inci ülke olan Türkiye (142 dolar), eğitim harcamasında 109 ülke içinde 105'inci sıradadır. Eğitim sistemindeki çarpıklıklar beyin göçünü tetikleyen bir başka neden olarak karşımıza çıkarken zaten dar bütçeler ayrılan eğitim yatırımını da beyin göçüyle kaybedildiği görülmektedir.

Tablo 3.14. Eğitim kurumlarına göre öğrenci sayısı ve yatırım 2003 – 2004

	Öğrenci Sayısı	Öğrenci Başına Yatırım \$
Okul Öncesi Eğitim	358,499	171
İlköğretim	10.479,538	498
Genel Lise	1.963,998	1,240
Mesleki ve Teknik Lise	1.050.394	1,471
Fakülte ve Yüksekokul	1.841.546	3,428

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı-2004, s:137.

Türkiye’de olduğu gibi, okul öncesi eğitimin bir yıl, ilköğretimin 8, lisenin 4, yüksek öğrenimin de 4 yıl olduğunu varsayarak bir hesap yapılacak olunursa, bir öğrenciye lise bitene kadar yapılan eğitim yatırımı en az 9,115 Dolar, yüksek okul bitene kadar yapılan eğitim yatırımı ise en az 22,827 Dolar olarak hesaplanmaktadır. Bu rakamlara doğumdan, okul bitene kadar yapılan sağlık, beslenme, giyinme gibi masraflar dâhil değildir. Bireylerin sahip oldukları yetenekleri hesaplayacak bir yöntem ise henüz olmadığından bu değişkende hesap dışında kalmaktadır¹⁵³.

Bugün ise bir öğrencinin üniversite dâhil Türkiye’ye toplam maliyetinin 100.000 dolar olduğundan yola çıkıldığında yurtdışında okuyanların yıllık maliyetinin 1,5 milyar dolar olduğu ifade edilmektedir. Beyin göçünün geri dönmeyenler açısından ülkemize maliyeti ise 2-2,5 milyar doları bulmaktadır¹⁵⁴. Türkiye bu kadar büyük yatırımlar yaptığı kişileri göç nedeniyle ciddi şekilde kaybetmektedir.

3.3.2. Beyin Göçünün Sosyal Etkileri

Toplumların kalkınma ve refah düzeyi bilim ve teknoloji üretmesiyle doğrudan orantılıdır. Bilim ve Teknoloji ise nitelikli beyinlerle gerçekleştirilebilir ve ancak bu

¹⁵³Gürak; **a.g.e.**, s.258.

¹⁵⁴Kaya 2009, **a.g.e.**, s. 18.

gelişmiş beyin gücüne sahip olan toplumlar, iyi bir refah seviyesine ulaşabilirler. Beyin göçü ise ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının daha da açılmasına neden olmaktadır¹⁵⁵.

Uzmanlaşmış insanı tanımlamak için kullanılan beşeri sermaye kavramı fiziki sermayeye alternatif olarak bilgi toplumunda ön plana çıkmış ve ülkeler için kalkınma stratejisi olarak önem kazanmıştır. Nitelikli işgücü yani beşeri sermaye, üretimin en önemli girdisi olup kaybı durumu, beyin göçünün sosyal açıdan en olumsuz etkisi olan kalkınma sorununu tetiklemektedir.

Beşeri sermayenin sahip olduğu nitelikler bir yandan üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilmesine imkân vermekte öte yandan yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bu nedenle ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir. Yeterli sayı ve nitelikte işgücü yoksa çağdaş üretim teknolojilerini etkin kullanmak, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek ürünler üretmek mümkün olmayacaktır. Bunun doğrultusunda da kalkınmadan söz etmek pek de mümkün olmayacaktır¹⁵⁶.

Yüksek niteliğe sahip insan gücü, kalkınma dünyasına entelektüel bir köprü oluştururken herhangi bir yerdeki kalkınma ile ilgili düşünce ve teknolojileri değerlendirip kabul etme gibi bir role sahiptir. Bunun yanı sıra modern bir devlet olma yolunda nitelikli işgücü, entelektüel seçkin olarak gerekli yapısal ve kurumsal değişimleri meydana getirir. Bu doğrultuda üretken süreçleri, kaynakları ve çağdaş toplumun karmaşık yapılarını geliştirir, korur ve yönetir. Beşeri sermayenin kalkınma sürecindeki bu zorunlu rolleri onların yeri doldurulmaz çabaları ve kurdukları ölçünlerle birleştiğinde, bu yüksek vasıflı kişilerin ülke gelişiminde ne kadar önemli olduklarını ortaya koymaktadır¹⁵⁷.

Sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilir olması ve sağlıklı insanların eğitilmesi halinde eğitim yatırımından daha uzun süreli yararlanma sağlanması gibi faktörler

¹⁵⁵ Gönül Babataş; “Beyin Göçü Ve Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Beyin Göçüne Etkisi”, **M.Ü. Öneri Dergisi**, Sayı:28, Cilt:14, Haziran 2007, s.265.

¹⁵⁶ Deniz Özyakışır; **Bilgi Toplumunda Beşeri Sermaye Ve Kalkınma ilişkisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme**, http://paribus.tr.googlepages.com/d_ozyakisir2.pdf , (Erişim Tarihi 14.02.2009).

¹⁵⁷ Mustafa Öztürk; **Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Beyin Göçüne Genel Bir Bakış**, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi45.pdf> , , (Erişim Tarihi 11.10.2009)

amaçlanarak kalkınma sürecinde eğitim ve sağlığa eş zamanlı yatırımlar yapılmaktadır¹⁵⁸. Sağlıklı toplumlardaki başarı sadece ekonomik alanda değil, bütün diğer bilimsel ve sosyal faaliyetlerde de görülmektedir ancak; Türkiye dâhil birçok gelişmekte olan ülke bu bağlamda önemli miktarlarda beyin göçü yaşamaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler yetiştirdikleri beşeri sermayeyi de yeterince kullanamamakta ve yapılan yatırımlar heba olmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler genç nüfus bakımından zengin olmakla birlikte bu nüfusa eğitim ve sağlık açısından yeterince yatırım yapılmadığı için eğitim ve sağlığa yeterli düzeyde yatırım yapamayan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında büyük uçurumlar görülmektedir. Ayrıca eğitilmiş nüfusun beyin göçü temelinde ülkeden ayrılması da ülkenin az gelişmişliğini bir kat daha arttırmaktadır.

3.4. Beyin Göçünün Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yönelik Modeller

Yüksek düzeyde vasıflı insan gücünün yabancı ülkelere yönelmeleri sonucu gidilen ülkede birtakım gelişmelere neden olmaktadır. Literatürde bu göç hareketinin sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirilmesine yönelik iki model bulunmaktadır. Bunlardan biri beyin göçünü destekleyen ‘enternasyonalci’ model, bir diğeri ise tam zıt yönde beyin göçüne kayıp olarak bakan ‘milliyetçi’ modeldir.

3.4.1. Enternasyonal (İnsaniyetçi) Model

Bu görüşü savunanlara göre bilim insanlığın ortak malıdır ve insanların doğum yerleri bilimin gelişmesine katkı sağlamalarını engellememelidir. Beyin göçünü destekleyen ve bu hareketin dünyanın refahını maksimum seviyeye çıkartabilecek bir olgu olarak gören insaniyetçi görüş mensupları bir ülkenin veya bir bölgenin ekonomik ve sosyal refahını canlandırma hayali içinde bulunmak yerine küresel olarak dünyanın refahının gelişiminin sağlanmasının daha gerçekçi olduğunu ileri sürerler¹⁵⁹.

Enternasyonalci model dünyanın geri kalmış ülkelerinde yaşayan bilim adamlarının kendi ülkelerinde paslanmaması ve her şeyden önce bilimin ve insanlığın hizmetinde olmaları gerektiğini ve yeteneklerini değerlendirebileceği en iyi çalışma şartları ve imkânları içinde bulabileceği ülkelere göç ederek verimli çalışmalarını dünya refahına bir kazanç sağlamak için yürütmeleri gerektiğini savunmaktadırlar.

¹⁵⁸ Mehmet Karagöl; “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:5, 2003, s. 85.

¹⁵⁹ Kurtulmuş 1992, a.g.e., s.208-209.

Bu modelin savunucuları, beyin göçünün bir sorun olarak görülmesindeki temel nedenin, aslında ulusalcı yaklaşıma sahip olanların bulunmasından kaynaklandığını ve terk edilen ülke açısından doğacak kayıpların telafisi mümkün olması sebebiyle önemsiz olduğunu aslında göç olayının terk edilen ülkeye ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok fayda sağlayabileceğini belirtmektedirler. Öncelikle göç eden bilim adamı bir yandan yabancı ülkede başarı sağlayarak kendi ülkesinin itibarını arttırırken öte yandan üstün şartlar altında gerçekleştirdiği çalışmasını tüm dünyaya ve kendi ülkesine aktarabilecektir. Bunun yanı sıra seçkin bilim adamı göç ettiği ülkede kendi ülkesinin sorunlarına daha objektif bir açıdan bakarak yeniden ve farklı biçimde değerlendirebilecektir¹⁶⁰.

Bu görüşe göre dünyanın geniş kalkınma çabaları içinde beyin göçü bir sorun niteliği taşımaktan çok uzak bulunmaktadır. Her ne kadar kişilerin geniş olanaklar bulabilecekleri ve daha faydalı olacakları yerlere göç etmeleri dünya refahı açısından bir kazanç gibi görünse de marjinal refahın dünya üzerindeki adaletsiz dağılımı bu göç hareketinin kazanç niteliği konusunda şüphe uyandırmaktadır.

3.4.2. Milliyetçi Model

Literatürde Ulusalcı model olarak da bilinen bu görüş insaniyetçi yaklaşımı reddedip, bölgeler arası dünya refahının adilane dağıtımını esas alarak az gelişmiş ve fakir ülkelerin kalkınması ile bu ülkelerin refah düzeylerinin artmasına önem vermektedir.

Beyin göçüyle azgelişmiş ülkelerin kilit önem taşıyan sınırlı sayıdaki insan sermayesinin başka ülkelere kaymasının zengin ve yoksul ülkeler arasındaki mesafeyi daha da açarak uçurum oluşturacağını savunan milliyetçi görüş mensupları, yüksek nitelikli insanların gelişmiş ülkelere göçünün insanlığın refahına değil de gelişmiş ülkelerin refahına hizmet ettiğini ve nitelikli insan sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını daha da büyüttüğü görüşünü savunmaktadırlar.

Bilim ve kültürün milli kültürün bir parçasını oluşturup, ülke kalkınmasında hayati rol oynadığını savunan milliyetçi model, bilimin insanlığın ortak malı olduğu düşüncesinin olayın sadece bir yönünü oluşturduğu belirtilmektedir. Bu modeli benimseyen düşünürlerin önemle vurguladığı ilk nokta, yaşanan eleman kaybının yanı

¹⁶⁰ Akdora; **a.g.e.**, s.50-52.

sıra nitelikli işgücüne yapılan eğitim yatırımının göçle gidilen ülkeye kaymış olacağıdır. Ayrıca göçün yaratacağı boşluğun doldurulması için gereken yetiştirme safhası, boşluğun giderilmesi konusunda uzun bir döneme denk düşmektedir. Bunun da ötesinde sadece bireyin yer değiştirmesi olarak algılanan beyin göçünde, bilimsel çalışmalarda kilit görev üstlenen bilim adamlarının göçü kimi zaman bir araştırmanın durmasına kimi zaman da bir bölümün çökmesine neden olabilmektedir. Sosyal ve kültürel hayatta ihtiyaç duyulan ve zaten kısıtlı olan aydın etkisi ve liderlik kaynaklarının daha da azalması beyin göçünün az gelişmiş ülkelere verdiği bir diğer zarar olarak ifade edilmektedir¹⁶¹. Dolayısıyla da az gelişmiş ülkeler açısından insaniyetçi görüşün gerçeği yansıtmadığı belirtilmektedir.

İki modeli de göz önüne aldığında tüm insanlığa hizmet etmenin temel alındığı görülmektedir. Ancak bilim ve teknikte meydana gelen gelişmelerden sağlanan katkılarının, tüm insanlığın ortak faydası için kullanılmış olması ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının azalması sonucunu doğururdu. Oysa ki günümüzde, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farklılığının 23 katları bulduğu düşünülürse bilim adamlarının hareketliliği ve bilimin evrenselliğinin, tüm ulusların refahı için mi yoksa sadece gelişmiş ülkelerin zenginliğine katkıda bulunmak için mi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekler bize, uluslararası yaklaşımın, insanlığa hizmet etmekten çok, gelişmiş ülkelerin çıkarına hizmet ettiğini göstermektedir.

3.5. Türkiye’den Beyin Göçünün Günümüzdeki Durumu

YÖK’ün hazırladığı bir rapora göre yurt dışına en çok öğrenci gönderen ülkeler arasında 11. sırada yer alan Türkiye’nin, 24 bini Almanya’da, 15 bini ABD’de olmak üzere 50 binden fazla Türk gencinin eğitim amaçlı olarak yurt dışına gönderdiği ortaya konmaktadır. Dünya Bankası’na göre ise yurt dışında yüksek öğrenim gören öğrencilerimizin yurt içindekilere oranı %3,2’leri bulmaktadır. Türkiye’de üniversitede okuyan gençlerin %73’ü yurt dışında çalışmak/yaşamak istemekte, yurt dışında öğrenim sürdürenlerin ise %77’si ülkeye kesin dönüş yapmak istememektedir. Türkiye bugün iyi eğitim görmüş gençlerin sadece %41’ini elinde tutabilmektedir.

2004 yılında Ankara Ticaret Odası’nın (ATO) yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye, beyin göçü en fazla olan 32 ülke içinde 24’üncü, yurtdışına en çok öğrenci gönderen ülkeler arasında ise 11’inci sırada yer almaktadır. Bu rapora göre yurtdışında

¹⁶¹Kurtuluş; a.g.e., s.210.

okuyan 50 bin kişi vardır. YÖK'ün 2005 yılında hazırladığı başka bir rapora göre ise 24.000'i ABD'de, 15 bini Almanya'da olmak üzere 50.000'den fazla Türk genci yurtdışında eğitim görmektedir¹⁶².

Dışışleri Bakanlığı'nın 2006 yılı verilerine göre, 118 ülkede 5 milyondan fazla Türk yaşamaktadır. Türkiye'den sonra Türklerin en kalabalık olduğu yer olan Almanya'da yine Dışışleri Bakanlığı'nın verilerine göre 2 milyon 500 bin Türk bulunmakta ve Fransa'da yaklaşık 500 bin, Hollanda'da 351 bin, Amerika'da 250 bin, Avusturya'da 200 bin, Avustralya'da ise 138 bin Türkün ikamet ettiği bilinmektedir.

Avrupa Komisyonu ise 2006 yılında bir rapor hazırlamış ve Türkiye'yi beyin göçüne karşı uyarmıştır. Bu rapora göre her yıl iyi eğitim gören 100 Türk öğrencisinden 59'u çalışmak üzere yurtdışına gitmektedir. Bunun sebeplerini, ekonomi ve siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıklara bağlayan komisyon, eğitime ayrılan payın artırılması konusunda da Türkiye'ye tavsiyede bulunmuştur. Aynı raporun sonuçları, Türk öğrencilerin üniversite ve yüksek lisans eğitimi için ABD, Almanya, İngiltere, Kanada, Avustralya, Belçika ve Fransa'yı tercih ettiğini ve gidenlerin bir daha Türkiye'ye dönüşünün çok nadir olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de yapılan beyin göçüne ilişkin sınırlı sayıdaki çalışmalar incelendiğinde, sonucunda Türkiye'den yurtdışına göç eden nitelikli işgücü için ortaya çıkan ortak bulgular, bireysel özellikler açısından genç, bekâr, erkek oldukları ve sosyo-ekonomik özellikleri açısından ise üst düzey gruplardan geldikleri görülmektedir. Tüm çalışmaların bir diğer ortak bulgusu nitelikli göçün ortaya çıkmasında eğitim-göç bağlantısının kuvvetidir. Özellikle son dönemlerde eğitim sistemlerinin giderek özelleşmesinin bir sonucu olarak öğrencilerin yurt dışındaki eğitim finansmanında kendi olanaklarının daha ağır bastığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar yüksek nitelikli işgücü göçünde öncelikli belirleyicilerden biri olarak mesleksi unsurların ön plana çıktığını ve yurt dışında çalışma ya da yaşama tercihindeki nitelikli işgücünün öncelikle bu unsurları ve geliri öne çıkardığı görülmektedir. Bununla beraber meslek grupları ve öğrenim görülen bilim alanları açısından bakıldığında mühendislik ve teknik bilimlerin ön planda olması bu alanlardaki işgücünün vazgeçilemez öneme sahip olduğunu yansıtmaktadır. Göç etmiş kişilerin geriye dönüş potansiyelleri değerlendirildiğinde ise,

¹⁶² 'Ülkemizdeki Beyin Göçünün Nitelikleri' , <http://www.megabilim.com/index.php/Sosyoloji/Ulkemizdeki-Beyin-gocunun-nitelikleri.html> , (Erişim Tarihi 26.10.2009).

başta mesleksel ortamın iyileştirilmesi olmak üzere, genel olarak ülkenin ekonomik ve siyasal istikrarının sağlanması yönündeki politikaların öncelikli bir unsur olduğu ifade edilmektedir¹⁶³.

Türkiye’de nitelikli işgücüne yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında beş önemli çalışmadan söz edilebilmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde Türkiye’den nitelikli işgücü göçüne sebep olarak gösterilen faktörlerin başını Türkiye’deki ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın çektiği görülmektedir. Bunu en yüksek oranla gelir düşüklüğü izlemektedir.

İşsizliğin nitelikli işgücü göçündeki önemi ise son yıllarda işsizliğin arttığı Türkiye’de de kendini ciddi şekilde göstermektedir. Türkiye’den nitelikli işgücünün baş aktörlerinden olan mühendis ve teknik elemanların, diğer meslek gruplarına göre işsizlik oranları görece olarak düşük olsa da süreç içerisinde arttığı bilinmektedir. Türkiye’de 2000 yılında yüksek okul ve fakülte mezunları arasındaki işsiz sayısı 143.000 iken, bu sayı yıllar içerisinde artarak 2003 yılında 290.000’ne ulaşmıştır. Mühendislerin de içinde bulunduğu bilimsel, teknik elemanlar ve serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslek grubundaki, yüksek okul ve fakülte mezunu işsizlerin sayısı ise 2000 yılında 22.000 kişiden, önemli bir artış göstererek 2003 yılında 55.000 kişiye ulaşmıştır¹⁶⁴. Bu durum da Türkiye’de son yıllarda, başta teknik alanlar olmak üzere yetişmiş insan gücü stokunda artış olduğunu ancak, yıllar içerisinde söz konusu meslek ve eğitim düzeylerindeki işsiz sayısının artmasının, dışa göçü özendirici bir etki yarattığını göstermektedir.

Bugün son duruma bakıldığında elde olan veriler gösteriyor ki Türkiye’den yurt dışına giden özellikle de öğrenciler geriye dönme gibi bir düşünceden çok uzak bulunmaktadır. Üniversite öğrencilerinin %80’i geleceğini yurt dışında görürken, yurt dışına gitmek isteyen öğrencilerin %20’si geri dönmek istememekte ve yurt dışında eğitimini sürdürenlerin %77’ si kendi ülkesine kesin dönüş yapmak istememektedir. İşletme tahsilli bir gencin Türkiye’de 700 TL, ABD gibi gelişmiş bir ülkede 7.000 dolar aldığı düşünülürse bu durumun hiç de şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

¹⁶³Gökbayrak; **a.g.e.**, s. 215-217.

¹⁶⁴ DİE Hanehalkı İşgücü Anketleri Veri Tabanı

SONUÇ

İnsanların çeşitli nedenlerle bir yerden başka bir yer gitmesinden kaynaklanan bir yer değiştirme hareketi olan göç olgusu insanoğlunun varlığıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Tarihi bu denli eski olan göç hareketi ancak 19. Yüzyılda coğrafya dışındaki diğer bilim alanları tarafından incelenmeye başlanmıştır. Bu durum göçün tanımlanmasını karmaşık hale getirirken kimi zaman tutarsızlığa da neden olmaktadır. Göç hareketi, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel, birçok faktör tarafından etkilenen, toplumlara ve ülkelere göre farklılık göstererek gerçekleşen, nedenleri ve sonuçları ile birlikte dinamik bir süreçtir. Kapitalizmin, gelişimi sanayileşme ve bilgi toplumuna geçişle ekonomik ve sosyal açıdan yeni bir boyut kazanan göç hareketi sosyal değişimin hem sebebi hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan göç kavramı genellikle insanların yaşadıkları yerden başka bir yere kalıcı olmak kaydıyla gidip yerleşmesini ifade etmektedir. Genellikle ekonomik, ailevi, bireysel ve güvenlik nedenleri gibi dört temel etkene dayandırılan göç kavramı sosyal hareketliliği oluşturan en önemli unsurlardan biridir.

Toplumların yapısal değişikliğinin itici gücü olan sanayi devrimi ile doğan yeni iş imkânları ve yeni sanayi faaliyetleri tarım ve imalat kesimini birbirinden tamamen ayırıp imalat sanayinin kentlerde ve eski yerleşim yerlerinde yoğunlaşmasına neden olurken yatay sosyal hareketliliği de derinden etkilemiştir. Göçün sahip olduğu karmaşık yapı, göçü ve göç eden kişileri tanımlayabilmek için kendi içinde farklı birimlere ayrılmasına sebep olmuştur. Göçün yönüne göre bakıldığında “İç ve Dış göç” olarak, bireyin karar verme süreci incelendiğinde “Zorunlu ve Gönüllü göç” olarak, göçen bireylerin nitelikleri incelendiğinde ise “İşgücü ve Beyin göçü” olarak ayrıldığı görülmektedir. Bunların arasında uluslar arası göç içinde beyin göçü son derece büyük bir öneme sahiptir.

Beyin göçü, yüksek eğitilmiş bilim adamı ve mühendis gibi genellikle teknik bilimler alanında uzmanlaşmış ve sayıca sınırlı bir zümrenin, söz konusu koşullara, statüye ve gelire sahip olma olasılığı bulunmayan veya bu olasılığın çok düşük olduğu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş/sanayileşmiş ülkelere doğru gerçekleştirdiği hareket olarak tanımlanmakta ve uluslar arası göç alanında en önemli konulardan birini oluşturmaktadır.

Genel itibariyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru bir yöne sahip olan beyin göçü kimi zaman da gelişmiş ülkelerden diğer gelişmiş ülkelere doğru bir seyir izlemektedir. Bunun en güzel örneği olan İngiltere bir yandan dışarıdan nitelikli işgücü ithal ederken öte taraftan ABD, Kanada gibi ülkelere de yüksek nitelikli işgücünü göndermektedir.

Beyin göçünün alıcı ve verici ülkeler açısından çeşitli kayıp ve kazançları bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin küresel nitelik taşıyan beyin göçünden gördükleri zarar gelişmiş ülkelere oranla çok daha büyük boyutlarda olmaktadır. Beyin göçünün gönderen/kaybeden ülkeler açısından olumlu ve olumsuz yanları kıyaslandığında göç veren gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en temel olumsuzluklar beyin gücü yetiştirme maliyetleri ve potansiyel üretim kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç veren ülkeye en çok katkı sağlayan olumlu yan ise işçi döviz transferleridir.

Masum bir göç olayının çok ötesinde bulunan beyin göçü, yüksek nitelikli kişilerin başka ülkelere doğru ve genellikle tek yönlü gerçekleşen hareketliliğinin sonucu olarak kaynak ülkelerde yarattığı beşeri sermaye kaybıdır. Yüksek nitelikli kişilerin hareketliliği üzerindeki hassasiyetin yoğunlaşmasının nedenini, gelişmiş ekonomilerin endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçmeleri ve bu toplumların temel özelliğini sermaye yerine bilginin alması oluşturmaktadır.

Öte yandan küreselleşme olgusu da beyin göçünü tetikleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ekonomik yapısı değişirken yapılan işlerin niteliği ve çalışan işgücünün özellikleri de değişmekte, sürdürülebilir kalkınmada ve uluslar arası rekabette insan kaynağının niteliği anahtar bir rol halini almaktadır. Yeni ekonomik süreçte bilgiyi üreten kurumlar toplumun temel eksenini oluşturma konumunda olurken, bilgiyi üretmek ve üretebilecek kaynaklara sahip olmak da temel paradigmayı oluşturmaktadır. Bu nedenle yüksek nitelikli insan sermayesine sahip olabilmek önem kazanmaktadır.

Nitelikli işgücü akımları, genel olarak kısa dönemli ve geçici hareketler şeklinde gerçekleşse de, gelişmiş ülkelerin göç politikalarında geçiciden kalıcıya dönüşümü kolaylaştıran programlar uygulaması, geçici olarak başlayan göçün büyük oranda kalıcıya dönüşmesi ile sonuçlanmakta; bu anlamda geçici göç, ülkelere hem maliyet etkinliği hem de seçicilik sağlamada önemli bir araç oluşturmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkeden göç eden her nitelikli işgücü, “potansiyel” bir üretim kaybına neden olmaktadır. Nitelikli işgücü, üretimin en önemli girdisi olup bu işgücünün kaybı, beyin göçünün ekonomik kalkınma açısından en olumsuz etkisini oluşturmaktadır. Yeterli sayı ve nitelikte işgücü yoksa çağdaş üretim teknolojilerini etkin kullanmak, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek ürünler üretmek mümkün olmayacaktır. Bugün Türkiye’nin işgücü yapısı ve üretim kalitesi, Türk işgücünün en fazla olduğu Almanya gibi bir ülkeyle karşılaştırıldığında çok geride kalmaktadır.

Türkiye’de 19.yüzyılda başlayıp 20.yüzyılda hız kazanan beyin göçü hareketi günümüzde yoğun bir şekilde sürmektedir. Türkiye’nin yurtdışına giden nitelikli göç akımları açısından durumunu, tam olarak belirleyecek istatistiksel veriler var olmamasına karşın, var olan araştırmalar Türkiye’den nitelikli göçün hedef ülkesinin, öncelikle ABD olduğunu göstermektedir. ABD’ye doğru gerçekleşen göçler içinde diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’nin payının düşük kaldığı; ancak lisans-üstü eğitim amaçlı öğrenci akımlarında Türkiye’nin ön plana çıktığı görülmektedir.

Türk beyin göçünün genel olarak düşük ücretler ve ücret politikaları, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, işsizlik, üniversite mezunlarının alanları dışında istihdam edilmesi ya da işsiz kalması, iş yaşamında siyaset ve kayırmacılığın hâkim rolü, dengesiz dağılım ve AR-GE ye ayrılan payın yetersizliği, bilim ve teknoloji politikalarındaki yanlışlıklar ve bilim adamlarına ve bilime yeterli değerin verilmemesi gibi sebeplere bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, Nermin. **BİTMEYEN GÖÇ- Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Akdora, Olgaç Yüksel. **Dünyada ve Türkiye’de Beyin Göçü: Türk Beyin Göçüne Paradoksal Önlemle**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Aker, Tamer ve diğerleri. **Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları**, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 3-97, 103, <http://lokman.cu.edu.tr/psikiyatri/derindex/apd/fulltext/2002/97.pdf> 11.11.2008, 2002.
- ATO. **Türk Beyin Gurbetçileri Raporu**, Ankara, ATO Yayını, 2005.
- Babataş Gönül, “Beyin Göçü ve Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Beyin Göçüne Etkisi”, **M.Ü. Öneri Dergisi**, Sayı:28, Cilt:14, Haziran 2007, s:263-266
- Başaran, Fatma. **Türkiye’de Beyin Göçü Sorunu**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/970/11940.pdf> 25.08.2009.
- Başel, Halis. “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri”, **Prof.Dr. Haşmet Başar’a Armağan**, 53. Kitap, Yayın No: 595, İstanbul: 2007
- Berber, Şakir. “Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye”, (Basılmamış Doktora Tezi), **İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998.
- Bhagwati, J .(1976), “The Brain Drain”, *International Social Science Journal*, Vol:XXVII, No:4, s:708’den aktaran Şenay Gökbayrak, “Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar -Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme”, (Basılmamış doktora tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.**, Ankara, 2006.
- Büyükkaya, Gülizar. Bilimin vatanı yok ama vatanın bilimi olmalı, www.bilgicagi.com/YaziDetay.aspx?ArticleID=1342 12.02.2008.

- Cansız, Ahmet. **Son Yıllarda Beyin Göçünün Türk Yüksek Öğretimi Üzerindeki Etkileri** www.emo.org.tr/ekler/0353558f3ae8b91_ek.pdf 21.06.2008.
- Çiner, Can Umut. Çalışma Yönetiminde İş ve İşçi Bulma Kurumunun Dönüşümü: I. Dalga, **Genel İş-Emek Araştırma Dergisi**, 2005/2 www.genel-is.org.tr/upresimler/yayinlar/gead/gead05-2-sunus.doc, 25.09.2009, 2005.
- Çağlayan, Savaş. “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Güz 2006, sayı: 17, <http://www.mu.edu.tr/sbe/sbedergi/dosya/S-Caglayan.pdf> , 12.07.2008, 2006.
- Çavuşoğlu, Halim. “Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler” **folklor/edebiyat**, Cilt:12, Sayı: 48, 2006/4, Ankara, 2006.
- Çelik, Fatih. “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, Temmuz-Aralık 2006.
- Çetintaş, Hakan. **Küreselleşme ve Beyin Göçü**, II.Bilgi Ekonomileri Kongresi, Derbent Kocaeli, 17-18 Mayıs, 2003 http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229 11.04.2009, 2003.
- ÇSGB(2004), 2003 Yılı Raporu: **Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler**, Yayın No:119, Ankara.
- Çolak, Aytül ve Ayhan Gençler, “Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ekonomik Ve Sosyal Etkileri”, **Kocaeli Üniversitesi I.Ulusal Bilgi, Yönetim ve Ekonomi Kongresi**, İzmit, 2002 www.bilgiyonetimi.org-cm-.mht, 13.05.2009, 2002.
- Demircioğlu, Murat. “Türkiye’den Dış Göçün 35. Yılında Gelinek Nokta, Beklentiler”, **Metin Kutsal’a Armağan**, Ankara,1998.
- Demirel, Bekir Ali. **Doğuda Göçün Temelleri**, Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Eleştirel-Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı, Pivolka, Sayı:14, <http://elyad.baskent.edu.tr/pivolka/pivolka14.pdf> 23.05.2008, 2004.

DİE Hanehalkı İşgücü Anketleri Veri Tabanı.

Docquier Frederic ve Abdeslam Marfouk; “İnternational Migration by Education Attainment 1990-2000”, Çağlar Özden ve Maurice Schiff (Ed.), **Nİnternational Migration, Remittances & The Brain Drain**, Washington: World Bank Yayını

Doğanay, Hayati. **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

DPT. **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)**, Ankara, Yayın No: 1343, 1972.

Erder, Sema. **Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları**, Uluslar arası Göç İşgücü ve Nüfus Hareketleri, Derin Yayınları, İstanbul- 2006.

Erkal, Mustafa. “Beyin Göçü”, **Cavit Orhan Tütengil’e Armağan: Sosyoloji Konferansları**, İ.Ü. İktisat fakültesi Yayını, no:469, İstanbul, 1980.

Erkal, Mustafa. **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul:2006.

Faist, T. (2003), **Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar**, Bağlam, İstanbul.

Fişek, Gürhan. “Küreselleşme, Eğitim ve Beyin Göçü”, Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı: 8, Temmuz- Ağustos http://www.beyingocu.com/yazi.php?yazi_id=22
[12.03.2009, 2005.](http://www.beyingocu.com/yazi.php?yazi_id=22)

Gençler, Ayhan. “Ülkeler Arasındaki Öğrenci Hareketliliğinin Etkileri ve Sonuçları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, No:1, 2003.

Gençler, Ayhan. “Beyin Göçüyle Sömürgeciliğe Devam”, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl:2004, sayı 32, iibf.trakya.edu.tr/calismaekonomisi/ayhangencler.htm
22.10.2009, 2004.

Gezgin, Mehmet Fikret. **İşgücü Göçü ve Avusturya’daki Türk işçileri**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, No:546, İstanbul: 1994.

Gökbayrak, Şenay. **Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar -Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Ankara, 2006.

Gönüllü, Müzeyyen. “Dış Göç”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi**, 1996.

- Gülmez, Mesut. “Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:7,S:1, Mart 1974.
- Gürak, Hasan. **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Yayınevi, 2006.
- Güven, Sami. **Dış Göç ve İşçi yatırım Ortaklıkları**, TODAİE Yayını No:168, Ankara 1997.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, **TGYONA (Türkiye Göç ve Yerinden olmuş Nüfus Araştırması)**, Yayın no. NEE-HÜ.06.01, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf , 10.08.2008.
- <http://www.megabilim.com>, **Ülkemizdeki Beyin Göçünün Nitelikleri**’, 26.10.2009.
- <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599>, 16.09.2009.
- <http://www.tumgazeteler.com>, **Türkiye En Çok Beyin Göçü Veren Ülkeler Arasında**, **11.10.2007**.
- Işığışık, Özlem. “Türkiye’de Yaşanan Son Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Sonuçları: Kriz İşsizliği ve Beyin Göçü”, **İşgüc Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 4, sayı:2, 2002 <http://www.isgucdergi.org/?p=makale&id=152&cilt=5&sayi=2&yil=2003> 11.11.2008, 2002.
- Işıklı, Alpaslan. “Milletlerarası İşgücü Hareketleri”, **Anadolu Üniversitesi SBF Dergisi**, C, XVIII, No:1, (Mart 1963).
- İçduygu Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydınğün. **Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi**, Türkiye’de İçgöç Konferansı, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, İstanbul Tarih Vakfı Yayını, 1997.
- İçduygu, Ahmet ve Turgay Ünalın. **Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri**, Türkiye’de İçgöç Konferansı, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, İstanbul Tarih Vakfı Yayını, 1997.
- İçduygu, Ahmet. **Avrupa ile İnsan Bağı: Yirmibirinci Yüzyıl Başında Türkiye, Avrupa ve Göç**, Siyasi iktisat Söyleşileri, Osmanlı bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html 15.11.2008, 2007.

Karabulut, Kerem ve Dilek Polat. **Türkiye’de Yaşanan Göç Olgusu Üzerine Bir Alt Bölge Uygulaması**, 8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Mayıs 2007.

Karagül Mehmet, “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:5, 2003, s. 79-90

Kaya, Muammer. **Küresel Dünya’da Emek ve Beyin Göçü Nedeniyle Melez Kimlikler Doğmaktadır**, TİSK Yayınları,
<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2603> 30.01.2009.

Kaya, Muammer. “Beyin Bolluğu/Saçılması/Taşması”, **Üniversite ve Toplum Dergisi**, Cilt:6, Sayı 2, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=271> 11.10.2008.

Kaya, Muammer. **Beyin Göçü Erozyonu**, Tisk yayınları,
<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2599> 30.01.09.

Kaya, Muammer. “Beyin Göçü/ Entelektüel Sermaye Erozyonu: Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri”, **Bakış**, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Sayı: 13, 2009.

Kelleci, Mehmet Ali. **Bilgi Ekonomisi, İşgücü Piyasasının Temel Aktörleri Ve Eşitsizlik: Eğilimler, Roller, Fırsatlar Ve Riskler**, DPT Yayını, Yayın No:2674, Temmuz 2003.

Kaya, Muammer. **Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri**, Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi, Teknoloji Araştırma Merkezi,
www.ogu.edu.tr/images/birimduyuru/200933112156.doc 13.09.2009.

Numan Kurtulmuş, Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 37-38. Kitap, İ.Ü. Yayınları No.3662, İstanbul:1992.

Kurtuluş, Berrak. **Amerika Birleşik Devletlerine Türk Beyin Göçü**, İstanbul,1994.

Kurtuluş, Berrak. “Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, S.38, 1996.

- Merkez Bankası.Ödemeler Dengesi, İşçi Dövizleri İstatistikleri, <http://tcmbf-40.tcmb.gov.tr/cbt.html01.09.2005>.
- MEB Eğitim İstatistikleri., <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/67.htm#x3>, 2002.
- Millington, Jim. ‘Migration, Wages, Unemployment and the Housing Market: A Literature Review’, **International Journal of Manpower**, v.15,n.9/10, 1994.
- Mutluer, Mustafa. **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Özdemir, Kerim. **Türkiye’de Kırsal Sanayinin Kentlere Olan Göçler Üzerine Etkisi**, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II, Mart 2004.
- OECD, Trends In International Migration, Continuous Reporting System on Migration Annual Report 1996, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1997.
- Oğuzkan, Turhan. **Yurtdışında Çalışan Doktorali Türkler: Türkiye’den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: ODTÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayını No:23, 1971.
- Özdemir, Süleyman. **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul:2004.
- Öztürk Mustafa, **Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Beyin Göçüne Genel Bir Bakış**,<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi45.pdf> ,11.10.2009
- Özyakışır Deniz, **Bilgi Toplumunda Beseri Sermaye Ve Kalkınma ilişkisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme**, http://paribus.tr.googlepages.com/d_ozyakisir2.pdf 14.02.2009
- Piore, Michael J. **Birds of Passage – Migrant Labor and Industrial Societies**, Cambridge University Press, Cambridge,1979.
- Sağırılı, Muhittin. “Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006.

- Şahin, Cengiz. “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2 (2001) 57-67 <http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2001/2/2001-2-57-67-5cengizcahin.pdf> , 18.06.2008, 2001.
- Şimşek, Mevlüdiye. **Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Ekin Kitapevi, 2006.
- Talas, Cahit. **Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi**, İmge Kitabevi, İstanbul, 7. Baskı, 1997.
- Tatlídil, Ercan. “Türk İşgücünün Yapısı ve Avrupa Birliği İstihdam Politikaları”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, cilt: 2, Sayı:2, Temmuz 2002, s:10-15 http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M1.pdf 11.10.2008, 2002.
- Tayanç, Tunç. “Yurtdışına İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” Ekonomide Durum, 6.Kitap, Güz, 1999.
- Tekeli, İlhan. **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008
- Tekeli, İlhan. **Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi**, Türkiye’de İçgöç Konferansı, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997.
- Tezcan, Mahmut. “Beyin Göçü ve Türkiye”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:4, 1971.
- Toksöz, Gülay. **Uluslar arası Emek Göçü**, I.Baskı, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2006.
- Topçu, Sevcan ve Ayşe Beşer. ‘Göç Ve Sağlık’, **C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, s:38, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1479.pdf> , 16.07.2008, 2006.
- Tulunay, Ersin. “Beyin Çekimi ya da Beyin Göçü”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Ocak-1973 http://www.emo.org.tr/ekler/4334c131c781e2a_ek.pdf?dergi=210 11.10.2008, 1973.

TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji Göstergeleri: Ülkeler itibariyle son durum ve GSYİH içinde Ar-Ge Harcamaların Payı, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf 04.04.2004

TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı-2004, s.137.

Us House of Representatives Committee on Government Operations, **The Brain Drain Into the United States Of Scientists, Engineers and Physicians**, Washington DC, Government Printing Office, 1967'den aktaran Muhittin Sağırlı, "Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması", **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2006.

Uyaroğlu, H.Nevzat. Türkiye'den Beyin Göçü, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

Üner, Sunay. Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler, **Türkiye' de Nüfus Sorunu Semineri**, Antalya, Nisan 1974.

Ünver, O.Can. **Almanya'ya Türk İşgücü Göçü**, İstanbul, Sosyal Siyaset Konferansları, İÜ. İktisat Fakültesi Yayını, No:573, 45. Kitap, 2003.

Ünver, Can. **Uluslar arası Göç ve Kalkınma Tartışmalarında Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye**, TİSK Akademi, C: 4, S:7, 2009/1, 2009.

Yalçın, Cemal. **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayınları, Ankara: 2004.

Yenigül, Sevinç Bahar. "Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri", **G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, cilt: 18, 2005.

Yılgin, Adem. **Türkiye'de Yaşanan Göç Olgusu Bağlamında Adana İlinde Göçün Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Planlama Uzmanlığı Tezi, www.ilplanlama uzmanlari.org/index.php?option=com_content&task=view&id=172&Itemid=96 - 64k, 12.08.2008, 2007.

Yüksel, Ali Sait. **Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri**, TİSK Yayınları, 1973.

Zaim, Sabahattin. **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 10.Baskı, 1997.